

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
proljeće 2014 • god XV • br. 57

Izdavač

Udruženje ilmije
Islamske zajednice u BiH

Za Izdavača

Mensur Pašalić

Glavna urednica

Senada Tahirović

Redakcija

dr. Ahmet Alibašić, mr. Zehra Alispahić,
dr. Ismet Bušatlić, Almedina Čelebić,
mr. Ferid Dautović, mr. Mevludin Dizdarević,
dr. Nedžad Grabus, dr. Dževad Hodžić,
mr. Samedin Kadić, dr. Armina Omerika,
dr. Ermin Sinanović, mr. Meho Šljivo

Savjet časopisa

dr. Dževdeta Ajanović, dr. Safet Halilović,
dr. Fikret Karčić, dr. Enes Karić,
Hasan Makić, dr. Hilmo Neimarlija,
Ševko Omerbašić, mr. Muharem Omerdić,
dr. Enes Pelidija, dr. Fuad Sedić,
Seid Smajkić, dr. Edina Vejo

Sekretar redakcije

Amir Zimić

Lektura

Adaleta Kadić

Prijevodi rezimea

Subhi Wassim Tadefi (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

Korektura

Amir Zimić

UDK

Adisa Žero

Dizajn i prijelom

Mahir Sokolija

Štampa

AMOSGRAF, SARAJEVO

Tiraž

1.500

Adresa: Zelenih beretki 17, 71000 Sarajevo,
Telefon: ++387 (33) 236-391;
Fax: ++387 (33) 236-002;
www.rijaset.ba
nmuallim@rijaset.ba
muallim@bih.net.ba

Uplate

U KM na žiro-račun:
1602005500015065
kod Vakuške banke DD Sarajevo
uz naznaku "za Novi MUALLIM".

Za sve uplate staviti naznaku:

"za Novi MUALLIM".

Časopis izlazi tromjesečno

rukopisi, fotosi i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima odražavaju
stavove njihovih autora, a ne nužno i stavove
Redakcije časopisa Novi Muallim.

SENADA TAHIROVIĆ: Uvodnik 2

MUALLIMOV FORUM

I. JEGRLIĆ: Događanje naroda u Egiptu i odjeci u arapskom svijetu 3
MUHAMED JUSIĆ: Izražavanje narodnog nezadovoljstva
u islamskoj tradiciji i potraga za novim modelima 7
JASMIN HALEBIĆ: Imaju li društveni nemiri u Federaciji BiH
ekonomsku pozadinu? 14
MUSTAFA SPAHIĆ: O uzrocima "događanja naroda" 20
MUDDATHIR ABDAL-RAHIM: Korijeni revolucije u Kur'anu 23
OLIVER ROY: Između religije i ideologije: Kako se islamisti
(ne)mijenjaju kada dođu na vlast 28

PUTOKAZI

DŽEVAD HODŽIĆ: Epistemološko, teološko, etičko i hermeneutičko
značenje međureligijskog dijaloga u znanstvenotehnološkom svijetu ... 33

SAGLEDAVANJA

MEDINA MEHMEDOVIĆ-MULALIĆ: Islamom motivisane
nevladine organizacije i udruženja 39
SAUDIN GOBELJIĆ: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
iz perspektive mladih 48
ELVEDIN SUBAŠIĆ: Reakcija predstavnika Islamske zajednice
u jednom dijelu bh. štampe na Sarajevski atentat 54

MUALLIM

HARIS ISLAMČEVIĆ: Muhammed, alejhis-selam,
u udžbenicima islamske vjeronauke za srednju školu 59
DAMIR BABAJIĆ, MIRSAĐ DJEDOVIĆ, ELVIS HODŽIĆ, RAMIZ JOLDIĆ:
Podrška djeci s poteškoćama u učenju u redovnim školama 64

ISLAMSKE TEME

IZET ČAMDŽIĆ: Hutba – Musliman ne vlada, on služi 69
KASIM DOBRAČA: Vaz – Politički i prosvjetni razvoj Evrope i o sadaki ... 70

MUALLIMOV INTERVJU

Prof. KASIM TRNKA: RS nije konstitutivni element BiH i nema pravo
da jednostrano odlučuje o sudbini Bosne i Hercegovine 75

HISTORIJA OBRAZOVANJA

AMIR MAHIĆ: Reisul-ulema Čaušević borac za ljudska prava –
Povodom 100. godišnjice ustoličenja reisul-uleme
Mehmeda Džemaluddina ef. Čauševića 83
ADIS SULTANOVIĆ: Vrijedan rukopis Kur'ana
u džamiji Mehmed-bega Stočanina u Gornjem Vakufu 88
DŽENAN HASIĆ: Hadži Džaferova – Lipanjska džamija u Gračanici 91

ESEJ

MEHEMED KICO: Naravi tragedije u romanima Nedžiba Mahfuza 95

PRIKAZI

S. HALILOVIĆ: Ćosićev rat 101
Z. GOBELJIĆ: Mitovi nacionalizma i demokratija 103
M. KOVAČ: Godišnjak muslimana u Evropi 104
F. DAUTOVIĆ: Bošnjaci i Evropa 105
M. OVČINA: Dhafer Youssef: "Birds Requiem" 107
Upute za autore 109

Uvodnik

Časopis *Novi Muallim*, sa ovim, 57. brojem, ulazi u petnaestu godinu postojanja. U ovoj godini Udruženje ilmijske Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini već je poduzelo određene napore i korake ka unapređenju uređivačke koncepcije kao i na uključivanju novih članova Redakcije, koji će, prema našem uvjerenju, sa svojim iskustvom i znanstvenim referencama, značajno doprinijeti podizanju uređivačkih, sadržinskih, metodoloških i naučnih standarda časopisa. U ovoj godini Redakciji časopisa pridružena su dva nova člana: dr. Armina Omerika i dr. Ermin Sinanović.

Naši redovni čitaoci primijetiti će da je ovaj broj dobio i novi grafičko-tehnički izgled, koji će imati i pobornike i osporavatelje, ali naša je nada da će napor koji smo uložili biti primijećen, a osvježeni izgled časopisa prihvaćen.

Sadržajno, *Novi Muallim* nastavlja se baviti pitanjima, temama i problemima koji su od značaja za našu čitačku publiku, akademsku zajednicu u Bosni i Hercegovini, ali i širu javnost. I u ovom broju, u rubrici "Muallimov forum" dotičemo se, najaktuelnije teme ovog proljeća u Bosni i Hercegovini, protesta bosanskohercegovačkih građana, genealogijom i širom slikom tzv. "dešavanja naroda" i narodnog nezadovoljstva od Egipta, preko Ukrajine do Bosne i Hercegovine. Tekstovi, koje ćete imati priliku čitati u ovoj rubrici, rezultat su kolokvija koji je o ovoj temi organizirala naša Redakcija u martu ove godine, na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, kao pokušaj akademske i islamske zajednice da se odgovorno pozabavi ovim, vrlo složenim, fenomenom. Ovom, ali i drugim aktuelnim temama, bavili smo se i u intervjuu sa prof. dr. Kasimom Trnkom.

U rubrici "Putokazi" objavljujemo tekst dr. Dževada Hodžića pod nazivom *Dijalog: epistemološko, teološko, etičko i hermeneutičko značenje međureligijskog dijaloga u znanstvenotehnološkom svijetu*.

Tekst o islamom motiviranim nevladinim organizacijama i udruženjima te njihovom odnosu s Islamskom zajednicom, s posebnim osvrtom na nedavno usvojenu Platformu o saradnji Islamske zajednice sa organizacijama islamskog određenja, možete čitati u rubrici "Sagledavanja". U istoj rubrici donosimo i vrlo zanimljiv tekst pod nazivom *Islamska zajednica u BiH iz perspektive mladih*.

S obzirom na to da se ove godine obilježava stotinu godina od Sarajevskog atentata, u ovoj rubrici imate priliku čitati o reakciji na taj događaj predstavnika Islamske zajednice u bosanskohercegovačkoj štampi.

Zbog specifičnog zanimanja za teme o obrazovanju i odgoju u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama, rubrika "Muallim" i dalje sadrži one tekstove koji ta pitanja primarno obrađuju. U ovom broju donosimo tekstove *Muhammed, alejhis-selam, u udžbenicima Islamske vjeronauke za srednju školu* i *Podrška djeci s poteškoćama u učenju u redovnim školama*.

Od ovog broja *Muallima*, redakcija se odlučila na drugačije predstavljanje hutbe i vaza. U rubrici "Islamske teme", u svakom broju objavljujivat ćemo hutbu i vaz, bez recenzija hutbe koje su dosada bile sastavni dio rubrike "Muallimova hutba". Za ovaj broj donosimo hutbu Izet ef. Čamdžića i vaz r. Kasim ef. Dobrače.

Vašoj pažnji preporučujemo i tekstove: *Reisul-ulema Čaušević – borac za ljudska prava, Vrijedan rukopis Kur'ana u džamiji Mehmedbega Stočanina* i *Hadži Džaferova – Lipanjska džamija u Gračanici* iz rubrike "Historija obrazovanja" te tekst *Naravi tragedije u romanima Nedžiba Mahfuza* koji objavljujemo u rubrici "Esej".

U rubrici "Pregled" predstavljamo niz značajnih naslova iz svjetske i domaće literature.

I na kraju, na stranicama koje su pred Vama, objavljujemo i nove *Upute za autore*, koje preporučujemo pažnji svih koji imaju namjeru u narednom periodu slati svoje radove za objavljivanje.

Senada Tahirović

DOGAĐANJE NARODA U EGIPTU I ODJECI U ARAPSKOM SVIJETU

I. JEGRLIĆ*

UDK 323.27(620)

SAŽETAK: U ovom radu autor analizira odjeke koje je u arapskom svijetu imalo “događanja naroda” u Egiptu. U radu se ističe da je Egipat paradigmatička zemlja za cijeli arapski svijet i sve što se dogodi u Egiptu, uglavnom se prelijeva u ostatak arapskog svijeta. Unutarnji politički, ekonomski i kulturni odnosi u arapskim društvima pokazatelj su realne mogućnosti “događanja naroda”, koja prijete obaranjem dugovječnih autoritarnih režima, i u ostatku arapskog svijeta. Analizirajući prilike u kojima se danas nalaze muslimani u arapskom svijetu, i događanja na političkoj sceni autor zaključuje da, su moćne oligarhije i vladari u arapskom svijetu spremni beskompromisno čuvati privilegije i monopol na vlast, makar se cijena te duboke moralne bolesti arapskog svijeta, mjerila poništavanjem demokratske političke volje egipatskih građana; stotinama smrtnih kazni članovima i simpatizerima Muslimanske braće u Egiptu i životima stotinama hiljada Sirijaca.

Ključne riječi: Egipat, arapsko proljeće, arapski svijet, kriza društva, politika, ulema

Fenomen događanja naroda postaje planetarni bauk koji se, sad već nekontrolirano, širi svijetom prelazeći s kontinenta na kontinent, iz jedne kulture u drugu. Zatočenici teorije zavjere i vjerovanja da neka svjetska vlada rukovodi svim unaprijed osmišljenim društvenim procesima reći će da ništa nije nekontrolirano i da se sve odvija po nekom ranije priređenom scenariju. Za mnoge ovo drugo je prihvatljivije objašnjenje jer ih oslobađa odgovornosti i obaveze da budu subjekt događanja koja im se dešavaju.

U percepciju naše javnosti fenomen događanja naroda ušao je s “antibirokratskom revolucijom” iz doba Miloševićevog političkog uspona u Srbiji, krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, na kojoj je on pokušao provesti srpski velikodržavni program u oronuloj

socijalističkoj Jugoslaviji. Još prije toga, “narod se dogodio” i u socijalističkoj Poljskoj u liku sindikalnog pokreta “Solidarnost”. Zatim se dogodilo “događanje Rumuna” kroz obaranje Čaušeskuove diktature, zatim ujedinjenje Nijemaca kroz rušenje Berlinskog zida. Tu nit događanja naroda možemo u kontinuitetu pratiti sve do naših dana, kroz “narandžastu revoluciju” u Ukrajini, kroz “Occupy Wall Street” u SAD-u, kroz “Arapsko proljeće”, kroz nedavni i još nezavršeni kijevski “Majdan”, pa sve do februarskog “bosanskog događanja naroda” u Tuzli, Zenici, Sarajevu, Mostaru i Bihaću. Svako od spomenutih događanja naroda ima svoje specifičnosti uvjetovane sasvim konkretnim socijalnim, političkim, geopolitičkim i kulturnim datostima svakog od društava gdje se događa.

No, postoji jedna, možda i jedina poveznica koja se vidno prepoznaje u svim spomenutim slučajevima. To je duboka moralna kriza društava, odsustvo socijalne solidarnosti, nevjerodostojna demokratska kultura – odnosno nepostojanje principa pune odgovornosti vladara, političkih oligarhija i institucija vlasti prema narodu i njegovoj političkoj volji.

Događanje naroda u zemlji piramida i faraona za sve ozbiljne promatrače arapske političke scene odavno je bio očekivani događaj. S jednakom se vjerovatnoćom može očekivati događanje naroda i u ostatku arapskog svijeta iz više razloga. I vrlo površna strukturalna analiza arapskih društava pokazuje neprirodno stanje unutarnjih političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa u tim društvima.

Prvo: Uzurpacija vladavine od političkih oligarhija, diktatora i

* Autor ovog članka pisao je pod pseudonimom.

vladajućih porodica u najoštrijoj je suprotnosti s duhovnim i moralnim vrijednostima Islama koje taj svijet stoljećima baštini. Vrijeme koje živimo pokazuje da te vrijednosti imaju snagu da sve više pokreću obične ljude. Građani arapskih država sve više su spremni na žrtvu, a žrtvovanje kod muslimana nije volontaristički jednokratni čin koji neizostavno ovdje i sada mora dati rezultat. O tome u islamu odlučuje sam Bog, a njegova volja može biti ovdje i sada, a može i na budućem svijetu. Ovako iskazana formulacija nije puka teološka fraza i u to se možemo vrlo zorno uvjeriti kroz svakidašnje ponašanje muslimana diljem muslimanskog svijeta.

Drugo: Materijalna bijeda, enormne razlike između bogatih i siromašnih, poniženje i očaj koje u nekim arapskim društvima proizvode bahate diktature kroz gramzivost i rasipništvo, koje ne mogu ni konzumirati i kojima je teško naći suvislu svrhu, kod naroda pokreću pobunu i iz stomaka, i onda kad nemaju vjerski osmišljene motive za pobunu.

Treće: U globaliziranom svijetu je trend narodnog gnjeva i pobune protiv nepravde, diskriminacije, laži i poniženja koji proizvode raznolike od naroda otuđene vlasti, postalo popularno i moda.

Egipat je odličan primjer koji pokazuje paniku u ostatku arapskog svijeta, a i šire kod svjetskih sponzora statusa quo, od epidemije događanja naroda koja prijete obaranjem dugovječnih autoritarnih režima. Finansijski gubici bahatih vladara i monopolista toliko su veliki da se ni u jednom trenutku nisu dvoumili hoće li podržati vojni puč u Egiptu i bar nakratko osujetiti demokratsku emancipaciju 80-milionske nacije. Nisu imali nikakvih skrupula pred činjenicom da je Egipat prvi put u svojoj povijesti donio moderni demokratski ustav i na slobodnim i demokratskim izborima natpolovičnom većinom izabrao Muhameda Morsija za predsjednika. Upravo zbog toga, demokratska politička volja egipatskih građana morala je biti poništena. Bar za neko vrijeme. Znaju oni dobro

da je Egipat paradigmatička zemlja za cijeli arapski svijet. Sve što se dogodi u Egiptu, prirodnim tokom događaja uglavnom se prelijeva u ostatak arapskog svijeta, a sve što tamo ne uspije, teško da će i drugdje u arapskom svijetu. Zato su Muslimanska braća proglašena terorističkom organizacijom i zabranjena. Zato vojna hunta organizira masovni progon pripadnika ovog najstarijeg političkog pokreta u Egiptu i postiže Ginisov rekord u izricanju smrtnih kazni. Samo u jednom danu izrečeno je 529 smrtnih kazni članovima i simpatizerima Muslimanske braće. Takav učinak u izricanju smrtnih kazni nije nikada zabilježilo niti jedno sudstvo. Čak se i grozomorne Staljinove čistke u bivšem Sovjetskom Savezu doimaju kao amaterske u odnosu na učinak vojnog upravitelja generala Al-Sisija u Egiptu.

Novi-stari vladari u arapskom svijetu i nemaju puno izbora u opravdavanju represije i terora nad narodom. Teroristički napadi na New York i Washington 11. septembra 2001. godine ostali su jedini uvjerljiv čin koji još može mobilizirati svjetsku javnost i pokrenuti je u borbu protiv te pošasti. Zato je građanski otpor protiv diktatura i doživotnih vladara u arapskom javnom prostoru predstavljen kao borba protiv terorizma preko koje se želi zadobiti međunarodna solidarnost i podrška.

Na Samitu Arapske lige, koja okuplja dvadeset dvije arapske države, u martu mjesecu ove godine predsjednici, kraljevi i emiri pokušali su, između ostalog, postići zajednički stav i o događanju naroda u arapskom svijetu, odnosno o arapskom proljeću. Ali bez uspjeha. Još jednom se obistinila surova politička realnost arapskih vladara: Arapi su se dogovorili jedino o tome da se ni o čemu ne dogovore. Pod jakim utjecajem Egipta i Saudijske Arabije i po uzoru na zakonske odluke u tim zemljama, Samit je trebao osuditi politički pokret Muslimanske braće i proglašiti ga terorističkom organizacijom kako bi se kompromitirala njegova popularnost i širenje u arapskim

društvima. Tome su se suprotstavili Tunis i Libija gdje su Muslimanska braća preuzela vlast nakon prevrata u 2011. godini, ali i Maroko i posebno Katar, najbogatija arapska država s najvećim GDP-om na svijetu. Jedna rečenica mladog katarskog monarha Tamima bin Hameda Al-Thanija toliko je zaparala ogluhle uši dugovječnih arapskih vladara i diktatora koji po pravilu umiru na prijestolju, i toliko ranila njihovu autokratsku taštinu, pa je valja citirati: "Borba protiv terorizma koju vi zagovarate toliko je široka i poopćena da ostavlja nevjerojatno širok prostor za djelovanje stvarnih terorista, a pogađa političku volju naroda za društvenim promjenama." Ova njegova kritika bila je toliko razorna da su Saudijska Arabija, Emirati i Bahrejn naprasno povukli ambasadore iz Dohe, a Egipat je to učinio mnogo ranije.

Ova mala zaljevska monarhija, sa svega 800.000 autohtonih stanovnika, u proteklih petnaestak godina, kroz djelovanje satelitske TV kuće Al-Jazeera, postala je globalni medijski lider u promoviranju demokratskih promjena i političkih prava u arapskom i muslimanskom svijetu. Zbog toga trpi otvoreni bojkot i političke sankcije od oronulih autokratskih režima u arapskom svijetu. Možda i više od same Al-Jazeera, zaljevske monarhije je pogodio nedavni bid'at (novotarija) na katarskom dvoru, jer je stari emir, šezdesetogodišnjak u dobroj snazi, kroz uobičajenu parlamentarnu proceduru, odstupio s vlasti u korist sina. U dosadašnjoj vladarskoj praksi zaljevskih monarhija to je hereza koja se mora žestoko osuditi, da se ne bi ponovila. Uz sve to, katarski dvor javno pruža političku i finansijsku pomoć Muslimanskoj braći diljem arapskog svijeta, ali i Hamasu u Palestini.

Iz zvaničnih reakcija autoritarnih arapskih režima na događanje naroda u Egiptu, da se zaključiti da bi se oni isto ponašali i da su na političkoj sceni u arapskom svijetu umjesto Muslimanske braće neke druge političke opcije, pa makar bili i liberali ili socijaldemokrati evropske

provenijencije, a s tolikom podrškom naroda, bili bi proglašeni terorističkim i zabranjeni. Jer svaka vjerodostojna parlamentarna demokracija s vladavinom prava prijete urušavanjem političke paradigme neograničene vlasti u arapskom svijetu.

Iz ozračja duboke moralne krize, koja je notorna višedecenijska bolest modernog arapskog svijeta, interesantno je posmatrati ponašanje najviše uleme s Al-Azhara u događanju naroda u Egiptu. Šejh Al-Azhaha, rek-

“Iz zvaničnih reakcija autoritarnih arapskih režima na događanje naroda u Egiptu, da se zaključiti da bi se oni isto ponašali i da su na političkoj sceni u arapskom svijetu umjesto Muslimanske braće neke druge političke opcije, pa makar bili i liberali ili socijaldemokrati evropske provenijencije, a s tolikom podrškom naroda, bili bi proglašeni terorističkim i zabranjeni.”

tor najstarijeg i najautoritativnijeg univerziteta u sunitskom islamu, bio je apologet prethodnog egipatskog diktatora Hosnija Mubaraka sve do njegovog svrgavanja u narodnoj pobuni u januaru 2011. godine. Zatim se kolebljivo priklonio Muhamedu Morsiju i “podovio” njegovu pobjedu na prvim slobodnim predsjedničkim izborima, a potom je nakon vojnog puča uplašeno stao i uz generala Sisija i vjerovatno će dobiti i njegovu pobjedu na predstojećim predsjedničkim izborima. Sve se to dogodilo u protekle tri godine pred očima cijelog ummeta, ali šejh ne iskazuje nikakvu krizu vjerodostojnosti svoje misije. Reklo bi se: univerzalno adaptibilan profesionalni duhovnjak, na sve društvene okolnosti. Na drugoj strani, moralni autoritet pobožnih Egipćana, kao i većine muslimana diljem svijeta, iseljava se iz kulturnih islamskih institucija i prelazi u neke neformalne grupe koje po svom slobodnom nahodanju, i na svoj način, promiču vrijednosti najvišeg dobra i vrline.

To najbolje pokazuje Sirija, trenutno najveće stratište nedužnog naroda na planeti. Tamo već tri godine ratuju svi protiv svih: režimska vojska

Bashara al-Assada protiv Slobodne sirijske vojske, paramilitarni nomadi rata i dobrovoljci iz cijelog muslimanskog svijeta protiv Assadove vojske, protiv Slobodne sirijske vojske, ali i jedni protiv drugih.

Iza kulise bratoubilačkog rata stoje moćni sponzori, svaki sa svojim strateškim interesima. Rusi su na strani Assadovog režima iz nostalgličnih razloga nekadašnje super sile koja na sirijskoj obali ima jedinu preostalu vojnu bazu na Sredozemnom moru.

Padom režima Rusi bi sasvim sigurno bili protjerani iz Sirije. Tu su i vrlo jaki monopolistički energetske interesi Rusije, jer bi oni bili znatno reducirani demokratskom stabilizacijom sirijskog društva. Nacionalni teritorij sirijske države predstavlja jedini koridor kojim bi se zemni gas iz zaljevskih zemalja preko Turske mogao dovesti do evropskog tržišta. Tada bi Rusija u energetske politici Evrope igrala sekundarnu ulogu, a njena ukupna moć bi bila znatno smanjena.

U sirijsko krvoproliće snažno su upleteni i iranski interesi. Iranci, zajedno sa svojim klijentima u libanonskom Hizbulahu, svestrano pomažu opstanak Assadovog režima jer je on utemeljen na vlasti šiitske manjine u Siriji. Zadržavanjem Sirije, uz Libanon i Irak, oni ostvaruju strateški teritorijalni kontinuitet zacrtanog prostora šiitske dominacije i tvore šiitski polumjesec koji je direktan oslonac brojnoj šiitskoj manjini u istočnim provincijama Saudijske Arabije, vrlo bogatim naftom i gasom. Također, oni na taj način ohrabruju secesiju šiitskih provincija u S. Arabiji.

Saudijska Arabija, kao do sada favorizirani partner SAD-a, Engleske

i Francuske u regionu, ima u potpunosti suprotne interese onima koje pokušava ostvariti Iran. Oni u Siriji pomažu sve koji su protiv Assadovog režima, ali se pribijavaju da bi nakon rata u Siriji na vlast mogla doći Muslimanska braća. A Braća su sa svojim republikanskim islamističkim političkim programom nepoželjna za Saudijsku Arabiju, bilo gdje u arapskom svijetu.

Turski interesi dijelom korespondiraju saudijskim, prvenstveno kad je u pitanju obaranje Assadovog režima. Turci bi, za razliku od Saudijske, na vlasti u Siriji najradije vidjeli Muslimansku braću.

SAD su do sada u Siriji napravile mnogo grešaka. Samo verbalna politička podrška Slobodnoj sirijskoj vojsci, odustajanje od vojnog kažnjavanja Assadovog režima zbog upotrebe hemijskog oružja i pristajanje na rusku arbitražu, ozbiljno su poljuljali kredibilitet američke moći na Srednjem istoku. Njihov favorit protiv Assadovog režima, Slobodna sirijska vojska, dovedena je u beznadežnu borbenu situaciju i trpi poraz za porazom. Rusi i Iranci su se u sirijskom slučaju pokazali kao mnogo vjerodostojniji partneri. Uz njihovu političku podršku Assadovom režimu slijedila je i obilata vojna pomoć na kojoj je režim i opstao. Otvaranjem direktnih pregovora s Iranom o odustajanju od nuklearnog vojnog programa i o prihvatanju suvereniteta Izraela, Amerikanci su de facto prihvatili Iran kao regionalnu silu bez koje se ne mogu uređivati odnosi na Srednjem istoku. Postoje nagovještaji da je Assadov krvavi režim u Siriji dio američko-iranskog *dila* i da bi ga Amerikanci u tom aranžmanu mogli i prihvatiti.

150.000 ubijenih Sirijaca, šest miliona izbjeglica, stotine razrušenih sela i gradova direktan su proizvod duboke moralne bolesti arapskog svijeta čiji vladari se ne žele odreći svojih privilegija i monopola ni po koju cijenu. Politička emancipacija arapskih naroda vjerovatno će morati sačekati do nekog novog proljeća.

الموجز

الحراك الشعبي في مصر وصداه في العالم العربي

!. يغريتش*

يحلل الكاتب في هذا المقال «الحراك الشعبي» في مصر وأصداءه في العالم العربي. ويزعم الكاتب أن مصر تعتبر دولة نموذجاً للعالم العربي كله، وكل ما يحدث فيها، يفيض منه على باقي العالم العربي. إن العلاقات الداخلية السياسية والاقتصادية والثقافية في المجتمعات العربية تعتبر مؤشراً للإمكانية الواقعية «للحركات الشعبية» التي تهدد بإسقاط الأنظمة المتسلطة المعمرة في باقي الدول العربية. يحلل الكاتب الظروف التي يعيش فيها المسلمون اليوم في العالم العربي، والأحداث على الساحة السياسية، ويستنتج بأن الأقليات المتنفة والحكام في العالم العربي مستعدون لفعل أي شيء وبلا هوادة، من أجل الاحتفاظ بالامتيازات واحتكار السلطة، حتى ولو كان ثمن هذا الداء الأخلاقي الذي أصاب العالم العربي، يقدر بإتلاف إرادة المواطنين المصريين الديمقراطية؛ ومئات العقوبات بالإعدام على أعضاء حركة الإخوان المسلمين ومؤيديها في مصر، وبمئات آلاف القتلى في سورية.

* كاتب هذا المقال استخدم اسماً مستعاراً.

Summary

THE “HAPPENING OF PEOPLE” IN EGYPT AND ITS ECHOES IN THE ARAB WORLD

I. Jegrlić *

In this article the author analyses the impact of the “happening of people” in Egypt upon the Arab world. The author argues that Egypt is a paradigm for all the countries of the Arab world, and whatever takes place in Egypt, in most cases, spreads out to the rest of the Arab world. Internal political, economic and cultural relations in Arabic societies are indicators of tangible possibilities of “happening of people”, that is threatening to overthrow long-lasting authoritarian regimes, in the remaining Arab world as well. Analysing the condition of Muslims in today’s Arab world, and events that are taking place on the political scene, the author concludes that powerful oligarchies and the rulers in the Arab world are prepared to hold on to their privileges and monopoly in their governments without compromise, even if this heavy moral disease would cost not only disregarding democratic political will of Egyptian citizens but also hundreds of death sentences to the members and supporters of the Muslim Brotherhood in Egypt and hundreds of thousands casualties in Syria.

* The author signed the article with pseudonym.

IZRAŽAVANJE NARODNOG NEZADOVOLJSTVA U ISLAMSKOJ TRADICIJI I POTRAGA ZA NOVIM MODELIMA

Muhamed JUSIĆ

UDK 28-428

SAŽETAK: Autor analizira načine na koje se iskazivalo nezadovoljstvo naroda u islamskoj tradiciji i kako se pitanje odnosa vlasti i podanika tretiralo u toj tradiciji. Posebno se insistira na ulozi uleme, kao inteligencije tog vremena i tumača Šerijata, u korigovanju vlasti i posredovanju između njih i građana.

Autor sugerira da bi možda jedan od modela koji bi pomirio obavezu muslimana da budu društveno odgovorni i da se suprotstavljaju nepravdi, zlu, korupciji i drugim društvenim bolestima makar njen izvor bila i vlast koja nastupa kao legalan i legitiman predstavnik naroda ili u slučaju islamske tradicije Šerijata, a da društvo ne odvuku u vrtlog anarhije, bezvlašća i pravne nesigurnosti taj da iskazuju "građanski neposluh" i vrše pritisak na vlast na miran način i nenasilnim metodama kao što su radili brojni alimi u ranije spomenutim anegdota iz njihovog života. Možda se u tom pravcu mogu kretati i nova rješenja "mudžtehida" koji će nastaviti razvijati davno među muslimanima zamrlu islamsku naučnu disciplinu *Es-Sijase eš-Šer'ijje* ili političke filozofije.

Ključne riječi: narodno nezadovoljstvo, nasilje, islamska tradicija, vlast, politika, ulema, društveni aktivizam

U islamskom učenju postoje moralni i etički elementi koji od vjernika traže da ne pristaje na nepravdu i na zlo i da mu se u skladu sa svojim mogućnostima suprotstavi, ali istovremeno postoje ajeti i hadisi koji upozoravaju na opasnost od *fitne* ili smutnje. To je već u prvim stoljećima stvorilo dilemu među muslimanskom inteligencijom, tada nazivanu ulemom, ali i građanstvom o tome kako iskazati nezadovoljstvo stanjem u društvu pa i neefikasnom vlašću koja nekada nastupa u ime vjere a nerijetko odstupa od osnovnih principa njenog učenja, ali istovremeno ne

odvući društvo u anarhiju, bezvlašće i *fitnu*. Možda su se baš zato u islamskoj tradiciji i historiji razvili različiti modeli iskazivanja građanskog nezadovoljstva, društvenog aktivizma pa i političke opozicije prema vlasti.

Ta dilema je i danas aktuelna u muslimanskim krugovima. Tako brojni islamski mislioci, ali i skupine, raspravljajući o tome šta je nekada značio pojam islamske države i društva i šta bi danas mogao značiti, aktueliziraju i pitanje islamskog uređenja društva, pa i toga kako bi muslimani trebali upravljati društvenim i političkim promjenama

u zajednicama u kojima žive, ili u nekoj teoretskoj modernoj "islamskoj državi".

Jedno je sigurno, tu nema nedvosmislenog "islamskog stava" i kao i u većini drugih pitanja iz domena *Es-Sijase eš-Šer'ijje*¹ – (šerijatske politike ili političke filozofije inspirisane islamom) nego se većina pitanja vraća na domen *idžtihad*². U tom kontekstu i danas odzvanjaju poznate riječi koje se pripisuju pravovjernom halifi Ebu Bekru, r.a.: "Uzvišeni Allah je ostavio ljudima da upravljaju svojim poslovima, kako bi izabrali vladara koji će služiti njihovim interesima." (Ibn Kutejbe, 1967)

¹ Više o klasičnom razumijevanju pojma *Es-Sijase eš-Šer'ijje* (Ibn Tejmije, 1993; El-Mavardi, 1985)

² Intelektualni trud kojeg ulažu islamski pravници kako bi iz općih principa Kur'ana i sunneta izveli detaljne propise i kako bi

na osnovu već postojećih propisa donijeli nove najčešće se koristeći analogijom, ali i drugim pravnim metodama

Ono oko čega se svi autori slažu jesu osnovni principi koji bi trebali vladati u društvenim odnosima pa tako i u procesu izgradnje države i odnosa vlasti i građana poput principa pravde, odgovornosti svakog za njegove postupke, slobode, solidarnosti i drugih³. Kako i kroz koje društvene modele realizovati te vrijednosti nije kanonizirano islamskom tradicijom nego muslimani, kao što su to činila i četvorica Pravednih halifa, ulema i vladari koji su muslimanske države predvodili nakon njih, tragaju za najboljim rješenjima koja bi korespondirala sa životnim realnostima i izazovima koje njihovo vrijeme nameće.

Naime, iako su muslimanski pravnici diskutirali o političkim sistemima, Kur'an ne specificira nijednu posebnu formu ili način vladavine. Kur'an sadrži skup državnih i političkih vrijednosti koje su ključne za muslimansko društveno uređenje. Posebno su važne tri vrijednosti: težnja ka pravdi kroz društvenu saradnju i zajedničku pomoć (Kur'an, 49:13, 11:119); uspostava neautokratskih konsultativnih metoda vladavine i institucionalizacije milosrđa i suosjećanja u međusobnim odnosima (Kur'an, 6:12, 6:54, 21:107, 27:77, 29:51, 45:20). Dakle, sve ostalo je ne-definisano, tako da muslimani danas moraju prepoznati formu vladavine koja im na najbolji način može pomoći da promoviraju spomenute vrijednosti. (Ebu El-Fadl, 2006: 9-10)

Danas ne možemo ne primijetiti kako u većinski muslimanskim društvima i državama najčešće imamo zagovaranje obrazaca uređenja države i društva koji su ili puka kopija na zapadu razvijenih modela demokratskog društva sa svim njegovim institucijama koje najčešće zagovaraju liberalne i sekularne elite ili promovisanje "kanoniziranog modela islamske države" koju zagovaraju

neki islamistički pokreti i koji bi da ožive jedan u tradiciji ustanovljen obrazac uređenja države i društva sa svim svojim slabostima i vrlinama. Rijetko i skoro stidljivo se čuju glasovi koji zagovaraju sintezu ili pak na *idžtibadu* i u islamskim etičkim ali i kulturološkim i tradicionalnim vrijednostima utemeljen novi oblik uređenja odnosa u društvu. Ova dihotomija sve češće stvara napetosti, a nerijetko i sukobe unutar muslimanskih društava i nije samo predmet intelektualnih sučeljavanja.

Pravdi za volju, u posljednjih nekoliko godina, tačnije u periodu kada su neki islamistički pokreti dobili priliku da preuzmu vlast u državama zahvaćenim tzv. arapskim proljećem i kada su se uvjerali da njihove vizije o "islamskoj državi" ne daju odgovore na sve probleme građana niti im garantuju efikasne politike bez unutrašnje i vanjske opozicije, takvi glasovi su postali sve glasiji.

Dobar uvid u ta nova razmišljanja kao i izvještaj sa konferencija koje je u Turskoj i drugdje organizovala AKP partija s ciljem da se propitaju stavovi i pozicije stranaka koje se pozivaju na islam prema "modernoj državi" i njenim institucijama i sistemima dao je dr. Ismail Eš-Šeti u svojoj knjizi *Islamisti i vladavina moderne države* koji i sam sugerise da Šerijat ostavlja jako puno prostora da se na ovom polju bude inovativan i kreativan. (Eš-Šeti, 2013)

Ipak ostaje činjenica da je vizija uređenja muslimanskih država danas još uvijek razapeta između pukog oponašanja zapada i u vremenu zaleđenog konzervativnog modela. Zato ne treba čuditi da se u muslimanskom svijetu iskazivanju narodnog nezadovoljstva prilazi iz ova dva dominantna ugla. Jedni u javnom iskazivanju nezadovoljstva, pravu na proteste pa i u revolucionarnom djelovanju vide dokaz vitalnosti društva,

dok drugi tvrde da se radi o zapadnoj novotariji koja je haram (zabranjena Šerijatom) jer unosi nemir, sukobe i smutnju među muslimane. Kao ilustraciju ovog pristupa dovoljno je vidjeti fetvu o zabrani demonstracija, štrajkova i protesta koju je donijela neka saudijska ulema. (El-Kahtani, 2003: 87-123)

To je tako u domenu teorije, ali na terenu još jednom vidimo dokaz kako politikom dominiraju apsurdni jer kako drugačije objasniti to da se prozapadni zagovornici demokracije i neki islamistički pokreti koji zagovaraju povratak "hilafeta" slažu u korištenju revolucionarnih metoda, ili barem građanskog neposlušna i demonstracija kako bi došli na vlast. Istovremeno, i oni koji zagovaraju prenošenje zapadnog modela a koji insistiraju na tome da se islam i demokratija ne isključuju tvrde da je njihov model islamski i da ima uporište u Šerijatu, a nerijetko i islamskoj tradiciji. Nasuprot njih prorežimski vjerski autoriteti tvrde da je "poslušnost i pokornost vladaru" (*ar. sem'a ve ta'a li velijji el-emr*) jedini islamski opravdan model.

I kao što danas svaki od spomenutih društveno-političkih faktora u muslimanskom svijetu svoju viziju društvenog i državnog uređenja i modela djelovanja u njima zaogrću plaštom islama, tako smo i kroz historiju imali brojne primjere gdje su se vjerom inspirisani pojedinci i skupine dizale u borbu protiv onoga što su smatrali nepravednom vlašću i poretkom dok su u isto vrijeme vladari svoj status "neprikosnovenih namjesnika Božijih" pravdali voljom Božijom tvrdeći da oni samo Njemu odgovaraju i da je "pokornost njima izraz pokornosti Bogu."⁴

Zato ne treba čuditi ni to da se vlast kroz dugu historiju islama često pokušavala, pozivajući se na islam i neke njegove vrijednosti, zaštititi od

³ O "moralnom pozvanju vlasti više nego formama njenog djelovanja" vidi klasično djelo iz te oblasti (El-Gazali, 2001)

⁴ Barem su tako vlasti bliski učenjaci tumačili riječi Uzvišenog: "O vjernici,

pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i vašim pretpostavljenim. A ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku, ako vjerujete u Allaha i u onaj svijet; to vam je bolje i

za vas rješenje ljepše." (En-Nisa', 59.) Kao primjer vidjeti stavove saudijskog alima Rabije bin Hadija El-Medhalija na njegovoj oficijelnoj stranici <http://www.rabee.net/ar/>

bilo kakve kritike i opozicije. U tom smislu oni su koristili "usluge" tzv. uleme sultana koji su zagovarali slijepu poslušnost vladarima bez obzira na to kako se oni ponašaju. Takve su drugi islamski učenjaci a i narod nazivali "ulema ala ebvab es-salatin" ili "ulemom na vratima sultana"⁵ i najčešće su oni pitanja neupitne pokornosti vladaru uvodili u knjige akaida (temelja islamskog vjerovanja) i islamske doktrine izdajući fetve protiv onih koji su se drznuli na bilo koji način, a najčešće opravdano, kritikovati vlast. Oni su najčešće sa pozicija šerijatskih sudija ili kadija takve protivnike režima proglašavali smutljivcima pa i nevjernicima koji su unosili nemir među muslimane i razbijali njihovo jedinstvo⁶. Pa čak i većina klasičnih autoriteta je zagovarala obavezu pokoravanja vladaru *fadžiru* ili grješniku i pokvarenjaku sve dok ne počini otvoreno djelo *kufra* i dok deklarativno provodi Šerijat. Međutim, praksa svjedoči da to nije bilo apsolutno pravilo i takvi stavovi nisu sputali brojne pojedince, među kojima i značajan broj istaknutih alima, da ostanu opozicija vlasti koja je odstupala od temeljnih principa pravde i dobra.

Ulema između dosluha i neposluha

Kada govorimo o odnosu uleme i vlasti najčešće u historiji islama i muslimanskih država nalazimo da su oni bili između dosluha i neposluha. Ulema je u to vrijeme igrala ulogu inteligencije koja je, izuzme li se podanički odnos nekih koji su nosili tu titulu, imala ulogu korektiva vlasti. Tek kada bi vlast zakazala,

a s njom i ulema, dešavale su se bune koje su kroz historiju islama često gušene silom ili su dovodile do smjena dinastija koje su vladale hilafetom ili nekim pokrajinama. Pa i danas građani iz različitih in-

“Neko je davno rekao da je svaka reakcija zakašnjela akcija. Zato nalazim da je najveći dio islamske historije ulema onda kada je bila na nivou zadatka kanalisala narodno nezadovoljstvo, savjetovala vlast ali joj se i otvoreno suprotstavljala kada je to bilo neophodno, kao što će se vidjeti u primjerima koji slijede.”

teresnih skupina masovno ne izlaze na ulice da traže sva prava ukoliko država (vlast) i društvo (inteligencija – sekularna i vjerska, nevladine organizacije, mediji i drugi društvene institucije) ne zakaže, odnosno ukoliko svoje interese mogu ostvariti kroz postojeće institucije. Neko je davno rekao da je svaka reakcija zakašnjela akcija. Zato nalazim da je najveći dio islamske historije ulema onda kada je bila na nivou zadatka kanalisala narodno nezadovoljstvo, savjetovala vlast ali joj se i otvoreno suprotstavljala kada je to bilo neophodno, kao što će se vidjeti u primjerima koji slijede.

Ova uloga uleme u tradicionalnim muslimanskim zajednicama, naravno, ima veze sa muslimanskom vizijom uređenja društva i svijeta koje počiva na Objavi i Božijoj poruci ljudima.

Profesorica Miriam Hoexter, tu ulogu objašnjava time što sunijska doktrina razlikuje dvije vrste obaveza i prava: obaveze prema ljudima ili njihova prava, koja se nazivaju *hukukul-ibad*, i prava odnosno obaveze prema Bogu, koja se u klasičnoj

literaturi nazivaju *hukukul-Allah*⁷. Prva grupa obuhvata obaveze i prava pojedinaca jednih naspram drugih koja su se svrstavala u sferu nad kojom je jurisdikciju imala ulema, ili stručnjaci za šerijatsko pravo, dok su

se *hukukul-Allah* tradicionalno identificirala sa općim interesom zajednice vjernika ili Ummeta.

Svakako treba naglasiti kako kada se govori o ovoj razlici obaveze ili prava pripadaju samo dvjema kategorijama: individuama i Ummetu.⁸ Insistiranje na pravima privatnih individua i na primatu Ummeta, a ne na dominaciji države ili vladara, u javnoj sferi je bilo u korijenu islamske političke misli.

Međutim, Ummet kao ukupna zajednica vjerujućih ali i kao lokalna muslimanska zajednica u određenom regionu ili mjestu, bila je neinstitucionalizirana referentna grupa. Zato se kroz historiju islama pojavila latentna kompeticija između uleme i vladara oko pitanja ko ima pravo predstavljati interese Ummeta i braniti zajednička prava.

Modus vivendi u ovom sukobu može se sažeti na slijedeći način: od dosta ranog perioda islamske historije ulema, a ne vladari, bila je priznata kao nositelj i tumač normi i temeljnih vrijednosti "ispravnog islamskog društvenog uređenja". Vladari su, s

⁵ Ovaj naziv za ulemu koja se podanički odnosi prema vlasti usmena i pisana islamska tradicija temelji na nekoliko hadisa u kojima je Poslanik, a.s., kritikovao one koji odlaze "na vrata sultana". Takve predaje bilježi At-Tirmizi, En-Nesai i El-Hakim. Nisu svi ti hadisi vjerodostojni ali značajan broj onih za koje prenosioci kažu da jesu.

El-Bejhaki je zabilježio kako je tabi'in Vehb bin Munebeh rekao Atau:

“Čuvaj se vrata sultana. Jer na njima je veliko iskušenje. Šta god od njih dobijete od ovog svijeta uzeće vam od vaše vjere”.

Imam Es-Sujuti je posvetio čitavu knjigu ovoj temi naslovivši je *O onome što se prenosi o neodlasku vladarima* (مما رواه الأساطين في عدم المجيء إلى السلاطين)

⁶ Abdulaziza el-Bedrij (1966: 129-133 i 216-222) navodi brojne anegdote o time kako su vladari pred šerijat-

skim sudovima procesuirali ulemu s kojom se nisu slagali, nakon čega su zatvarani.

⁷ Ovakvu podjelu pravi i Ibn Tejmijje (1993) i Ebu el-Hasan el-Mavardi (198.)

⁸ Nekada se u klasičnim pravnim spisima spominju i prava vladara ili hukuku-sultan. Ali ta prava nisu bila suverena nego su se svodila na pravo sultana da djeluje u interesu zajednice.

druge strane, bili zaduženi za implementaciju tih normi, te za zaštitu i promociju općeg interesa zajednice pravovjernih. Oni su se trebali baviti ovim zadaćama izvršavajući svoju obavezu provođenja Šerijata na teritoriji koja je bila pod njihovom kontrolom, obavezu koja je davala legitimitet njihovoj vladavini. Oni su to radili pod budnim okom uleme i u nekim slučajevima uz saradnju sa nekima od njih.

Bitno je napomenuti da je ulema rijetko djelovala kao organizovana skupina. Oni jedva da su bili grupacija ili skupina u sociološkom značenju pojma. Obično je ekspertiza određenog alima u pitanjima Šerijata, a ne njegovo članstvo u određenoj skupini, davala istom autoritet i podršku Ummeta da staje u odbranu islamskih normi i društvenih vrijednosti ako su one bile ugrožene od vladara koji su se od njih udaljili. (Hoexster, 2002: 123)

Tako je ulema, ali ne kao neka vrsta zvaničnog sveštenstva koje je činilo zaseban društveni stalež kojim se postajalo članstvom u nekim zvaničnim institucijama, nego nešto što bi više sličilo današnjem poimanju inteligencije, bila neke vrsta garanta da se u javnom prostoru poštuju univerzalne moralne norme koje su se temeljile na islamu.⁹

Profesor Dr. Louay Safi je dobro primijetio kako su klasični muslimanski učenjaci kada su izučavali historiju to činili jer su bili nadahnuti osobnošću historijskih ličnosti, a ne kako bi otkrili pravila i zakone historije. Naravno, jedini izuzetak je svakako Ibn Haldunovo impresivno djelo *El-Mukaddima* (Safi, 2013: 12). Možda baš zato u klasičnoj islamskoj literaturi ne nalazimo analize o položaju uleme u društvu i javnom domenu, pa i političkom životu muslimanskih zajednica i država, ali nalazimo bezbroj "inspirativnih" predanja o pojedincima iz reda uleme koji su bili društveno aktivni. Iz tih njihovih životnih priča

se može vidjeti kakvu su ulogu oni igrali u različitim državnim i političkim kontekstima razvoja muslimanskih društava i država kroz historiju, ali i različite vizije te uloge i mjesta uleme u javnom prostoru.

Tako nalazimo primjere saradnje, savjetovanja ali i otvorenog sukoba istaknutih muslimanskih autoriteta i vladajućih elita njihovog vremena.

Prisjetimo se samo brojnih hikaja (predaja ili poučnih priča) u kojim se spominju primjeri kako je ulema saradivala sa vladarima i savjetovala ih, kako ih je javno opominjala ili kako se s njima sukobljavala. Tek kao primjer savjetovanja možemo navesti slučaj sufije Šekika el-Balhija i halife Haruna er-Rešida (El-Gazali, 2001 : 59), ili poznatog muhadisa (prenosoca hadisa) Ebu Kilabe el-Džermija i halife Omera bin Abdulaziza (ibid : 64). Također radi ilustracija kao primjer građanskog neposluha uleme prema vladarima i javne opomene možemo navesti primjer susreta sufije Ebu Alija Fudajla bin 'Ijada i halife Haruna er-Rešida (ibid : 61-62). Historija islama je zabilježila i otvorene sukobe uleme s vladarima oko različitih pitanja koja nisu bila lične prirode nego su se ticala općeg interesa u kojima su vladari progonili alime. Prisjetimo se samo progona imama Ahmeda bin Hanbela u vrijeme halife M'emuna i njegovih nasljednika ili sukoba Se'ida bin Džubejra i El-Hadždžadža bin Jusufa. Tzv. *mihne* ili progone vlasti prošli su i alimi poput Se'ida bin el-Musajjiba, Džafera es-Sadika, Ebu Hanife en-Nu'mana, Malika bin Enesa, Muhameda eš-Š'afije, Muhameda el-Buharije, El-'Iza bin Abd es-Selama i brojnih drugi.¹⁰

Osnovni principi

I pored svega i bez obzira na modele koji će se oponašati ili slijediti ostaje spoznaja da islamsko učenje

i muslimanska tradicija insistiraju na nekim vrijednostima kojima bi se muslimani, građani ili vladari, trebali rukovoditi u procesu izgradnje države ili društva. Neki od tih principa su obrađeni u djelima političke filozofije islama, ali i u pravnim djelima u kojima se opisuju obaveze vladara, uvjeti (ar. šartovi) koje mora ispuniti, obaveze muslimana prema zajednici i slično, dok neki počivaju na općim principima islamske etike.

Neki od njih su posebno značajni ako bismo da razmatramo moguće modele iskazivanja nezadovoljstva vlašću ili reagovanjem na nepravdu. Prije svega mislimo na opće principe svetosti života, zabrane nanošenja štete nad privatnom i javnom imovinom, drumskog razbojništva, sijanja sumnje, širenja lažnih optužbi i sl.

Međutim, smatram kako su iduća tri principa posebno bitna i trebali bi biti referentne tačke svakome ko iz perspektive islamske tradicije promišlja o načinima kako bi se nezadovoljstvo iskazivalo u kontekstu neke zamišljene muslimanske zajednice ili države. Te islamske maksime su:

Nema pokornosti stvorenju u nepokornosti Gospodaru.

Ovo pravilo o odnosu muslimana prema drugima izvodi se iz hadisa Poslanika, a.s., u kojem je on doslovno tako i rekao "Nema pokornosti stvorenjima u nepokornosti Stvoritelju – Allahu; pokornost je u dobročinstvu."¹¹

Na ovaj hadis su se pozivali svi oni koji su se suprotstavljali vlasti koja je od njih tražila da učestvuju u nečemu za šta su smatrali da je suprotno njihovom uvjerenju.

Ovaj princip se najbolje pokazuje u historijskom govoru prvog halife Ebu Bekra, Allah njime bio zadovoljan, koji se nije pozivao na svoje pravo da nakon što su ga izabrali vlada i da mu se ljudi pokoravaju nego je pozvao narod da mu

⁹ Više o ovome i tome kakvu ulogu su vakufi imali u očuvanju autonomije društva od uplitanja države (Jusić, 2014)

¹⁰ El-Bedrij (1966) navodi mnoštvo anegdota za svaki od pobrojanih modela odnosa uleme i vlasti

¹¹ Hadis prenosi Ebu Davud pod rednim brojem 2625

pomogne tako što će ga ispraviti kada osjete da pogrešno postupaju.

Nakon što je preuzeo funkciju halife, Ebu Bekr, r.a., stao je pred ljude i upoznao ih sa svojim metodama, principima i ustavom vladavine, rekavši: "Izabran sam za vašeg vođu, iako nisam najbolji među vama. Ako budem ispravno postupao, pomozite me u tome, a ako pogriješim, ispravite me. Istina je emanet, a laž je prevara. Slabi među vama je jak kod mene dok mu ne povratim oduzeti hakk, a jaki među vama je slab kod mene dok ne uzmem od njega tuđi hakk. Kad god jedan narod ostavi džihad, Allah će im dati poniženje, a kad se raširi razvrat u jednom narodu, Allah će dati da se među njima raširi nesreća i belaj. Pokoravajte mi se dok se pokoravam Allahu i Njegovom Poslaniku, a ako otkazem poslušnost Allahu i Njegovom Poslaniku – niste dužni da mi se pokoravate!" (Es-Sujuti, 1996 : 69)

Vjernik je dužan suprotstaviti se zlu u skladu sa svojim mogućnostima.

Društveni aktivizam (Jusić, 2009), kako se on definiše danas¹², kod muslimana vjernika počiva na kur'anskoj instituciji "podsticanja na dobro i odvracanja od zla".

Islamska institucija "podsticanja (naređivanja) na dobro i odvracanja od zla" je neka vrsta garancije da muslimanska zajednica nikada ne potone u nemoral i da se među muslimanima ne pojavi prešutno odobravanje loših postupaka pojedinaca ili skupina.

Kur'an i sunnet su prepuni primjera u kojima se od vjernika traži da se međusobno podstiču na činjenje dobra i da jedni druge sprječavaju kada neko od njih posrne i počne činiti ono što ne priliči vjerniku ili kada se u svijetu oko njih pojavi zlo bez obzira od koga dolazilo.

U Kur'anu se kaže: "I neka među vama uvijek bude onih koji će na dobro pozivati i tražiti da se čini dobro, a od zla odvracati – oni će biti spašeni." (Ali Imran: 104.)

Međutim, bitno je naglasiti da kod muslimana nije obaveza samo

“Zlatno pravilo ‘podsticanja na dobro i odvracanja od zla’ nalaže da se pazi da uklanjanje nekog lošeg djela neće uzrokovati veću štetu, nered i nesigurnost među ljudima time što će neko preuzeti zakon u svoje ruke.”

jedne skupine ljudi da se u društvu bore za promociju dobra ili da se bore protiv društvenih bolesti iako oni koji više znaju imaju i veću obavezu. Naprotiv, svaki musliman i muslimanka je pojedinačno zadužen da na tom planu učini koliko je u njegovoj mogućnosti. Bez sumnje bi "društveni aktivizam" koji počiva na islamskim vrijednostima trebao počinjati od individualnog aktivizma svakog pojedinca, koji to shvata kao svoju vjersku obavezu, a tek onda bi on mogao poprimiti neke oblike kolektivnog organizovanja ili specijalističkih grupa.

Rekao je Allahov poslanik, a.s.: "Ko od vas vidi neko loše djelo, neka ga izmjeni (ukloni) rukom, a ako ne bude u stanju, neka to uradi riječima, a ako ni to ne bude u stanju, neka ga barem srcem prezire, a to je najslabiji vid imana". (Muslim)

U duhu sa "rodnom osjetljivošću" kojom se Kur'an obraća vjernicima ova obaveza je nedvosmisleno upućena kako muslimanima tako i muslimankama. Rekao je Uzvišeni: "A vjernici i vjernice su prijatelji i zaštitnici jedni drugima, traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvracaju..." (Et-Teube: 71)

Zato se svaki musliman smatra obaveznim da se u skladu sa svojim

mogućnostima suprotstavlja zlu, nepravdi oko sebe pa makar ona dolazila i od vlasti i ne može se "islamskim" smatrati bilo koji model uređenja odnosa u državi i društvu koji bi počivao na pasivnosti građana ili inteligencije i uvjeravanju kako oni nisu

sposobni niti obavezni brinuti o općem dobru i da trebaju ignorisati zlo koje vladari čine pa makar nastupali u ime vjere i odbrane Šerijata.

Međutim, zlatno pravilo "podsticanja na dobro i odvracanja od zla" nalaže da se pazi da uklanjanje nekog lošeg djela neće uzrokovati veću štetu, nered i nesigurnost među ljudima time što će neko preuzeti zakon u svoje ruke¹³.

Zabrana burudža

Međutim, nezadovoljstvo naroda se vrlo lahko instrumentalizira, politizira i zloupotrebljava za različite ciljeve. Svjedoči tome i historija islama. Zato su brojni muslimanski autoriteti vrlo rano počeli upozoravati na opasnost od korištenja nasilja kako bi se svrgnula vlast ili ispravljalo zlo u društvu.

Ranije spomenuti društveni aktivizam nije sam po sebi ni dobro ni zlo, nego nešto što se definiše namjerom (ar. *nijjet*) odnosno univerzalnim etičkim sudom. Tako da dobroćinstvom (ar. *ihسان*) možemo smatrati onaj društveni aktivizam koji je u službi promovisanja dobra, pravde i istine, te suzbijanja zla, nepravde i laži. Osnovna kura'nska maksima je da se društveni odnosi trebaju temeljiti

¹² Pod pojmom (društveni) aktivizam najčešće podrazumijevamo akcije kojima se javno i direktno radi na postizanju određenih društvenih ili političkih ciljeva (Prema brošuri CNC-a *Neformalno obrazovanje i aktivno učesće mladih*)

Društveni aktivizam predstavlja aktivnost pojedinaca ili grupe čije su aktivnosti usmjerene ka realizaciji zajedničkih ciljeva koji mogu biti raznovrsni, od političkih, ekonomskih,

ekoloških, feminističkih i sl. (Mršević, 1999. i Nedović, 2005)

¹³ Više o pravilima otklanjanja loših djela i promovisanju dobra u poimanju klasične uleme (El-Bilali, 1997 : 43).

na promociji “dobra”, dobra na koje se podstiče, a koje se ne nameće. U Kur’anu se veli: “...i potpomozite se u dobročinstvu i bogobožnosti, a ne podržavajte se u grijehu i neprijateljstvu (jednih prema drugima)”. (El-Maide : 201)

Zato je logično da su polazeći od ovih principa islamski pravници (ar. fukaha) zabranjenom proglasili svaku društveni aktivnost koja za cilj ima promovisanje nereda, razdora među ljudima, neprijateljstva ili sijanja smutnje (ar. fitna) u društvu.

Iako u djelima klasičnih islamskih autora nalazimo brojne primjere podsticanja na suprotstavljanje društvenim zlima, nalazimo i propise o zabrani pobune (ar. hurudža) protiv legalnih i legitimnih vlasti na nasilan način.

Tako da, kako piše Ebu el-Fadl (2006: 13), ako je halifina primarna obaveza da provodi Božije zakone onda je, vjerovatno halifa, odgovoran jedino Bogu. Sve dok su halifina djela vjerodostojna interpretacije Božijeg mandata, takva interpretacija mora biti prihvaćena i halifa ispunjava svoju obavezu prema ljudima. Samo Bog može ocijeniti halifine namjere, i kako je većina sunnitskih pravnik argumentovala,

vladar se ne može svrgnuti s vlasti sve dok ne počinu jasan, vidljiv i težak grijeh protiv Boga.

Danas se, u nekim muslimanskim zemljama ulema koristi istom argumentacijom kada zabranjuje bilo kakav oblik javnog iskazivanja nezadovoljstva vladajućim režimima sve dok barem deklarativno provode Šerijat ili zakone zasnovane na njemu. S tim da se očito ovi argumenti, kao i toliko puta kroz historiju, instrumentaliziraju kako bi se zabranila bilo kakva kritika ili opozicija vlasti.

Muslimanski pravници nisu, ipak, u cijelosti prekinuli vezu između vladara i ljudi, nastavlja Fadl. U sunijskoj teoriji, hilafet mora biti utemeljen na ugovoru (‘akd) između halife i ljudi koji mogu sklapati ugovor (ehlul-hall vel-‘akd) koji daju prisegu halifi (bej’a). Halifa dobija prisegu u zamjenu za svoje obećanje da će izvršavati obaveze tog ugovora. Uvjeti tog ugovora nisu detaljno diskutirani u “islamskim” izvorima. Tipično, pravници bi uključili obavezu primjene Božijeg zakona da zaštite muslimane i “islamske” teritorije, a zauzvrat je vladar dobivao podršku i poslušnost ljudi. Pretpostavka je bila da šerijatski zakoni definišu uvjete ugovora (ibid.: 13).

Umjesto zaključka

Možda je najbolji način da se osigura da društvo, građani i inteligencija (ulema), ostanu korektivni vlast taj da zadrži svoje kritičko mišljenje, slobodu i da javno govore i djeluju protiv svake nepravde, ali da ne posežu za nasiljem kao metodom “ispravljanja zla” jer nasilje rađa novo nasilje i prema najnovijim teorijama slamanja režima nije najdjelotvornija metoda¹⁴.

Možda je jedan od modela koji bi pomirio obavezu muslimana da budu društveno odgovorni i da se suprotstavljaju nepravdi, zlu, korupciji i drugim društvenim bolestima makar njen izvor bila i vlast koja nastupa kao legalan i legitiman predstavnik naroda ili u slučaju islamske tradicije Šerijata a da društvo ne odvuku u vrtlog bezvlašća i pravne nesigurnosti taj da iskazuju “građanski neposluš” i vrše pritisak na vlast na miran način i nenasilnim metodama kao što su radili brojni alimi u ranije spomenutim anegdota iz njihovog života. Možda se u tom pravcu mogu kretati i nova rješenja “muđžtehida” koji će nastaviti razvijati davno među muslimanima zamrlu islamsku naučnu disciplinu *Es-Sijase eš-Šer’ajije*.

¹⁴ Vidi naprimjer sada već kontraverzno djelo Gene Sharpa (1999) u kojem se

opisuju nenasilne metode “političkog neposluha” po kojem su već izvedene

brojne revolucije širom svijeta i kojim su građani iznudili razne ustupke od vlasti.

Izvori i literatura

- Ebu El-Fadl, Halid (2006). *Islam i izazovi demokratije*. Prevela Zilka Spahić-Šiljak. Sarajevo : Buybook.
- El-Bedrij, Abdulaziz (1966), *El-Islam bejne el-Ulema ve el-Hukkam*. Medina : El-Mektebe el-Ilmijje
- El-Bilali, Hamid (1997). *Metode da’veta u sprečavanju i otklanjanju loših djela*. Sarajevo : Visoki saudijski komitet za pomoć BiH
- El-Mavardi, Ebu el-Hasan (1985). *El-Abkam es-Sultaniije*. Bejrut : Daru el-Kutub el-‘Ilmijje.
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed (2001). *Savjet vlastima (Et-Tibru-l-mesbuk fi nasibati-l-muluk)*. Preveo Enes Karić. Sarajevo : El-Kalem.
- El-Kahtani, Muhammed (2003). *Fetava el-eimeme fi en-Navazil el-Mudelhime*. Rijad : Dar el-Efvija.
- Es-Sujuti, Dželaluddin (1996). *Tarihu-l-hulefa* [ur. Mahmud Rijad el-Halabi]. Beirut : Dar al-Ma’rifah.
- Eš-Šeti, Ismail (2013). *El-islamijun ve hukm ed-Davle el-Hadise*. Kuvajt : Difaf Publishing.
- Hoexter, Miriam, (2002) “The Waqf and The Public Sphere” u *The Public Sphere in Muslim Societies*, uredili Miriam Hoexter, Shmuel N. Eisenstadt, Nehemia Levtzion. Albany : State University of New York Press.
- Ibn Kutejbe, Abdullah bin Muslim [pripisano] (1967). *El-Imame ve es-Sijase (Tarihu-l-Hulefa)*. Kairo : Mu’esseset el-Halebi.
- Ibn Tejmije, Tekiu ed-Din (1993). *Es-Sijase eš-Šera’ijje fi islahi er-Ra’i ve er-Rai’è*. Rijad : Mektebetu el-Muejed.
- Jusić, Muhamed (2009). “Društveni aktivizam i muslimani – poticaj na društveni aktivizam iz islamske vjerske tradicije”, *Takvim 2009*. Sarajevo : Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

- Jusić, Muhamed (2014), "Vakufi i sloboda". *Takvim 2014*. Sarajevo : Rijaset IZ u BiH.
- Mršević Zorica i grupa autorki, (1999). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd : Feminističke krug
- Nedović, Slobodanka (2005). *Savremeni feminizam*. Beograd : CESID
- Safi, Louay (2013), *Izvori znanja*. Preveo Mirza Sarajkić. Sarajevo : El-Kalem i CNS.
- Sharp, Gene (1999). *Od diktature do demokratije*. Prevela Nevena Pantović. Novi Sad : Građanske inicijative. <http://www.rabee.net/ar/>

الموجز

التعبير عن عدم الرضا في التراث الإسلامي
والبحث عن الأنماط الجديدة

محمد يوسيتش

يحلل الكاتب طرق التعبير عن عدم الرضا في التراث الإسلامي، وكيف كانت مسألة علاقة الحاكم بالرعية تعالج في ذلك التراث. مع التركيز على العلماء ومفكري الشريعة، الذين كانوا يمثلون النخبة الثقافية في ذلك العصر، ودورهم في إصلاح الحكام والتوسط بينهم وبين الرعية. ويقترح الكاتب نمطا يمكن استخدامه للموافقة بين مسؤولية المسلمين الاجتماعية ومحاربتهم للظلم والشر والفساد وغيرها من الأمراض الاجتماعية، وإن كان مصدرها السلطة الحاكمة التي تتصرف بصفتها الممثل الشرعي للشعب، أو كونها شرعية إسلاميا، دون أن يجروا المجتمع إلى دوامة الفوضى وانعدام السلطة والاستقرار الأمني، وهذا النمط هو أن يلجؤوا إلى «العصيان المدني» ويضعوا على السلطة الحاكمة بطرق سلمية وبوسائل لا عنف فيها، كما فعل في الماضي علماء كثيرون عرف عنهم ذلك في سيرهم. وربما تسير في هذا الاتجاه الحلول الجديدة التي يمكن أن يقدمها «المجتهدون» الذين سيستمرون في تطوير علم «السياسة الشرعية» الذي غاب عن المسلمين منذ زمن بعيد.

Summary

ARTICULATING DISCONTENT
BY THE PEOPLE IN THE ISLAMIC TRADITION
AND THE SEARCH FOR NEW MODES

Muhamed Jusić

The author analyses the modes of articulating people's discontent in Islamic tradition and how the issue of the relation between government and citizens was tackled in the same tradition. The role of 'ulama, as intelligentsia of the time and as the interpreters of the *Shariah*, in mediating between people and the government, is especially stressed here.

The author suggests as one of the ways to fulfil the Muslim's obligation to be socially responsible and to stand up against injustice, evil, corruption and other social disorders even if its source is legally elected and legitimate representative of people, or the *Shariah* – in the case of the Islamic tradition, without dragging the society into the whirl of anarchy, chaos and legal insecurity, is to show "civil disobedience" and exercise pressure upon the government through peaceful and non-violent methods as was done by many *'alims* in above mentioned anecdotes from their lives.

Perhaps this could be a guideline for the new solutions for the "mujtahids" in reviving and developing, amongst Muslims long forgotten academic discipline: *Es-Sijase es-Ser'ijje* or political philosophy.

IMAJU LI DRUŠTVENI NEMIRI U FEDERACIJI BIH EKONOMSKU POZADINU?

Jasmin HALEBIĆ

UDK 323.233:338.2(497.6)

SAŽETAK: Društvena dešavanja i previranja, naročito intenzivnijeg karaktera, u pravilu jesu posljedica cijelog kolopleta uzroka. Recentna događanja u Bosni i Hercegovini također imaju svoju uzročnu posljedičnu vezu. Cilj ovog rada je razmotriti neke aspekte te uzročno-posljedične povezanosti u Bosni i Hercegovini iz ugla ekonomsko-teorijske analize. Da li se između ekonomskog stanja i statusa stanovništva, sa jedne, i dešavanja na društvenoj sceni u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine u kojima su protesti bili najviše izraženi, sa druge strane, može uočiti neka vrsta obrasca prema kojem bi prvi mogli biti određeni kao uzrok a potonji kao posljedica? Kako se pričinjena materijalna šteta može i treba posmatrati u kratkom a kako u dugom roku? Na ova i druga pitanja pokušava se dati odgovor potkrijepljen argumentima nastalim u okrilju ekonomske analize u okviru ovog rada te priložiti isjecci sa aktualnih društvenih zbivanja. Opći zaključak rada je da šteta koja je nastala nije beznačajna i da bi kao takva, ukoliko se ne sanira, mogla biti multiplicirana mehanizmom negativne povratne sprege. Analiza pokazuje da nezaposlenost zajedno sa stepenom stručne spreme može uzrokovati pojavu društvenih nemira. Na taj način bi se mogao stvoriti zlokobni krug sa veoma lošim izgledima za budućnost. Stoga je na donosiocima odluka obaveza hitnog poduzimanja adekvatnih mjera u cilju popravka stanja, prvenstveno u oblasti zapošljavanja.

Ključne riječi: nemiri, nezaposlenost, visoko obrazovanje

1. Uvod

U vrijeme nastanka ovog teksta više je od dva mjeseca otkada se na ulicama gradova u FBiH, uglavnom sjedištima određenih kantona, svakodnevno okupljaju grupe nezadovoljnih građana. Razloga za njihovo nezadovoljstvo je, zasigurno, veoma mnogo. U ovom radu su analizirani neki potencijalni uzroci za nezadovoljstvo koji svoj korijen mogu imati u socio-ekonomskoj situaciji u kojoj se građani već duže vremena nalaze.

Za presjek socio-ekonomskog stanja u kantonima u FBiH u ovom radu su upotrijebljeni pokazatelji nezaposlenosti i obrazovanja, mada se mogu koristiti i drugi kao što su: demografska slika, vrijednost proizvodnje i dohodak, prosječne plaće, itd. Svaki

od ovih pokazatelja utječe na živote ljudi u jednoj zajednici. Demografski faktori, na primjer, mogu u srednjem i dugom roku dovesti do depopulacije i/ili prenaseljenosti; zaposlenost i nezaposlenost može imati vrlo izražen utjecaj na svakodnevni život pojedinca, porodice, životne sredine. Osjećaji na individualnoj razini kao što su obeshrabrenost, besperspektivnost, nedostatak inicijative i samopouzdanja, psihički poremećaji, socijalni pokazatelji poput stope kriminaliteta, samoubojstava, itd., barem dijelom, bivaju uzrokovani nezaposlenošću. Životni standard u jednom društvu presudno je određen razinom proizvodnje i visinom dohotka stanovništva. Ukoliko je ekonomska aktivnost u zemlji niska sa neoptimalnom

razinom proizvodnje rezultat može biti smanjenje životnog standarda. Uz pretpostavku o porastu životnog standarda drugih zemalja, djelovanje medija i opći rast protoka informacija, u tom društvu se može dogoditi gomilanje frustracija, životnih zapriječenosti, neostvarenih prilika. Sve su ovo faktori koji, sa negativnim predznakom, mogu dovesti do socijalnih poremećaja i nemira.

Socijalni nemiri destabiliziraju politički sistem koji je usko povezan sa ekonomskim sistemom. Negativni efekti se javljaju na polju ulaganja, domaćih i stranih. Odluku jednog ulagača, pored rezultata i zaključaka iz poslovnog plana o isplativosti i profitabilnosti ulagačkog pothvata, značajno determiniraju i očekivanja.

Ako su očekivanja pesimistična, a takva će biti u razdobljima socijalnih napetosti i nemira, onda se odluka o ulaganju odgađa ili se, čak, u potpunosti odustaje od ulaganja. Smanjenje ulaganja dovodi do pada proizvodnje i rasta nezaposlenosti. Nadalje, pojedine privredne djelatnosti poput turizma jesu veoma osjetljive na društvene prilike zemlje. Ukoliko u zemlji društvene prilike u dužem vremenskom razdoblju bivaju negativne one će odvrati dolazak turista, sa ponovnim negativnim posljedicama, padom prihoda od turizma, javnih prihoda od poreza, slabog poslovanja privrednih grana povezanih sa turizmom (poput prehrambene industrije, poljoprivrede...), čiji će krajnji ishod biti

povećanje nezaposlenosti. Iz navedenog se mogu prepoznati konture zlokobnog začaranog kruga u kojem loše socio-ekonomsko stanje uzrokuje dalje propadanje. Stoga se pred donosioce odluka rješavanja ovakvih pitanja mora nalaziti na samom vrhu liste prioriteta.

2. Pregled stanja, mogući uzroci

Socijalni nemiri u obliku u kojem su se dogodili u nekoliko kantona u FBiH imaju svoje direktne rezultate u pričinjenoj materijalnoj šteti na objektima i ljudima. Postoji nekoliko zajedničkih obilježja koja su se mogla uočiti u protestnim okupljanjima. Protesti su eskalirali u prvoj polovini februara a kasnije

je došlo do smirivanja i stavljanja situacije pod kontrolu. Protesti su u najvećoj mjeri bili usmjereni prema sjedištima kantonalnih vlada i, dijelom, Predsjedništvu Bosne i Hercegovine i Predsjedništvu FBiH, koji su u neposrednoj blizini sjedišta kantonalne vlade, te manjim dijelom prema sjedištima općina i vlade FBiH. Kada bi se mogla osmisлити vjerodostojna skala jačine protesta vjerovatno bi se redosljed na njoj očitao na sljedeći način: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Zenica, Bihać... Protesti manjeg intenziteta su zabilježeni u Travniku, Goraždu, Orašju, Livnu i Širokom Brijegu. Mada će se na obuhvatniju analizu vjerovatno još čekati, neki aspekti se mogu rasvijetliti iz donje tabele.

Tabela 1. Odabrani pokazatelji za kantone u FBiH, prema sjedištu, 2012. godine

	Stanovn.	Broj nezap.	VSS +VŠS	SSS	VSS/ nezap.	(VSS + VŠS) / nezap.	SSS / nezap.	(VSS+VŠS +SSS) / nezap.	Stopa nezap.
		1	2	3	4	5 = 2 : 1	6 = 3 : 1	7 = 5 + 6	8
Bihać	61564	10280	1159	2619	8,9	11,3	25,5	36,8	46,2
Orašje	19392	2768	166	667	3,0	6,0	24,1	30,1	47,2
Tuzla	131778	20246	2270	6485	10,2	11,2	32,0	43,2	39,7
Zenica	127296	22751	1448	5148	5,6	6,4	22,6	29,0	47,8
Goražde	29859	3200	232	819	6,8	7,3	25,6	32,9	34,7
Travnik	57567	8175	504	1670	3,6	6,2	20,4	26,8	43,9
Mostar	11833	16112	2129	5190	9,6	13,2	32,2	45,4	35,7
Š. Brijeg	26359	4048	471	1209	7,3	11,6	29,9	41,5	39,4
Sarajevo	370988	55378	7928	21660	12,8	14,3	39,1	53,4	32,9
Livno	31785	4022	413	1182	7,4	10,3	29,4	39,7	48,9

Izvor: Federalni zavod za statistiku.

Legenda: VSS, VŠS/, SSS – visoka, viša i srednja stručna sprema, respektivno. Podaci za Sarajevo izračunati kao zbir općina (Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad).

Kada se analizira problem nezaposlenosti, putem pokazatelja o stopi nezaposlenosti u koloni 8, sa podacima s kraja 2013. i početka 2014. godine najteže stanje je zabilježeno u Livnu (48,9%), Zenici (47,8%) i Orašju (47,2%), dok je u Sarajevu (32,9%), Goraždu (34,7%) i Mostaru (35,7%) problem nezaposlenosti manje izražen u odnosu na druge gradove, sjedišta kantona. Zanimljivo je da stanje u Tuzli prema ovom pokazatelju izgleda bolje nego u spomenutom

Livnu, Zenici i Orašju, ali i Travniku i Bihaću. K tome, problem nezaposlenosti je najmanje izražen u Sarajevu. Stoga, posmatrano prema ovom pokazatelju (*ceterisparibus*) ne može se tvrditi da je problem nezaposlenosti, analiziran izolirano, bio ključni uzrok izbijanja nemira.

Sa druge strane, ako se u analizu problema nezaposlenosti uključiti pokazatelj kvaliteta, poput nivoa obrazovanja, onda je slika dobro obrazovanih drugačija. Udio visokoobrazovanih

(VSS) osoba u ukupnom broju nezaposlenih, kolona 4 gornje tabele, najveći je u Sarajevu (12,8%), Tuzli (10,2%), Mostaru (9,6%) i Bihaću (8,9%). Upravo su Sarajevo, Tuzla i Mostar gradovi u kojima su nemiri i protesti buknuili najvećom žestinom ispoljivši najdestruktivniju silinu. Ovaj redosljed se gotovo podudara (uz dodatak Zenice) sa naprijed navedenom procjenom intenziteta protesta. Ako se skupini visokoobrazovanih dodaju i osobe sa višom

školskom spremom (VŠS), obrazac se gotovo neznatno mijenja.¹ Stoga se može ustvrditi da nezaposlenost, posmatrana kroz prizmu stepena stručne spreme, korelira sa recen-tnim društvenim zbivanjima u po-jedinim kantonima u FBiH, kada se stanje analizira na nivou sjedišta tih kantona, u kojima je evidentiran epi-centar društvenih nemira i protesta.

Prema podacima UNESCO-a² samo 38% ukupnog broja učenika u BiH, od ukupne populacije u dobnoj skupini za visoko obrazovanje, jest upisano u sistem visokog obrazovanja, dok je ta brojka za regiju Centralne i Istočne Evrope (CIE) 68%. Navedeni podatak predstavlja prosječnu vrijednost a posmatrano po rodnoj struk-turi odnosni podaci za BiH iznose 33% za muškarce i 43% za žene. Sa ovakvim stanjem i jedva polovičnim omjerom u ovoj oblasti u odnosu na širu regiju CIE niko u BiH ne može biti zadovoljan. Stanje je u tolikoj mjeri nepodnošljivo da većina mladih ljudi želi napustiti zemlju. Premda su na-vedeni podaci izneseni za nivo BiH situacija se, zasigurno, ne razlikuje mnogo ni kada je u pitanju FBiH i njeni kantoni. Zahtjevi razvoja i usva-janja novih tehnologija bez kojih se ne može ni zamisliti brz i uspješan ekonomski napredak nameću potrebu većih ulaganja u sektor visokog obra-zovanja. Međutim, iz gornje analize je uočljivo da su sredine u kojima je među nezaposlenima najviše onih sa visokim obrazovanjem bile pogođene najžešćim nemirima.

3. Ekonomska pozadina stanja

Stanje u ekonomiji BiH već go-dinama je daleko od poželjnog a po-sljednji događaji samo su kulminacija ranije nagomilanog nezadovoljstva. Svakodnevno se stavovi građana mogu jasno pročitati sa natpisa na transparentima koje uzdižu nadajući

se da će njihovi glasovi na taj način biti shvaćeni ozbiljnije. Poruke sa transparenata mogu se čitati i kao ocjena uspješnosti pojedinih segme-nata ekonomskog sistema. Prelazak iz jednog ekonomskog sistema u drugi uvijek je popločan brojnim rizicima da se neće uspjeti izgraditi novi ekonomski optimalan sistem, uz to bolji od prethodnog. A upravo ekonomski sistem određuje osnovna *pravila igre*, utvrđuje opće principe na kojima se obavlja proizvodnja, razmjena, raspodjela i potrošnja u jednom društvu. Činjenica je da se u BiH, kao i u susjednim zemljama (Jurčić 2011: 782) događa neuspješ-na tranzicija iz socijalističkog druš-tveno-ekonomskog u demokratski i tržišni sistem. Faktori koji se ne mogu zaobići prilikom sagledavanja stanja su rat i ratna razaranja kojima je destruiran proizvodni potencijal BiH rušenjem tvornica i degrada-cijom ljudskog kapitala.

U prethodnom ekonomskom si-stemu³ ukupna *proizvodnja* domi-nantno je se odvijala u preduzećima u društvenom vlasništvu. Prosječna stopa rasta društvenog proizvoda u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1953-1989 iznosila je 4,8%⁴ što praktično znači da je se životni standard stanovniš-tva udvostručavao svakih 15 godina. Nije čudo što se mnogi sa nostalgijom sjećaju "onih vremena". U no-vom ekonomskom sistemu u Bosni i Hercegovini cilj je da se društveno/državno vlasništvo značajno smanji i da se većina proizvodnje odvija u privatnim preduzećima. Neophodan korak za takvo što je proces privati-zacije. U Bosni i Hercegovini proces privatizacije, u tome se analitičari slažu, nije proveden na zadovoljavaju-ći način. Poruke građana na ulič-nim okupljanjima se, dijelom, odnose upravo na privatizaciju: "Mi nema-mo šta izgubiti, sve smo izgubili", "Zaustavite pljačku radničke imovine",

"Feroelektro, Zora, Frutek... žrtve huligana", "Revizija privatizacije".

Dio ekonomskog sistema u kojem se događa *razmjena* je također doži-vio značajne promjene. Raspadom Jugoslavije poslovni subjekti su izgubili dio tržišta na kojem su ranije plasirali svoje proizvode i usluge. Procjenjuje se da su bosanskohercegovačka preduze-ća tri i pol puta više prodavala roba i usluga na tržištima nekadašnjih repu-blika nego što su izvozila u inostranstvo (Petak 2005:59). Sa druge strane, rana liberalizacija trgovine je na tržištu u BiH dovela do porasta konkurenci-je kojoj domaća preduzeća, sa zastar-jelom proizvodnom tehnologijom, teško odolijevaju. Konačno, vanjsko-trgovinski bilans u razdoblju 2007-2012 je u deficitu za više od 50 mili-jardi KM. Gubitak tržišta dovodi do smanjenja poslovne aktivnosti a time i viška zaposlenih, preduzeća odumiru a radnici gube radna mjesta.

Raspodjela se u nekadašnjem eko-nomskom sistemu provodila na na-čin da je ekonomski uspjeh mjereno ostvarenim dohotkom, a ne profi-tom, pri čemu su i plate zaposlenih bile dio ukupnog dohotka koji je se trebao maksimalizirati. U tržišnom ekonomskom sistemu, kakav se us-postavlja u BiH, cilj je uvećati profit (neto dobit) pri čemu se plate zapo-slenih shvataju kao trošak, jednako kao i troškovi drugih proizvodnih inputa. U tom smislu, očito je, dolazi do promjene tretmana rada, odnosno statusa zaposlenih u poslovnim su-bjektima. Stoga su očekivanja zapo-slenih prema vlasnicima preduzeća u pogledu povećanja plaće u direktnoj opreci sa motivom vlasnika za uve-ćanjem profita. Sasvim jednostavno, vlasniku preduzeća nije cilj povećati plaće zaposlenih nego, dakako, po-većati vlastiti profit. Pristup kreatora ekonomske politike u BiH je takav da se zapravo niske plaće zaposlenih (troškovi radne snage) u BiH ističu

¹ Skupini navedenih sjedišta kantona se dodaje Š. Brijeg.

² http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=121&IF_Language=eng

&BR_Country=570&BR_Regi-on=40530 (pristup: 11.04.2014.)

³ Ova i nekoliko sljedećih usporedbi u tekstu sa ranijim stanjem imaju za cilj još jednom podsjetiti na početnu tačku iz koje

su započete promjene sistema kako bismo mogli procijeniti uspješnost sadašnjeg sistema koji je po svim najavama trebao (i treba) donijeti društveni boljitak.

⁴ Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS.

kao jedna od komparativnih prednosti koja bi trebala privući strane investitore. U takvom ekonomskom sistemu raspodjela, zasigurno, neće biti u korist zaposlenih. Učesnici protesta su svoj stav o tome izrazili sljedećim natpisima: "Hoćemo imena milijardera", "30 godina radi pa umri od gladi", "Hoćemo raditi i od rada živjeti".

Potrošnja je krajnji cilj ekonomske aktivnosti. Spomenuta liberalizacija ekonomskog sistema donijela je veće mogućnosti izbora za potrošače. Nekada je ponuda roba na tržištu u BiH bila toliko oskudna da su pojedini proizvodi poistovjećivani sa nazivom brenda: "vim" i "faks" su bili nazivi deterdženata za pranje posuđa i rublja, "vegeta" naziv za dodatak jelima, a "kiseljak" je označavao mineralnu vodu. U tom smislu tržišni sistem u BiH omogućava raznovrsniju ponudu roba na policama supermarketa. No, ne može se zaobići pitanje nivoa potrošnje, odnosno životnog standarda. Nezadovoljni građani vele: "Nema više rupa na kasi", "Hoćemo hranu, vodu, struju".

Rezultati ekonomskog sistema u Bosni i Hercegovini nisu ohrabrujući. Ekonomski sistem uvijek i svugdje kreiraju donosioci odluka iz domena političkog sistema usvajanjem zakonske regulative koja oblikuje taj sistem. Od završetka rata protiv Bosne i Hercegovine pa sve do danas traje proces izgradnje političkog sistema koji bi na efikasan način ustanovio pravila igre u sferi ekonomije. U vrijeme donošenja ključnih odluka kojima se uspostavlja ekonomski sistem neizmjenljivo je bitno da donosioci odluka na prvom mjestu imaju u vidu interese domaćih preduzeća, domaćih potrošača, zaposlenih u Bosni i Hercegovini, itd., svjesni da je, u konačnici, ekonomija i uređenje ekonomskog sistema, zapravo, priča o interesima. U zemlji u kojoj cvjeta korupcija ne iznenađuje što se koristi od diskrecionih prava donošenja odluka žanju na individualnom planu a troškovi takvih odluka prevaljuju na građane. U većini neuspjelih privatizacijskih procesa u Bosni i Hercegovini koji nisu urodili pokretanjem proizvodnje, novim

zapošljavanjem, širenjem tržišta, nego otpuštanjem radnika i gašenjem preduzeća, troškove takvih procesa snose radnici dok se koristi individualiziraju kod jedne osobe ili nekolicine ljudi. Sudska vlast koja bi trebala osigurati

“U vrijeme donošenja ključnih odluka kojima se uspostavlja ekonomski sistem neizmjenljivo je bitno da donosioci odluka na prvom mjestu imaju u vidu interese domaćih preduzeća, domaćih potrošača, zaposlenih u Bosni i Hercegovini.”

poštivanje zakona i provedbu pravde u društvu niti je efikasna niti efektivna. Povici sa ulica: "Pravosuđe je karcinom Bosni i Hercegovini", "Korupcija je habitus vlasti", "Tužilaštva i sudovi = izvor korupcije".

4. Kuda dalje?

U kratkom roku postoji sasvim realna opasnost da se nedavni protesti pretvore u novu frustraciju stanovništva odnosno dodatno gomilanje negativne energije koja bi se, u nekoj drugoj prilici, mogla prometnuti u izljev još žustrijeg i destruktivnijeg građanskog bijesa. Zahtjevi građana, uglavnom, nisu ispunjeni.

Ukoliko BiH, u dugom roku, želi uhvatiti korak sa regijom CIE neophodna je veća pažnja prema sektoru visokog obrazovanja. To znači stvaranje uvjeta za snaženje sektora visokog obrazovanja. Na taj način bi se zatvorio jaz koji trenutno postoji između BiH i CIE u pogledu prosječnog učešća ukupne populacije u visokom obrazovanju. Time bi se stvorile pretpostavke za ekonomski rast budući da je ljudski kapital nezaobilazan faktor ubrzanog ekonomskog rasta. Međutim, ako se istodobno sa takvim opredjeljenjem ne učine ozbiljne reforme sa ciljem unaprjeđenja ekonomskog stanja, onda bi konačne posljedice mogle biti katastrofalne, odliv mozgova i/ili socijalni nemiri. Prethodna analiza, makar površna, indicira mogućnost izbijanja socijalnih nemira u sredinama u kojima postoji znatan dio visoko-obrazovane, pritom nezaposlene, populacije.

Ekonomska reforma je složen program koji nadilazi okvire ovog rada. Ipak, neki aspekti se mogu elaborirati i na ovom mjestu.

Gotovo svaka platforma za oporavak privrede u Bosni i Hercegovini

u prvi plan postavlja dolazak stranih direktnih ulaganja. Privlačenje stranih direktnih ulaganja je tako postalo panaceja bolesti bosanskohercegovačke privrede. Pritom se ponovo zaboravlja osnovno počelo ekonomije a to je da se poslovne odluke donose na temelju interesa. Odluke o stranim direktnim ulaganjima se tako donose na bazi preciznog proračuna ostvarivanja interesa stranog ulagača a ne na temelju potrebe bosanskohercegovačke privrede za smanjenjem nezaposlenosti. Zbog toga nije čudo što se istodobno ostvaruje uspješno poslovanje kompanija u stranom vlasništvu u Bosni i Hercegovini uporedo sa postojanjem nezadovoljstva zaposlenih u srodnim kompanijama u domaćem, često javnom, vlasništvu. Vrijedi spomenuti neke slučajeve: Hidrogradnja, Feroelektro, Komos, itd. Jurčić i Vojnić (2011: 821) to opisuju sljedećim riječima: "...društveni i gospodarski razvoj mora se temeljiti na vlastitom znanju. Baziranje gospodarskog rasta i društvenog razvoja na stranim investicijama je iskaz nepovjerenja u vlastiti narod i znak nesposobnosti države i utječe na gubitak samopouzdanja i vjere u vlastitu sposobnost." Paradoks je da ulice nekih naših gradova čiste kompanije u stranom vlasništvu a da im sve brojniji "domaći čistači" u tom pomažu premećući po kontejnerima u potrazi za onim što se može "vratiti u potrošnju." Strane kompanije grade autoput dok domaća građevinska operativa biva nedovoljno uposlena a desetine hiljada ljudi iz tog i srodnih sektora i dalje ostaju bez posla.

Jačati domaći privatni sektor. Usitnjena privredna struktura u BiH trebala bi doživjeti domaću globalizaciju i okrupnjavanje kako bi se mogla uspješno nositi sa inostranom konkurencijom i osvajati nova tržišta. Na taj način bi se stvorio privredni momentum kojim bi mogao naprijed povući lavovski dio privrede i ostvariti blagotvorni efekti na zaposlenost i izvoz. Preduvjet za takvo što je uspostava jedinstvenog ekonomskog prostora, ekonomskog sistema i tržišta. Koristi od ovakvog pristupa se trebaju objašnjavati i dodatno obrazlagati kako bi se stvorio pogodan vjetar u leđa snagama svjesnim neophodnosti takvih promjena u cijeloj BiH. Tranzicija ekonomskog sistema u BiH se kretala ka podršci sektoru malih i srednjih preduzeća i zahtjevom za transformacijom velikih preduzeća. Istraživanja pokazuju da pozitivne strane globalizacije (nova tržišta) u većoj mjeri osjećaju velika nego mala i srednja preduzeća. Pored toga, otpornost prema krizi je veća što je preduzeće veće, i obrnuto. Stoga se insistiranjem na jačanju (samo) sektora malih i srednjih preduzeća a istodobnim stavljanjem u zapećak velikih preduzeća, propuštaju ostvariti mogućnosti koje donosi globalizacija uz rizik da privreda u BiH izgubi korak sa razvijenim svijetom. Sa druge strane, otpornost privrede na negativne efekte krize se bitno umanjuje.

Nulta stopa korupcije. Bolest korupcije je ozbiljno nagrizla bosanskohercegovačko društvo, naročito javni sektor. Njeno liječenje je teško, gotovo nemoguće, provoditi pristupom odozdo-gore (bottom-up), nego

suprotnim smjerom. Neuvjerljive su izjave donosilaca odluka o opredjeljenosti za borbu protiv korupcije. Nedopustivo spora uspostava Agencije za borbu protiv korupcije je lakmus-papir takvih izjava. Obzirom da je vlast zapravo slika političkih stranaka nameće se zaključak da je leglo korupcije u političkim strankama i da se iz njih, koje obnašaju javnu vlast, prelijeva u cijeli politički sistem. Za javnu službu je potrebno hitno uvesti kodeks prema kojem će se za dokazanu korupciju (pored zakonom predviđene sankcije) gubiti radno mjesto sa trajnom nemogućnošću ponovnog zaposlenja u javnom sektoru.

Optimizacija javnog sektora. Troškovi koji nastaju u javnom sektoru se uglavnom ispoljavaju kao fiksni, opiru se smanjenju kada se smanjuje nivo proizvodnje. Usljed visoke sindikaliziranosti javnog sektora, postojeće legislative iz radnog prava i neefikasnosti poslovanja javnog sektora događa se da trenutno teško ekonomsko stanje, ni izbliza, ne dijele svi podjednako. Ono što privatni sektor u vrijeme krize ne može, država ubrzano čini: povećava zaduženost. Prema podacima Centralne banke BiH vanjski dug BiH se iz godine u godinu povećava, tako je sa 4,2 milijardi KM u 2008. godini porastao za oko 75%, na 7,4 milijardi KM. Politika zaduživanja nije održiva u dugom roku. Dugovi će, dakako, jednom doći na naplatu. Pred svakom vladom koja nastoji stabilizirati i smanjiti visoku zaduženost postoje tri načina (M. Burda i Č. Viploš 2012: 441): (i) smanjivanje deficita, putem povećanja poreza ili kresanja javne potrošnje; (ii)

monetizacija duga putem emisije novca; (iii) proglašavanje moratorija na dio ili na ukupnu otplatu vanjskog duga. Premda je prvi način, tj. smanjivanje deficita, najispravniji iz perspektive ekonomske teorije, on je i najteže politički provodljiv u praksi. Prinudno smanjenje javne potrošnje dovodi do negodovanja sindikata, te vladinih interesnih skupina, svi oni žele nastaviti sa radom u istom obimu kao i ranije. Ipak, treba biti svjestan sa monetizacija duga dovodi do hiperinflacije a moratorij na otplatu do ozbiljnog gubitka međunarodnog kredibiliteta zemlje. Izazivanje inflacije i erozija kredibiliteta svakako bi uzdrnali dosada dostignuti nivo stabilnosti društva. Stoga je optimizacija javnog sektora najbolji put ka smanjenju visoke zaduženosti.

5. Zaključna razmatranja

Svako društvo se gotovo stalno nalazi pred odabirom između više opcija. Čini se da je pitanje unaprjeđenja razvoja jedno od aktualnih pitanja pred Bosnom i Hercegovinom. Ekonomska teorija govori o tome da je neophodno efikasno uposliti raspoložive oskudne resurse. Zaostajanje koje je evidentno se može nadoknaditi izgradnjom ljudskog kapitala. Činjenica je da kao društvo ne uspijevamo mobilizirati prirodne i druge resurse i staviti ih u proizvodni proces. Povećanje proizvodnje je jedini održivi put ka rastu životnog standarda i dosezanju više razine razvijenosti. Za to što se ekonomski uspjeh globalne ekonomije događa istodobno sa našim nazadovanjem i propadanjem smo, dobrim dijelom, sami krivi.

Literatura

Burda, Majkl, i Viploš, Čarls (2012). *Makroekonomija – Evropski udžbenik*. Beograd: Ekonomski fakultet.
Jurčić, Ljubo (2011). Hrvatska, Europa i ekonomski neoliberalizam. *Ekonomski pregled*, 62 (12), str. 773-786.

Jurčić, Ljubo i Vojnić, Dragomir (2011). Quo Vadis Croatia? Od samoupravnog socijalizma i društva blagostanja preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma – Hrvatska na putu u

Europsku Uniju. *Ekonomski pregled*, 62 (12), str. 787-826.
Petak, Zdravko (2005). *Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung.

IS THERE AN ECONOMIC BACKGROUND
TO THE SOCIAL UNREST
IN THE FEDERATION OF BIH?

Jasmin Halebić

الموجز

هل توجد خلفية اقتصادية للاضطرابات الاجتماعية في فدرالية
البوسنة والهرسك؟

ياسمين هالبيتش

إن الاضطرابات والأحداث الاجتماعية، وخاصة الشديدة منها، عادة ما تكون ناجمة عن حزمة من الأسباب. وإن الأحداث التي شهدتها البوسنة والهرسك لها علاقاتها السببية. والهدف من هذا البحث هو مناقشة بعض أوجه تلك العلاقات السببية في البوسنة والهرسك من زاوية التحليل الاقتصادي النظري. فهل يوجد استمارة يمكن أن يكون فيها الوضع الاقتصادي وأحوال المواطنين السبب من جهة، والاحتجاجات الاجتماعية العنيفة التي شهدتها بعض الأقاليم في فدرالية البوسنة والهرسك النتيجة من جهة ثانية؟ وكيف ينبغي أن يُنظر إلى الأضرار المادية التي نجمت عنها، على المدى القصير وعلى المدى الطويل؟ يحاول الكاتب تقديم الإجابات عن هذه الأسئلة وغيرها، مدعومة بالأدلة الموجودة في ظلال التحليل الاقتصادي ضمن إطار هذا البحث، وتقديم مقتطفات من الأحداث الاجتماعية الراهنة. إن النتيجة العامة للمقال تفيد بأن الأضرار لم تكن بسيطة، وأنه إن لم يتم تعويضها وإصلاحها فإنها سوف تتضاعف حسب آلية الارتجاع السلبي. وقد أظهر التحليل أن البطالة مع درجة التأهيل العلمي يمكن أن تتسبب في نشوب الاضطرابات الاجتماعية. وبذلك تتشكل حلقة مدمرة مصحوبة برؤية سوداوية للمستقبل. لذا تقع على عاتق أصحاب القرار مسؤولية الإسراع في اتخاذ التدابير الملائمة من أجل إصلاح الأوضاع، وخاصة في مجال التوظيف.

الكلمات الرئيسية: الاضطرابات، البطالة، التعليم العالي.

Social turmoils, particularly those of more intensive character, are generally the result of the whole set of causes. Recent events in BiH are also of "cause and effect" nature. The aim of this article is to evaluate some aspects of this cause and effect relationship in BiH through economic-theoretical analysis. Is there some kind of a pattern in relations between financial conditions and status of the population on one side, and the unrest on the social scene of cantons of the Federation of BiH where the protests were largest on the other, wherefrom we could determine the first as to be the cause and the later as the consequence? How to consider material damage in short-term period and how in long-term period? These are some of the questions we tried to answer, supported by the arguments based upon the economic analysis offered within this article along with quotations of the reports from these events. The general conclusion of the article is that the damage that was done is not insignificant and as such, if not restored, could be multiplied. Analysis shows that unemployment can also be the cause of the social unrest. This could lead to a vicious circle with very bad future prospects. Therefore, it is imperative that the decision makers urgently take adequate measures with the aim of improving the situation, primarily in the field of unemployment.

Key words: unrest, unemployment, higher education.

O UZROCIMA “DOGAĐANJA NARODA”

Mustafa SPAHIĆ

UDK 330.342.14:316.4
28-67:316.334.3

SAŽETAK: U ovom radu raspravlja se teza privatnoj svojini, koja udružena s ljudskim zabludama je, prema svim socijalistima utopistima osnovni izvor nemira, sukoba i nesreća među ljudima. Pitanje privatne svojine, nije tek jedno od pitanja koja se tiču čovjeka, društva ili zajednice, to je s obzirom na odnose koji iz rješenje tog pitanja proističu, jedno od najvažnijih pitanja. Načini reguliranja pitanja privatne svojine direktno pokazuje definiciju čovjekove slobode i odgovornosti. (Ne)rješavanje izazova koji sa sobom nosi ovo pitanje, autor predstavlja u okviru tri modela. Prvi čistog komunizma koji negira i ukida privatno vlasništvo. Drugi je model čistog kapitalizma koji apsolutizira privatno vlasništvo i na taj način obogaćuje manjinu i osiromašuje većinu te imućne vodi u pohlepu, gramzivost, sebičnost, individualizam i egoizam, a siromašne u očaj, beznađe, zavist, ljubomoru, nasilje i teror. I treći model je relativnog i titularnog, a ne apsolutnog vlasništva, kakav se proklamira islamskim učenjem. Ovaj model treba da osigura svojinu svih ljudi koji je stječu na dozvoljen način, a glavni cilj je, kada je Islam u pitanju, da svojina i materijalna dobra postanu dostupna i na korist svih ljudi.

Ključne riječi: društvo, zajednica, privatna svojina, islam, siromaštvo

Sociologija kaže da su se do sada u svjetskoj povijesti razvila dva osnovna, nikako čista i idealno tipska oblika: zajednica i društvo sa svim svojim varijacijama.

Zajednica je oblik koji se formira i ona je realna i organska. Zajednica uglavnom počiva na: vjeri, religiji, etici, krvi, tlu, jeziku i kulturi. U početku ljudi su na temelju duhovnih, idejnih i moralno-etičkih korijena povezani krvnim srodstvom kroz: porodice, rodbinu, rodove, bratstva, plemena, a u procesu razvoja postoji tendencija da se zajednica krvi proširi do zajednice mjesta stanovanja: selo, mahala, varoš, kasaba, grad i država.

Društvo je takva socijalna grupa u kojoj se ljudi povezuju po vlastitoj volji i želji. Ono je suma izvanjskih jedinki povezanih presudno interesima, koristima, probitkom, dobitkom, zaradom, profitom. Zato je ono umjetni, vještački organizam i rezultat

civilizacije koja se ubrzano razvija i raslojava, razdvaja i suprotstavlja ljude po svim osnovama i šavovima nakon Engleske industrijske revolucije. Za razliku od zajednice koja je prirodna, primordijalna, iskonska, autentična s punim identitetom i dignitetom veza među ljudima, društvo je organski razdvojena grupa.

Prema Ferdinandu Tenisu svaka zajednica ima neke bitne karakteristike i razlike od društva:

- 1) U zajednici na duhovnom i idejnom planu vjera ima presudnu ulogu na ljude, a u društvu doktrina ili svjetonazor.
- 2) U zajednici religija regulira individualni, posebni i javni sveukupni ljudski život, a u društvu javno mnijenje.
- 3) U zajednici pojedinačno, posebno i kolektivno ponašanje uređuju i određuju vjerozakon, etika, običaji i pozitivne navike, a u društvu samo moda i bonton

kao građansko konvencionalno dogovoreno ponašanje.

- 4) Zajednicu karakterizira opća organska volja, a društvo – volja pojedinca. Sa stajališta Islama nikad se pojedinačna volja ne može istopiti i nestati u volji zajednice niti se smiju apsolutizirati individualne i posebne volje.
- 5) U zajednici dominiraju interesi, ideali i potrebe zajednice, a u društvu interesi pojedinaca. Prema Islamu mora postojati potpuna ravnoteža, sklad i harmonija između pojedinačnih, posebnih i općih interesa.
- 6) U zajednici je prirodna, Bogom određena i utemeljena solidarnost, a u društvu je ugovorena na interesima, izvanjskim potrebama utemeljena solidarnost. Evo šta članovi Poslanikove Medinske ustava od 3-11 ističu: “Solidarnost među muslimanima počiva na islamskom dobročinstvu i osjećaju

pravde koja vlada među vjernicima.” Dijelimo i prihvatamo osjećaj i stav većine vjerničkog čovječanstva da iz vjere slijedi religija a na religiji su utemeljeni obredi, etika i kultura. Zapravo, ljudska manifestacija robovanja, prema Bogu, ogleda se kroz obrede, robovanje, prema Bogu u odnosu na ljude manifestira se kroz etiku, a na etici se utemeljuje istinska ekonomija i politika. “Istinska politika, dakle, ne može da učini nijedan korak, a da se prije toga ne pokloni moralu. I mada je politika sama za sebe teška vještina, njeno sjedinjenje s moralom nije nikakva vještina. Jer moral presijeca čvor koji politika ne može da riješi čim nije s njim u saglasnosti”, piše Imanuel Kant.

- 7) U zajednici dominira zajedničko, a u društvu privatno vlasništvo, smatra Tenis.

Monopolarna apsolutizacija čiste i samo zajednice, s jedne, i čistog i samo društva, s druge strane, donosi svoje neminovne posljedice. Tako prema marksističko-materijalističkom gledanju razvoj i dijalektika materijalnih, proizvodnih snaga u okviru društvene proizvodnje i na njima utemeljeni primordijalni produkcijski odnosi su jedini apsolutni stvaralački bitak. Razvoj i dijalektika materijalnih proizvodnih snaga i klasne razlike, klasno-čovjeka raslojavanje, klasne suprotnosti utemeljene na apsolutiziranom privatnom vlasništvu, privatnom posjedu, jedina su dva zakona i pokretača ljudske povijesti. Privatno vlasništvo (svojina) interesi udruženi s ljudskim zaobludama, prema svim socijalistima utopistima osnovni su izvori nemira, sukoba, belaja, nesreća među ljudima. Apsolutizacija društva, privatnog vlasništva i individualnosti neminovno ljude vodi u pohlepu, gramzivost, sebičnost i egoizam. Prema Garodiju, u međuljudskim odnosima na Zapadu dominira egoizam i individualizam, a u nauci pozitivizam i scijentizam. U civilizaciji, gdje se apsolutizira privatno vlasništvo, neovisno o religiji i etici, vođeno samo logikom ekonomije

dobiti i profita, siromaštvo se rađa iz izobilja kod pojedinaca i siromaštva kod većine. Te bolne istine niko od Kur’ana bolje ne svjedoči: “Zaokuplja vas samo nadmetanje u zgrtanju imetka, sve dok grobove ne posjetite! A doista ne valja tako, saznat ćete svakako! I opet, zbilja ne valja tako, saznat ćete svakako! Ne valja tako nek’ znate jamačno!” (Et-Tekasur, 1.-4.) “Teško svakom klevetniku podrugljivcu, koji samo blago zgrće i broji ga, misleći da će blago njegovo vječnim učiniti njega! A ne valja tako! On će zbilja u džehennem bačen biti!” (El-Humeze, 1.-4.).

Šta je odgovor na potpunu kapitalizaciju, privatizaciju, individualizaciju, egoizaciju, pohlepizaciju, gramzivizaciju i posesivizaciju života? Je li totalna komunistička kolektivizacija, nacionalizacija, eksproprijacija i ukidanje svih oblika privatnog vlasništva? Nije! Zašto? Prvo, zato što je svačije, ono nije ničije, kako je odgovorio Aristotel Platonu. Drugo, u totalnoj kolektivizaciji imovine i ukidanja privatnog vlasništva ubija se osnovni motiv i poluga ekonomije: dobit, zarada, korist, imovina, posjed. Treće, dolazi se u izvanjsku, materijalnu i

“Finansijska je kriza razotkrila fundamentalne slabosti u zapadnim političkim sustavima, podrivajući samopouzdanje, koje je bilo jedna od njihovih glavnih prednosti.”

egzistencijalnu, ekonomsku i privrednu nesigurnost i gubljenje izvanjskog identiteta. Naime, kao što se identitet, dignitet i sigurnost iznutra postiže vjerom, etikom i kulturom, tako se egzistencijalni identitet, dignitet i sigurnost postižu imovinom. Zato je imovinski ili svojinski ustav glavni temelj socijalne zgrade. Zakon relativnog i titularnog, a ne apsolutnog vlasništva, treba da osigura svojinu svih ljudi koji je stječu na halal način. Njegov je glavni cilj, kada je Islam u pitanju, kako da svojina i materijalna dobra postanu dostupna i na korist svih ljudi. U okviru dva monopolarna svijeta, čisti komunizam negira i ukida privatno vlasništvo, temeljni

motiv i pokretač ekonomije. Zato što u komunizmu ne smiju imati, ljudi ne krađu već uništavaju imovinu, a kada je u pitanju rad, kažu – ne možete nas malo platiti koliko mi možemo malo raditi. Drugi monopolarni svijet, čisti kapitalizam koji apsolutizira privatno vlasništvo obogaćuje manjinu i osiromašuje većinu i imućne vodi u pohlepu, gramzivost, sebičnost, individualizam i egoizam, a siromašne u očaj, beznade, zavist, ljubomoru, nasilje i teror. Treći put nije komunizam ni kapitalizam nego je bipolarni put i gledanje na imovinu, a to je put vjere i religije. Prema Islamu, u osnovi *Lillahi ma fissemavati vema fil erd* – Bogu pripada sve, a ono što nam je od imovine od Njega povjereno, u tome ima udio i pravo sirotinja, bijednici, putnici-namjernici, siročad itd: “Čovjek je stvoren malodušnim i prevrtljivim, stvarno, jada se i uzruja kada ga nesreća zadesi, a odbojan je i nepristupačan kada ga dobro pohađa i zadesi. A klanjači nisu takvi koji u namazu istrajavaju. I koji u imecima svojim određenu obavezu imaju. Prema prosjaku i obespravljenom i prikraćenom čovjeku, i koji

Dan Vjere Istinom smatraju. I koji od kazne Gospodara svoga strahuju.” (El-Mearidž, 19.-27.).

Prema navedenim ajetima, imovina, iako na halal način stečena mora se, najmanje iz četiri razloga, čistiti zekatom, sadekatul-fitrom, porezom i drugim milodarima. Prvo, zato što to Bog imperativno naređuje. Drugo, što su ljudske nafake različite. Treće, što su ljudske sposobnosti različite. Četvrto, što ljudi žive u različitim uvjetima i okolnostima na zemlji. Usljed svega toga oni su neminovno upućeni i Bogom određeni na upoznavanje – *Li tearefu*, saradnju, obaveznu solidarnost i zdravo i korisno međusobno natjecanje – *Ve teavenu*.

U “Islamskoj deklaraciji”, u tezi 5, Alija Izetbegović uočava kvalitativnu razliku u gledanju na privatnu svojinu u odnosu na kapitalizam koji je apsolutizira i komunizam koji je potpuno negira: “Iako Islam priznaje privatnu svojinu (trajno korištenje, a ne apsolutno vlasništvo) novo islamsko društvo morat će jasno izjaviti da će svi krupni izvori društvenog bogatstva (extra profit), a posebno prirodni izvori, morati biti u svojini zajednice i služiti dobru svih njenih članova. Privatna svojina podvrgnuta je još jednom ograničenju na osnovu izričite odredbe Kur’ana – obavezi njene upotrebe u opće korisne svrhe. U Islamu nema privatne svojine u smislu koncepta Rimskog prava. U odnosu na rimsku, šerijatska pravna (relativna, a ne apsolutna) svojina ima jedno ovlašćenje manje – *Jus-abutendi* – pravo zloupotrebe, i jednu obavezu više – obavezu upotrebe za opće dobro.”

Čisti kapitalizam ostavlja ekonomiju bez etike, a čisti komunizam ostavlja ekonomiju i bez etike

i bez privatne svojine. Zato je komunizam propao, a sa čistim kapitalizmom nastupaju neminovne cikličke krize i oblici i pojavne forme siromaštva: ekonomskog, privrednog, materijalnog, u resursima, pojedinačno, posebno, općenito osim ekstremne manjine, ali i mentalno, intelektualno, moralno – etički, politički, civilizacijski, generacijski, kulturno, obrazovno, u ophođenju, ponašanju i svim oblicima relacija i komunikacija. Vjera, religija i etika nikada ne dopuštaju da se ekonomija svede na egonomiju niti da se, za hatar iluzorne zajednice u kojoj nestaje svojina i konkretni čovjek, svede na utopijsku ideologiju.

To posebno ima težinu i značaj kad britanski političko-ekonomski sedmičnik *The Economist* na početku marta 2014. godine priznaje i konstatira: “Riječ je prvo o nemoći koju su demokratski izabrane političke strukture pokazale prema finansijskim strukturama moći od izbijanja Velike krize 2008. godine pa sve do danas. Je li, dakle, demokracija pala

na neuspješnom pokušaju obračuna s finansijskom moći, na neuspješnom izvozu liberalnog političkog modela u pojedine nezapadne zemlje, te relativno uspješnim ekonomskim rezultatima kineskog društva, koje je bitno nedemokratsko. Je li demokracija, koja je, kao masovni, dominantno prihvaćen sustav društvenog uređenja zapravo vrlo mlada – traje tek 70-ak godina – uistinu istrošila i je li demokracija, kao što je to prije više od 200 godina rekao drugi američki predsjednik John Adams, nužno kratkoročna i sklona samoubojstvu. Finansijska je kriza razotkrila fundamentalne slabosti u zapadnim političkim sustavima, podrivajući samopouzdanje, koje je bilo jedna od njihovih glavnih prednosti. Mnogi su ljudi izgubili bilo kakve iluzije o funkcioniranju političkih sustava, pogotovo nakon što su vlade spasile banke novcem poreznih obveznika, da bi zatim te iste vlade impotentno posmatrale kako sebi bankari ponovo isplaćuju goleme bonuse.”

الموجز

أسباب «الحركات الشعبية»

مصطفى سباهيتش

يناقش هذا البحث الملكية الخاصة، التي يعتبرها جميع الاشتراكيين الطوباويين – إذا اجتمعت معها المغالطات البشرية – المصدر الأساسي للاضطرابات والنزاعات والمآسي بين الناس. والملكية الخاصة ليست مجرد قضية تخص الإنسان أو المجتمع أو الجماعة، بل هي واحدة من أكثر القضايا أهمية، نظرا للعلاقات التي تنجم عن حلها. إن طريق تنظيم مسألة الملكية الخاصة تُظهر بشكل مباشر تعريف حرية الإنسان ومسؤوليته. ويقدم الكاتب (عدم) حل التحديات التي تحملها هذه المسألة، ضمن إطار ثلاثة أنماط. النمط الأول هو الشيوعية الخالصة التي لا تعترف بالملكية الخاصة وتلغيها، والنمط الثاني هو الرأسمالية المحضة التي تطلق الملكية الخاصة بلا قيود، فتثري بذلك الأقلية، وتفقر الأغلبية، وتقود الأثرياء نحو الطمع والجشع والأنانية والزعة الفردية وحب الذات، وتقود الفقراء نحو القنوط واليأس والحسد والغيرة والعنف والإرهاب. أما النمط الثالث، فهو الملكية النسبية والاسمية، وليس الملكية المطلقة، وهو النمط الذي تحبذه تعاليم الإسلام. وهذا النمط يضمن الملكية لكافة الناس الذين يكتسبونها بالطرق المشروعة، والهدف الرئيس في الإسلام هو أن تكون الملكية والممتلكات المادية متاحة لجميع الناس وفي خدمتهم.

Summary

ABOUT THE CAUSES OF “HAPPENING OF PEOPLE”

Mustafa Spahić

This article discusses the thesis that to hold private property, along with misbelieves to be, according to all socialists utopists, is the basic source of all the unrest, conflicts and grief of people. The issue of private property is not just one of the issues that concern man, society or a community, it is, considering all the relations and the effects that result from solving this, it is one of the most significant issues. The manner in which we regulate the issue of private property directly indicates definition of man's freedom and responsibility. (Non) solving the challenges that this issue brings along, the author presents within the framework of three models. First is pure communism that neglects and abolishes private property all together. The second is a model of pure capitalism where private property is absolutised, thus a very rich minority and creating poverty amongst a majority dragging into greed, insatiability, selfishness, individualism and egoism, and the poor into a despair, hopelessness, envy, violence and terror. The third is a model of relative, nominative, not absolute ownership as is proclaimed by the Islamic teachings. This model should secure the property of all that was earned through legitimate means, and the main goal, as far as Islamic teaching is concerned, that the property and material goods become available to all.

KORIJENI REVOLUCIJE U KUR'ANU*

UDK 28-23-254

Muddathir ABDAL-RAHIM

U pokušajima da objasne suvremena kretanja i obnove u islamskoj misli, posebno njene revolucionarne aspekte i izraze, veliki broj zapadnih autora (kao i veliki broj njihovih sljedbenika i učenika širom samog muslimanskog svijeta) su pokazali tendenciju prikazivanja iznimno jednostranog i upornog zanimanja za krize u ekonomskim i društvenim uvjetima života suvremenog muslimanskog društva koje su vezane za pojave kao što su inflacija, urbanizacija i nagli porast broja stanovnika do te mjere da su gotovo u potpunosti isključili vitalni značaj uloge islama i islamskog učenja u formulaciji stavova i mobilizaciji pojedinaca i grupa u ovim društvenim i političkim djelovanjima.¹

Ovdje iznosimo mišljenje da bi se u cilju ozbiljnijeg i preciznijeg pristupa izučavanju ove pojave trebalo uzeti u obzir ne samo ekonomske i društvene faktore, koji nedvojbeno jesu osnova stvaranja uvjeta za bilo kakvu vrstu pokretanja masa,

ali također (i to naročito kada su u pitanju svjesne muslimanske grupe i društva) i ulogu sistema vrijednosti i ideja; a ove ne samo kao puke posljedice ili odraze ekonomskih i socijalnih uvjeta kako se to implicitno sugerše ili čak eksplicitno izlaže u nekim tekstovima koje možemo smatrati karakterističnim za prvi, tj. gore navedeni pristup², već kao društveno operativne principe ili faktore koji su jednako bitni sami po sebi kao i svojom ulogom u određivanju smjera i karaktera društvenog kretanja i historijskih promjena.

Osnovni razlog zašto je ovo posebno važno kada govorimo o muslimanskim grupama i društvima je to da u islamu, za razliku od većine drugih sistema mišljenja i načina življenja, materijalna i duhovna komponenta ne predstavljaju dihotomne sfere iskustva već jedan kontinuum, dok u zapadnoj – kršćanskoj etici na primjer, religija i politika predstavljaju različite i principijelno odvojene sfere života i društvene organizacije³,

u islamu ne postoji takva distinkcija. Islamsko učenje prožima sve aspekte života i ljudskog iskustva uključujući političku misao i djelovanje, tijesno ih povezujući i dodjeljujući im etički smisao i vjerski značaj.

Upravo u ovom kontekstu se revolucionarna misao ili djelovanje u muslimanskim društvima, bilo da je riječ o historijskim ili savremenim pojavama, najbolje može razumjeti a njihove korijene pronaći u samom učenju Kur'ana, koji je za muslimane, što treba istaći, posljednja Božija Riječ upućena čovječanstvu. Stoga je, kao takva, vrelo i osnovni izvor svih vrijednosti koje nude čovjeku najispravniji put u njegovu pregnuću ka postizanju sreće na ovom svijetu i spasa u životu nakon smrti; to je jedini kriterij po kom će na koncu da se sude sva djelovanja kako osobna tako i društvena.

U srži Kur'anskih učenja koja imaju politički značaj leži ideja da čovjek, ukoliko želi da se ozbiljuje u životu na ovom svijetu i da se nada spasenju

* Prijevod teksta: *The Roots of Revolution in the Qur'an, Dirasat Ifriqiyya, issue no. 3* (Rajab 1407/April 1987): 9-20.

¹ Vidjeti, na primjer, P. J. Vatikiotis: *Islamic Resurgence A Critical View*, A.E.H. Dessouki (Ed): *Islam and Power*, London, 1981., naročito str. 195; Albert Hourani: *Conclusions in J.P. Piscatori* (Ed): *Islam in the Political Process*, London, 1983., naročito str. 226-227; i Samir Amin: *Une Economie politique du fondamentalisme Islamique? U Peoples Mediterraneens 21* (Paris, Oct.

Dec: 1982); Vidi, međutim, i B. Lewis: *The Return of Islam* objavljeno u *Middle East Review* I, Vol. XII No. 1, 1979. i Malcolm Kerr: *Harakat al-Ihya' al-Islamy wa Madhahiruha al-Mu'asira, u al-Siyasa al-Dawliyya*, no. 61, (Kairo, Juli 1980.)

² Tako u gore spomenutom tekstu P. J. Vatikiotis piše: "Obzirom na rastuće i očigledno nerješive ekonomske i društvene probleme uzrokovane ubrzanim promjenama, nije toliko začuđujuće da se ljudi u potrazi za

nekom drugom ovosvjetskom formulom spasa." Str. 195.

³ Čak i u Zapadnim, kršćanskim društvima se pokazalo da nije moguće razdvojiti religiju od politike što u najskorije vrijeme pokazuju dramatična dešavanja u Poljskoj i u Južnoj Americi. Za više detalja o ovome vidjeti G. Lewy: *Religion and Revolution*, New York, 1974.; G. Smith: *Politics in Western Europe*, London, 1980. (naročito str. 17-25) i R.E.M. Irving: *The Christian Democratic Parties of Western Europe*, London, 1979.

na nebu – mora da čini sve što je u njegovoj moći na upućivanju u dobro i odvratanju od zla: ne samo u svom srcu i umom već, doista, aktivnim djelovanjem u društvu u svim njegovim aspektima i konačno u cijelom svijetu.

Svjestan i konstantan trud na promovisanju dobra i odvratanju od zla i iskorjenjivanju svega što je loše i zlo je opisano u riječima Poslanika Muhammeda, s.w.s.:

من رأى منكراً فليغيره بيده،
فإن لم يستطع فليسه، فإن لم يستطع
فبقلبه، وذلك أضعف الإيمان.

Što se može ovako prevesti:

“Ko god od vas vidi da se čini zlo treba da to spriječi (odmah) vlastitim rukama; ako nije u mogućnosti (da ovako učini) onda (treba pokušati da to učini) jezikom (riječima); ako (ni to) nije u mogućnosti, onda (treba to da učini) u svom srcu a to je najmanje što vjera od njega zahtjeva.”

Ovakva predanost stalnoj i neumornoj borbi protiv činjenja zla i za nadmoć ispravnog i dobra kako u srcu pojedinca tako i u društvu i širom svijeta je sama srž i značenje često pogrešno shvaćenog i pogrešno interpretiranog termina *jihad*⁴ (napor/ borba). I upravo to je razlog zašto su muslimani kao zajednica muškaraca i žena koji su tako predani (do one mjere koliko su odani ovoj borbi) opisani u Kur'anu kao uzor (ili najbolja zajednica) čovječanstvu:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ
وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ.

“Vi ste narod najbolji od svih koji se ikad pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćete, i u Allaha vjerujete.”

“A kad bi sljedbenici Knjige ispravno (ovako) vjerovali, bilo bi bolje za njih; ima ih i pravih vjernika, ali većinom su nevjernici.”⁵

Stoga je prirodno – i ustvari nužno – za muslimane (naročito za one koji imaju svijest o svojoj vjeri i društvenoj zajednici, u svjetlu ovih učenja, da aktivno učestvuju u neprekidnoj borbi za unapređenje, u skladu sa spomenutim učenjima, ekonomskih društvenih i političkih (jednako kao i moralnih, intelektualnih, estetskih i drugih) aspekata života: kako njihovih lokalnih tako i dalje u okruženju koliko im njihove mogućnosti i kapaciteti dozvoljavaju. Ostati pasivan znači ujedno i ostati nisko na skali izvrsnosti. Kao što se u Kur'anu kaže:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ
اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ
الْحُسْنَى وَقَضَى اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى
الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا.

“Vjernici koji kod kuće sjede, osim onih koji su za borbu nesposobni, nisu jednaki onima koji se bore na Allahovu putu imecima svojim i životima svojim. Allah je odlikovao one koji se imecima svojim i životima svojim bore, za jednu razinu više od onih koji kod kuće sjede.”⁶

Zaista, ostati pasivan iz razloga nezainteresiranosti ili ravnodušnosti bi po riječima još jednog poznatog hadisa Poslanika Muhammeda

s.w.s. bi značilo postati otpadnikom od zajednice muslimana:

من لم يهتم بأمر المسلمين فليس منهم.

(Ko se ne brine za cilj muslimana pa i nije (jedan) od njih.)

Dakle, prema Kur'anskom učenju, pravilno uspostavljena (ili muslimanska)⁷ zajednica bi bila on koja je zasnovana na sistemu vrijednosti koji bi pak, sačinjavao doslovno “stavljanje stvari na pravo mjesto” s ciljem dobrog ili moralnog življenja. Osnovne od spomenutih vrijednosti su pravda (ekonomska, socijalna i politička jednako kao i pravna); jednakost (naročito etnička i društvena); i bratstvo (svih ljudi bez obzira na vjeru, rasu ili društveni status).⁸

Kao kontrast, arogancija i ljudska tendencija da se prepušta uživanjima i rasipništvu su u Kur'anu predstavljani kao primarni faktori koji dovode do širenja zla i korupcije u društvu.

Brojne Kur'anske parabole i kazivanja kao što su one o Iblisu, faraonu, i nekim narodima, između ostalog, nam otkrivaju aroganciju kao izvor grešnog (i politički eksplozivnog) oblika korupcije i razvrata kao što su negiranje istine, uzurpiranje prava, tiranija i nepravda.⁹

Kur'an, također, ilustruje kako je i prepuštanje strastima i užitku (luksuzu) korumpirajuće i ništa manje politički eksplozivno za društvo u cjelini:

“Mi ni u jedan grad poslanika nismo poslali a da oni koji su na raskoš navikli nisu rekli: “mi zbilja ne vjerujemo u ono što je po vama poslano!” I govorili su: “mi imamo više imetka i djece, kažnjeni nećemo biti!”¹⁰

⁴ Riječ *Jihad*, od glagola *jabada* (ulagao je dosta napora, mnogo se trudio, iscrpljivao se u činjenju dobra a protiv zla) označava “ulaganje truda i napora na Božijem putu” u najširem smislu riječi uključujući, ne samo fizički napor u slučaju rata, već primarno, sve forme moralne i intelektualne borbe u cilju podupiranja dobra i pravičnosti a protiv neispravnog i zla.

⁵ Prijevod Muhammeda Asada: *The Message of The Qur'an*, London, 1980. Str. 83.

⁶ Prijevod Kur'ana, Enes Karić, Sarajevo, 2006. En-Nisa' 95.

⁷ U Kur'anu se termin *musliman* odnosi na sve one koji se odazovu Bogu i Njegovim poslanicima od Adema, preko Abrahama, Mojsija, Isusa pa do Muhammeda s.w.s., i koji su svoje živote na ovom svijetu uredili u skladu sa objavljenom im vjerom. Sljedbenici Muhammeda, a.s., se opisuju kao model (par excellence) iz razloga što je njegova poruka, kako je objašnjeno u

Kur'anu, kulminacija i savršena forma koja obuhvata sve prijedhodne objave i koja je, kao takva, posljednja Riječ Božija čovječanstvu.

⁸ Mnogo je knjiga posvećeno ovoj temi. Među njima i jasna i koncizna: *Islam – Its Meaning for Modern Man* (London, 1960.), autora Sir. Muhammad Zafrulla Khana.

⁹ Vidi naprimjer Muhammad Asad str. 9, 732 i 221.

¹⁰ Enes Karić, Prijevod Kur'ana, Sebe', 35

“Tako Mi prije tebe nismo ni u jedan grad opominjatelja poslali a da ljudi njegovu, na raskoš svikli, nisu rekli: ‘Mi smo zbilja pretke naše našli u ovoj vjeri i mi se okrećemo za trgovima njihovim.’”¹¹

Doslovno na stotine ajeta u Kur'anu opominje vjernike da čine sve što je u njihovoj moći da podstiču na dobro i ističu vrijednosti i modele ponašanja kao što su pravda, bratstvo, jednakost i dr., koji dovode do uspostavljanja ravnoteže i dobrobiti u društvu te da se bore protiv onih (kao što su arogancija, tiranija, nepravda i prepuštanje strastima i raskoš) koji imaju za posljedicu stvaranje nereda i korupcije u društvu.

U pravilno uspostavljenom (muslimanskom) društvu, ovo bi bile osnovne vrijednosti po kojima bi se vodili kako društvo tako i država. Vođenje javnih poslova (kao i djelovanje pojedinaca) bi bilo osnovano na Kur'anskom principu “dogovora”, te ajetima kao što je: “...odlučni za Allahovu istinu budite, i pravedno svjedočite! Nek vas mržnja prema nekom narodu ne navede pa da nepravedni budete.”¹²

Imetak treba da bude tako raspoređen da “...e da ne bi to bogatstvo kolalo međ' vašim bogatašima...”¹³

Svi građani, bez obzira na porijeklo, društveni status, pol i vjersku, rasnu ili etničku pripadnost će se tretirati u skladu sa ljudskim vrijednostima i dignitetom koje im je Bog dodijelio: “Mi smo sinove Ademove doista odlikovali... i vrednotu im veliku darovali”¹⁴

U takvim bi uvjetima obaveza (legalna, moralna i vjerska) svih građana bila da poštivaju zakon i da pomažu i surađuju sa onima u čijoj je nadležnosti provođenje zakona:

- “...pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku, i onima vašim ljudima koji vam zapovijedaju...”¹⁵

- I “...dobročinstvom i bogobojažnošću vi se pomažite, a u grijehu i neprijateljstvu vi ne sudjelujte.”¹⁶

Građani bi također imali dužnost da odgovorno i predano sudjeluju u procesu *šure* dogovaranja, kako im nalaže Kur'an, a što muslimani širom svijeta smatraju temeljem pravilno uspostavljene državne politike, dajući dobre savjete kako vlastima tako i sugrađanima.

Vladari bi, pak, trebali da omogućuće ovakva savjetovanja i da prihvataju kritike u dobrom duhu.¹⁷ Izvanredan primjer ovoga (i to jedan koji ima vrijednost i status ustavotvornog presedana u islamskom zakonodavstvu) su riječi prvog *khalife* Abu Bekira, r.a., u kratkom inauguralnom obraćanju:

“Ako budem išao pravim putem, pomozite mi; ako skrenem, ispravite me. Najslabiji od vas su u mojim očima najjači, i ja ću se, milošću Božijom, potruditi da im osiguram na šta imaju pravo. A najjači (i agresivni) od vas su u mojim očima najslabiji i ja ću im oduzeti sve što im pravom ne pripada. Narod koji odustane od *jihada* će biti poražen, a Bog će uništiti narod koji postane nemoralan i korumpiran. Sve dok se ja pokoravam Bogu i Njegovom Poslaniku, slijedite me. A ako ja zastranim sa Njegovog puta, nemam prava na vašu odanost.”

Ova zadnja fraza u kojoj se naznačava da je pokoravanje vlastima uvjetovano i da zavisi od mjere u kojoj *ummet* prosuđuje da li je provođenje vlasti koja im je povjerena u skladu sa pravilima Islama – je od ključnog značaja za kontekst ovog našeg diskursa.

Vlast u islamu, što možemo vidjeti iz gore navedenih paragrafa i citata iz Kur'ana, je nužno ugovor

koji vladarima daje određene moći kako bi se mogli obavljati poslovi koji su im u nadležnosti i koji građanima nalaže da se povinuju vlastima. Ukoliko *ummet* putem sistema dogovaranja *šure* ocjeni da nadležni ove poslove obavljaju korektno, onda je *ummet* obavezan da se povinuje i da podrži takvu vlast. U suprotnom podrška će im biti uskraćena, a neuspješni ili devijantni vladari bi se morali odreći vlasti. Ukoliko bi odbili da to učine i nastavili da zloupotrebjavaju vlast koju im je povjerio *ummet*, iako nisu uspjeli da efikasno izvršavaju propisanu funkciju, onda bi *ummet*, ne samo imao pravo već i dužnost da takvu vlast smijeni silom. Revolucija bi, u takvim okolnostima bila prikladan i nužan oblik *jihada* borbe tj. napore ili doslovno napor volje, tijela i uma s ciljem promovisanja dobrih djela i pravde, te borbe protiv grješnih djela i zla.

Revolucija, međutim, ne bi trebala biti olahko shvaćena niti poduzeta. Ona bi trebalo da predstavlja tek krajnju mjeru djelovanja. Iz razloga što takvo djelovanje može lahko izmaći kontroli i pokrenuti neke nepredviđene sile i iznjedrati neželjene konflikte te tako dovesti do *fitne*: što je Kur'anski termin koji doslovno znači “iskušenje zla (navođenje na zlo)”, ali zavisno od konteksta, također može označavati gorko (teško) iskušenje, bolnu patnju ili ugnjetavanje.¹⁸

S ciljem sprječavanja *fitne* i svih posljedica koje ona može da ima, mnogi istaknuti mislioci i pravnici u povijesti islama kao što su čuveni Abul Hasan al-Mawardi i Abu Hamid al-Ghazali će učiti (u neku ruku kao Hobbes) da se vladaru treba povinovati čak iako je uzurpator, ukoliko je u stanju da održi red i mir i ne ometa muslimane

¹¹ Ibid, Ez-Zuhruf, 23

¹² Ibid, El-Midah, 8

¹³ Ibid, El-Hašr, 7

¹⁴ Ibid, El-Isra', 66

¹⁵ Ibid, En-Nisa', 59

¹⁶ Ibid, El-Maide, 2

¹⁷ Čak je i samom Poslaniku Muhammedu s.w.s., bez obzira na njegov položaj i Božiju potporu (wahy) u obliku objave, u Kur'anu naloženo da slijedi princip

šure i da se savjetuje sa svojim ashabima u svim javnim pitanjima.

¹⁸ Pogledati različite prijevode ovog termina u Asadovom prijevodu sure Al-Bekare, 193, al Nur, 63 i Yunus, 85

u obavljanjima njihovih osnovnih vjerskih dužnosti.¹⁹

Iako je zaista moguće u potpunosti razumjeti i cijeliti njihovo mišljenje, obzirom na historijske uvjete i političke okolnosti u kojima su ovi mislioci živjeli, sasvim je jasno da je uzurpiranje vlasti, po samoj definiciji ovog termina, u suprotnosti sa osnovnim načelima Kur'ana i *šeriata* i ni u kom slučaju se ne može smatrati legitimnim ili prihvatljivim.

Bilo to kako bilo, općenito je prihvaćeno da *al-amru bi-lma'ruf wal-nahyu 'an al-munker* tj. upućivanje na dobro i odvratanje od zla vis-à-vis deviantne ili nekompetentne vlasti, a u kontekstu *šure* tj. savjetovanja mora dovesti oštećeni *ummet* ili građanstvo i do tako drastičnih mjera kao što su pobuna ili revolt.

Moramo, dalje, imati na umu da Kur'an nalaže da se *al-amru bi-lma'ruf wal-nahyu 'an al-munker* treba primjenjivati s oprezom, mudro i uz uvažavanje osjećanja osobe kojoj se obraćamo bio on vladar ili podanik:

- “A ti Putu Gospodara svoga pozovi (svo čovječanstvo) mudročću i savjetom lijepim i s njima ti raspravljaj na način najljepši!”²⁰
- I “(obzirom da) Nisu isto dobro i zlo. Ti uzvрати na zlo onim dobrim, pa će onaj što je neprijateljstvo između njega i tebe bilo odjednom tebi prijatelj prisni postati”²¹

Čak i kada je riječ o faraonu koji, prema Kur'anskom kazivanju bijaše prešao sve granice zla, Musau i njegovu bratu biva naloženo da mu se obrate na lijep način:

“Idite vas dvojica faraonu, on je u zlu prevršio mjeru, i riječima blagim govorite mu, možda će opomenu prihvatiti ili se pobožati.”²²

Međutim, ako se sve ovo pokaže kao nedjelotvorno i devijantni vladar i dalje ustraje u zloupotrebi prava koja su mu data i uspostavi opresivan i nepravedan sistem, onda je opravdano,

uistinu, nužno, prema Kur'anskom učenju, da *ummet* podigne svoj glas, pokaže revolt i pokuša silom da povrati ono što se nije moglo mirnim pregovorima i blagim diskursom, a to je odgovorna vlast osjetljiva na potrebe naroda i posebno voljna da se povinuje vrijednostima sadržanim u Kur'anu kao što su pravičnost i uzajamna podrška uvažavajući sistem savjetovanja *šure*:

“I neka se na Allahovu Putu bore oni koji daju Ovaj Svijet za Onaj Svijet! A ko se na Allahovu Putu bori – pa bude poginuo ili pobijedi – takvome ćemo Mi nagradu golemu dati!

Šta vam je, zašto se na Allahovu Putu ne biste borili za potlačene muškarce, i žene, i djecu koji zapomažu “Naš Gospodaru! Izvedi nas iz ovoga grada čiji su stanovnici nasilnici! I daj nam od Sebe zaštitnika! I daj nam od Sebe pomagača!”²³

Za one koji nisu u mogućnosti da daju svoj doprinos u borbi protiv tiranije i nepravde obaveza je, osim ako su krajnje slabi i nemoćni, da se bar sklone izvan domena zla i tlačenja gdje mogu da budu uistinu svoji i gdje mogu u miru da obavljaju svoje vjerske dužnosti. Ukoliko svojevoljno ostanu u uvjetima tiranije i nepravde, kojoj nisu u stanju da se odupru, smatrat će ih se, Kur'anskim izrazom rečeno “onima koji su se prema sebi ogriješili” i kao takvi će biti, kao i ostali grješnici, predmetom Božije srdžbe i kazne.

“Meleki će pitati one koji su prema sebi zgriješili, kad im duše budu uzimali: “Na čemu ste vi bili?” a oni će odgovoriti” Bili smo na Zemlji tlaćeni!” A meleki će pitati: “Zar Zemlja Allahova prostrana nije pa da se po njoj selite?!” Eto, njima će Džehenem biti stanište. A ogavno li je to boravište!

Ne i onima tlaćenim, muškarcima, i ženama, i djeci koji nikakve varke nisu skovati znali, niti su puta upoznali! Njima će Allah oprostiti, a Allah grijeha briše i grijeha prašta!

A ko se na Allahovu Putu iseli, na zemlji će mnoga mjesta naći, uprkos neprijateljima, i prostranstvo. A onome ko se iz svoga staništa iseli radi Allaha i Poslanika Njegova, pa ga smrt zadesi, takvome je u Allaha nagrada! A Allah grijeha prašta i on je samilosan!”²⁴

Osim uobičajenih razloga ili povoda za revolt kao što su ugnjetavanje i nepravda treba spomenuti (što je naročito važno istaknuti u današnjim uvjetima neokolonijalizma i dominacije snažnijih država nad manjima i slabijima kao i multinacionalne korporacije) po kojima vlada može, prema Kur'anskom učenju, izgubiti pravo na odanost svojih građana i gdje bi građani imali pravo i dužnost da se pobune, to su: prenošenje vladavine i ovlasti (bilo zbog novčanih ili drugih usluga) što znači predavanje interesa podanika tj *ummeta* i njihovu lojalnost nekoj drugoj, moguće i neprijateljskoj vlasti a na štetu *ummeta*.

U Kur'anu se beskompromisno odbacuju: ksenofobija, uskogrudost i svi oblici arogancije, a preporučuje se bratski odnos i bliskost svih naroda bez obzira na vjerske, rasne i druge razlike. Kur'an, također, najstrožije osuđuje izdaju i bilo kakvo izdajničko djelovanje protiv *ummeta* bilo da je od strane njegovih vođa ili običnih građana.

Sljedeći tekst se može smatrati reprezentativnim za mnoge poticaje i opomene koji su navedeni u Kur'anu a odnose se na ove dvije stvari:

“Allah vam ne zabranjuje da dobročinstvo činite i pravedni budete onima koji se protiv vas zbog vjere ne bore, niti vas iz staništa vaših izgone! Allah, doista, voli pravedne!

Ali vam Allah zabranjuje da prijateljujete sa onima koji se protiv vas bore zbog vjere, i iz vaših staništa vas izgone i pomažu da vas protjeraju; s takvima vam zabranjuje prijateljivati! A koji s njima bude prijateljivao, takvi su zločinitelji pravi!”²⁵

¹⁹ Vidi Mawerdijev al Ahkam al Sultaniyya (posebno poglavlje o vladavini uzurpatora) i Al Ghazalijev Al Iqtisad fil Itiqad, al-Ihya i Fdaih al Batiniyya.

²⁰ Enes Karić, Ibid, En-Nahl, 125

²¹ Ibid, Fusilet, 34

²² Ibid, Taha, 34

²³ Ibid, En-Nisa', 74/75

²⁴ Ibid, En-Nisa' 97-100

²⁵ Ibid, El-Mumtehine, 8-9

Važno je naglasiti, a u vezi sa suvremenim islamskim revolucijama ili pokušajima revolta – uključujući one u Iranu, Avganistanu i Egiptu koje su iskrsele u uvjetima koje su mnogi svjesni Muslimani uvidjeli kao iznimno nezadovoljavajuće, ne samo zbog tiranije, korupcije i društvene nepravde (dakako, osuđujući svaku od ovih), već i zbog, što je i najznačajnije u kontekstu ovog diskursa, da su spomenuti režimi optuženi za kapitulaciju pred neprijateljskim stranim pritiscima i izdaju vlastitoga naroda a u interesu ove ili one supersile ili njihovih lokalnih agenata.

Ova dimenzija spomenute teme, tj. islam kao sistem društveno operativnih vrijednosti i principa, ozbiljno je potcijenjena, ako ne i potpuno zanemarena u djelima mnogih zapadnih i zapadno orijentiranih komentatora revolucionarnih trendova i pokreta koji dominiraju scenom suvremenog muslimanskog svijeta. Sve dok traje globalni konflikt među supersilama (sa svim reperkusijama i posljedicama za muslimanski svijet), i sve dok se ovi narodi i države konačno ne oslobode slabosti i stanja zavisnosti što ih već decenijama čine pukim objektom međunarodne povijesti i politike – dok se ne pobune protiv inostrane dominacije i eksploatacije (kao i protiv domaće izdaje i kapitulacije) vjerovatno će ostati glavnim izvorom masovnog negodovanja koji će biti gorivo revolucionarnim pokretima i tendencijama u muslimanskom svijetu, bilo da je riječ o državama izričito islamske orijentacije (što je sve više slučaj), ili drugim.

U takvim uvjetima (domaćeg ugnjetavanja i korupcije uz spoljnu eksploataciju i dominaciju) revolucija – bez obzira na rizike koje sobom nosi koji su tradicionalno u muslimanskom svijetu sprječavali njeno izbijanje – bi, onima od umnih i savjesnih muslimana, mogla spontano i prirodno da postane jedini izlaz, a kako bi se bilo kakva nada povratila u takvoj bezizlaznoj situaciji. Jer, konačno, (što se stalno i iznova ponavlja u Kur'anu) neumorna borba ili trud (*jihad*) protiv zla i nepravde a za dominaciju dobrote i pravičnosti – bilo da je to individualno u ljudskom srcu ili djelovanjem u društvu s ciljem postizanja političke slobode i vraćanja ljudskog dostojanstva i u samoodbrani od tiranije i nepravde – je ključ za čovjekovu sudbinu na pozornici ljudske povijesti, i jedini put na kom se čovječanstvo može nadati spasenju: kako u vjerskom tako i u političkom smislu ove riječi.

- "...A da Allah ne suzbija ljude, jedne drugima, na zemlji bi sigurno nered nastao..."²⁶
- I "sve su to Da ni (neki sretni neki nesretni) koje mi pobjedom naizmjenice svijetu dajemo, i da bi Allah ukazao na vjernike i između vas uzeo neke kao borce na Allahovu Putu poginule... i da bi čednim učinio vjernike i da bi iskorijenio nevjernike.

Zar mislite da ćete u Džennet ući a da Allah ne pokaže one između vas koji su borci na Allahovu Putu i one koji su strpljivi?!²⁷

U svjetlu gore rečenog treba razjasniti da su islamske revolucije, bilo da je riječ o suvremenim ili povijesnim revolucijama, (a bivalo ih je mnogo

koje su, između ostalog, rezultirale stvaranjem snažnih država kao što su one Murabituna i Muwahhiduna u Sjevernoj Africi i Španiji) duboko ukorijenjene u islamskom učenju kao sveobuhvatan (i vjerski i sekularan) sistem društveno operativnih vrijednosti i principa.

Ekonomski i socijalni uvjeti i krize svakako igraju važnu ulogu u oblikovanju društvenog i političkog konteksta u kojem se sve revolucije, bilo da su islamske ili ne, dešavaju. Ali se ne mogu (naročito kada je riječ o muslimanskim društvima i revolucijama) smatrati dostatnim uvjetom ili adekvatnim poticajem revolucionarnih promjena.

Jer su to ove, specifično islamske vrijednosti i principi, koji su navedeni u ovom tekstu koji, ne samo da daju značaj i značenje objektivnoj stvarnosti života muslimana, kako na individualnom tako i na društvenom nivou u svakom datom vremenu i prostoru, već, također, što je još značajnije, imaju odlučujuću ulogu u formiranju određenih strategija djelovanja i individualnih i grupnih reagovanja u spomenutim situacijama i krizama.

Istinska priroda i značaj islamskih revolucija (uključujući i onu prvu i najveću koju je vodio i oblikovao sam Poslanik Muhammed, a.s.) ne mogu se objasniti niti cijeliti u potpunosti sve dok se ove vrijednosti i principi ne uzmu u obzir i ne shvate na pravi način. U tom smislu, kao i u svim drugim pitanjima koja se tiču prirode islama i dinamike muslimanskog društva, Kur'an je, svakako, ključ i polazna tačka bilo kakvog ozbiljnog razmatranja.

prevela: Amra Kaljanac

²⁶ Ibid, El-Bekare, 251

²⁷ Ibid, Ali 'Imran, 140-142

Između religije i ideologije: KAKO SE ISLAMISTI (NE)MIJENJAJU KADA DOĐU NA VLAST

Oliver ROY*

UDK 329.3:28

Suprotno uvriježenom mišljenju da muslimanska društva trebaju postati sekularna da bi postala demokratska, upravo je demokratija ta koja prisiljava pokrete koji se pozivaju na religiju da naprave izbor: ili da prihvate autonomiju politike ili da dožive neuspjeh.

Raspravljati o posljedicama onog što se naziva Arapsko proljeće znači također suočavati se sa problemom odnosa između islama i politike. Neka vrsta prihvaćene početne pozicije za veoma veliki broj muslimana, kao i za neke orijentaliste, jeste činjenica da u islamu nema odvajanja religije od politike, i da sama ideja sekularizacije kao razdvajanja države od religije stoga nema nikakvog smisla. Ovo je veoma važno pitanje i to sve više imajući u vidu činjenicu da se politički pokreti koji su pobijedili na izborima nakon Arapskog proljeća pozivaju upravo na ovu viziju islama.

Paralelno s ovim problemom, jedno gledište se nametnulo na Zapadu, i u medijima i među mnogim promatračima, političarima i ekspertima. Jedna prava opetovalica (*leit-motiv*) ovih dana, ta je da muslimanska društva trebaju prije svega postati

sekularna da bi bila u stanju otvoriti svoja vrata demokratiji. Otuda, da bi se takva sekularizacija desila, nužna bi bila teološka reforma: reforma koja će omogućiti rađanje jednog liberalnog islama koji će biti u stanju razdvojiti religiju od politike. Trebamo samo pročitati novine i vidjeti kako naši političari sistematski nastoje favorizirati muslimane koji se deklariraju da su liberalni ili umjereni. Naprimjer, u Francuskoj, zemlji koja se deklarira kao sekularna, vlasti planiraju da obrazuju umjerene imame. Prije dvadeset godina, jednog savjetnika ministra unutrašnjih poslova su čak čuli da predlaže obrazovanje "sekularnih imama".

Kako se pobjeđuje na izborima

Moja namjera nije da podnosim jednu iscrpnu analizu političke misli koju je razvio islam. Umjesto

toga ću promišljati kao politički znanstvenik, tj. kao osoba koja promatra političku situaciju. Zadržat ću se, posebice, na onim pokretima koji se nazivaju islamističkim, npr. Muslimanska braća u Egiptu i An-Nahda u Tunisu. Kao što sam rekao, ovi pokreti slijede ideju da u islamu nema odvajanja vjere ili religije od politike. Međutim, sama takva tvrdnja nije dovoljna da se osvoje izbori ili dođe na vlast. Za ovo je potrebna veća organizacijska koncepcija politike i organizacija koja je u stanju doći na vlast i njome upravljati. Upravo zbog ovoga autori, kao što su Hasan al-Banna u Egiptu ili Mawdudi u Pakistanu, te kasnije Homeini i Erbakan u Iranu i Turskoj, ponaosob, sebe nisu ograničili na tvrdnju o nemogućnosti odvajanja politike od religije, već su islam shvatali kao političku ideologiju, brinući se da objasne

* Oliver Roy je profesor mediteranskih studija na Institutu Evropskog univerziteta u Florenci, direktor istraživanja na CNRS-u u Francuskoj, te predavač

na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu. Njegovo polje istraživanja obuhvata politički islam i komparativne religije. Među njegovim

glavnim djelima su knjige: *L'échec de l'islam politique* (1992), *L'Islam mondialisé* (2002) i *La sainte ignorance. Le temps de la religion sans culture* (2008).

kakav bi to islamski ustav i islamske institucije mogle izgledati, kakve bi mogle biti specifične odlike islamske pravde, islamske ekonomije ili islamskog društva, koja je to uloga koju će imati parlament u jednom islamskom režimu i koji se kriteriji trebaju primjenjivati kada se bude birala muslimanska politička klasa. Tako su, počevši od 1920-ih godina, ovi autori krenuli s intenzivnim radom na konceptualizaciji islamske države. U isto vrijeme, oni su razvili oblike političke organizacije koji djeluju i kao političke stranke i vjerska bratstva. Društvo Muslimanske braće je najtipičniji primjer miješanja te dvije dimenzije: tradicionalno vjersko bratstvo, u kojem se primjenjuje religijska disciplina pod rukovođenjem nekog karizmatičnog učitelja, te neka avangardna stranka, koju je na Zapadu osmislio Lenjin početkom 20. stoljeća kao revolucionarnu partiju sastavljenu od elite, posvećenu nekom cilju i u stvarnosti sposobnu da dođe na vlast. Analogno tome, Mawdudi je osnovao Džemaati-islami u Pakistanu, dok je Homeini bio neodređeniji oko pitanja stranaka, ali iz veoma jednostavnog razloga: strukturirana, avangardna organizacija već je postojala u Iranu u obliku šiijskog klera (sunijske nisu imale takve organizacije).

Islamisti su stoga općenito držali da je njihov pokret – bratstvo ili stranka, zavisno kako to neko želi zvati – bila jedna avangardna organizacija koja je na neki način monopolizirala politički islam snagom posebne kompetencije koju je imala u upravljanju politikom s religijske tačke gledišta. Iz ovog razloga, oni su sebe rangirali ili svrstali iznad drugih grupa, činjenica koja ih čini nedemokratskom strankom, baš kao što je to svaka avangardna stranka, bila ona komunistička ili islamistička. A od 1970-ih pa nadalje, islamističke snage su postale jedini kredibilni, organizirani oblik opozicije autokratskim režimima na vlasti.

“*Društvo Muslimanske braće je najtipičniji primjer miješanja te dvije dimenzije: tradicionalno vjersko bratstvo, u kojem se primjenjuje religijska disciplina pod rukovođenjem nekog karizmatičnog učitelja, te neka avangardna stranka, koju je na Zapadu osmislio Lenjin početkom 20. stoljeća kao revolucionarnu partiju sastavljenu od elite, posvećenu nekom cilju i u stvarnosti sposobnu da dođe na vlast.*”

Demonstranti nesposobni u vladanju

S izuzetkom Irana, islamistički pokreti, dočim, nisu uspjeli u provođenju svoje vlastite revolucije. Međutim, revolucija se desila, uprkos tome: Arapsko proljeće ili, pravilnije, neočekivani kolaps autokratskih režima. Ovdje je značajno ukazati na činjenicu da su ovi režimi zamijenjeni, neposredno nakon prevrata, vakuumom, djelomice zbog toga što današnji protestni pokreti izgleda ne streme osvajanju vlasti. Može se opaziti, usputno, da ovo nepovjerenje prema vlasti, čini se, nije neka specifična odlika Arapskog svijeta, kao što to možemo vidjeti ako pogledamo na sadašnju evropsku situaciju. Ne mogu reći da li je to dobra stvar ili loša, ali jasno je da danas svjedočimo opozicionim oblicima protesta koji ne proizvode karizmatične ličnosti s darom da vrše utjecaj i vlast. Kako god da bude, u Tunisu i Egiptu islamističke stranke su se zatekle da su stavljene na test u njihovom snalaženju i upravljanju vlašću.

S kakvim rezultatima? Nikakvim, osim dokaza da one ne znaju kako upravljati vlašću. Situacija je drugačija u Iranu. Prije svega, zato što islamisti mogu računati na prihode od nafte, bez kojih bi režim davno doživio kolaps, i drugo, zato što stalno iskaču (s ciljem izbjegavanja) ispred sebe u međunarodnoj politici. Iran je neka vrsta militantnog režima od samog početka, ali šta će se desiti onog dana kada izgubi bitku ili kada više ne bude smisla boriti se? Po mom mišljenju, jedna takva okolnost imat će veoma snažan utjecaj na prirodu režima.

Vratimo li se sunijskim islamističkim strankama, međutim, njihovo upravljanje vlašću u osnovi demonstrira da postoji zbiljska autonomija u politici, tj., ne postoje vjerski odgovori na tehnička pitanja. Da li je bolje usvojiti tržišnu ekonomiju ili neku statičnu? Je li bolje pregovarati s Međunarodnim monetarnim fondom (MMF) ili raditi bez njega? Ove stranke nemaju odgovora na sva osnovna pitanja o nezaposlenosti, ekonomskom oporavku i organizaciji društva. U Egiptu i Tunisu su potrošili mjesec i mjesec raspravljajući o poziciji riječi “islam” u Ustavu, prije nego što su došli do rješenja koja odražavaju političke kompromise između različitih frakcija koje sačinjavaju Parlament: rješenja koja ni na koji način nisu izraz teološkog istraživanja. Takva činjenica je posebice evidentna u Tunisu, gdje je nacrt Ustava kojeg je sačinila Komisija izrazito nejasan. Sekularisti u toj nerazgovjetnosti nalaze razlog za zabrinutost ali, po mom mišljenju, to je pozitivan činilac: svaki Ustav mora biti nerazgovjetan (ili dvosmislen), jer Ustav nikada ne izražava utvrđeni set stvari, već radije mora ponuditi jedan širi spektar mogućnosti. Amerikanci, koji su veliki ustavotvorci i prema svom Ustavu imaju gotovo religijsko poštovanje, još uvijek raspravljaju o značenju prvog i drugog amandmana, dvije stotine godina kasnije, i to je dobra stvar.

Stoga, u najkraćem, problem oko islamista na vlasti jeste činjenica što u njihovom vjerskom gledištu referiranja ne postoji ništa što im omogućava ni da upravljaju vlašću niti, što je još interesantnije i ozbiljnije, da vode vanjsku politiku. Vanjska politika

svih islamističkih država je, ustvari, nacionalna politika koja se naslanja na sasvim iste konstante kojima su se vodili prethodni režimi i, u slučaju Irana, na način koji je zasigurno agresivniji. Kao što sirijska kriza pokazuje, islamističke stranke nisu u stanju osigurati jednu novu viziju Bliskog Istoka: takva vizija zasigurno svima nedostaje, ali nijedan činilac nema neki islamski odgovor, počevši od samih islamskih aktera. Suočeni s ovim stanjem stvari, islamističke snage u vlasti moraju napraviti izbor da odvoje religiju od politike na institucionalnom nivou pokreta. One imaju dvije mogućnosti: preći na stranu politike i utemeljiti čistu političku stranku, istovremeno napustiti religijsku dimenziju (što je AK Partija učinila u Turskoj, pri čemu neko može biti član stranke bez deklariranja svoje vjeroispovijesti ili da se od njega zahtijeva da

“Religija koja postaje politička zapada u problem, dakako, upravo onda kada (us)tvrdi da državni zakon mora biti Božiji zakon. Ko je taj ko odlučuje šta je to Božiji zakon? Ko potvrđuje, odnosno, ko daje certifikat te usklađenosti? Ko nadzire ili čuva čuvare?”

klanja, posti itd.) ili sačuvati paralelne vjerske pokrete koji se isključivo bave propovijedanjem. To je ono što su Muslimanska braća, čini se, učinila formirajući političku stranku koja se bavi politikom, dok je bratstvo ostalo sasvim isti vjerski pokret kao i prije. An-Nahda u Tunisu nije došla do tačke da objavi ovu separaciju jer se njen utemeljitelj, Ghannoushi, trenutno protivi jednom takvom potezu. Ali zašto islamističke stranke imaju ovaj problem? U osnovi zbog toga što se ne mogu odreći svoje religijske strane na koju se pozivaju i ne mogu se sekularizirati objavljujući da više nisu islamističke: to bi označilo kraj njihovom specifičnom opravdanju [legitimnosti] i kraj njihove priče. One bi postale obične stranke. To je razlog zbog kojeg čuvaju svoju religijsku referencu.

Trijumf politike

Religija koja postaje politička zapada u problem, dakako, upravo onda kada (us)tvrdi da državni zakon mora biti Božiji zakon. Ko je taj ko odlučuje šta je to Božiji zakon? Ko potvrđuje, odnosno, ko daje certifikat te usklađenosti? Ko nadzire ili čuva čuvare? Ovo je stari problem i on je fundamentalna kontradikcija svih religijskih sistema. Islamski Iran je riješio taj problem uspostavljajući da je čovjek koji se zove “Vrhovni vođa” pozvan da odluči da li su politički izbori u skladnosti s vjerskim idealom. Rezultat je, međutim, taj da je Vođa postao totalni ideološki politički činilac i više nije poštovan od velike većine stanovništva jer se smatra da je on poput nekog stranačkog vođe. Ova činjenica nas uči da ako neka ugledna vjerska ličnost ukazuje na gotovo dnevnoj bazi kako vjerski zakon mora biti preveden u

politiku, on sam vrlo brzo postaje političan i gubi svoju vjersku dimenziju. Danas je Iran vjerovatno jedno od najsekulariziranijih društava na cijelom Bliskom Istoku i tako je to bilo već dvadeset godina nakon Islamske revolucije.

Drugo rješenje je da se odredi neko neutralno tijelo, kao što je Univerzitet al-Azhar ili neki posebni komitet učenjaka (*uleme*) koja će se očitovati o islamskim pitanjima. Na taj način problem bi naizgled bio riješen. Ali šta se dešava kada ovaj komitet nije u saglasnosti s onim što izglasa Parlament u vezi s određenim zakonom? Ko će presuditi? Ako je Islamski komitet taj koji će imati ovu ulogu, onda on više nije neutralni arbitar već postaje politički činilac. Iz kojeg god ugla pogledate, ideja da političke odlike budu podvrgnute vjerskom zakonu nije održiva,

budući da čin odlučivanja o značenju religije postaje politički čin. Kako bi se sačuvala impresija, islamske vlade često okončaju u pretvaranju religijskih izvora u neki čisto simbolički marker ili oznaku koju treba ubaciti ovdje ili ondje: veo za žene, posebni porez na alkohol i druge slične stvari. Međutim, takve odredbe ne čine program za vladanje. Ovi sistemi su stoga kontradiktorni i fragilni, kao što to svakodnevno vidimo. A iz ovoga proizlazi razočarenje izbornog tijela.

Drugi problem s kojim se suočavaju islamističke stranke, i možda čak i važniji, jeste da njihov dolazak na vlast ne znači da su oni konačno postigli političku kontrolu nad religijskom sferom. Doista, danas, dijelom zahvaljujući Arapskom proljeću, ali također i slijedom nekih kompleksnijih društvenih fenomena, religijska sfera ili područje se “razno-obličilo” [diversificiralo] širom muslimanskog svijeta, a posebice diljem Arapskog svijeta. Sve ove države, bilo da su one samoproglašene sekularne diktature ili islamske države, hoće da nacionaliziraju religiju. Od Maroka do Irana (i prolazeći, rekao bih, preko Francuske), postojala je želja da se stvore oficijelne institucije odgovorne za kontroliranje islama. Vrhovni muftija republike, šejhul-islam, Francusko vijeće muslimanske vjere i *muftija* u Staljinovom Sovjetskom Savezu – sve to ilustrira ovu činjenicu. Države (i to je normalno) u određenom smislu smatraju da je religija isuviše važna da bude ostavljena samo onima religioznima ili, u svakom slučaju, vjernicima: oni žele religiju koja je pod kontrolom. Ovo je jedna stara tendencija i nije nužno sekularistička. Ona je bila tipična za galikanizam Luja XVI: država teži kontrolirati religiju. Danas, međutim, državna kontrola religijske sfere nije kompatibilna s duhovnim zahtjevima. U tom kontekstu se obično govori o “povratku religije”, međutim, ja preferiram govoriti o transformaciji religije, a tu transformaciju karakteriše veoma naglašeni individualizam, neka vrsta brige za sobom te, vrlo često, sinkretizam. U ovom kontekstu

se govori o “tržištu religija” u kojem ljudi, kako se to inače čini, idu u kupovinu i biraju religijske oznake posuđene odavde ili odande. Ma kakvo naše stajalište bilo, neosporno je da religijsko područje nije naklono prihvatiti bilo koji oblik institucionalizacije ili organizacije u našem dobu i to je činjenica koliko sa kršćanstvom toliko i sa islamom.

Diversifikacija religije

Paradoks Arapskog proljeća je u tome da kada se politički prostor otvori, također se otvaraju i svi povezani prostori, a religijski prostor (koji je već prilično raznolik (tj. diversifikovan) odjednom pokazuje svoju raznolikost. Danas se može primijetiti upadljivo prisustvo (i u Egiptu i u Tunisu) sufijskih pokreta koji su doskora smatrani manje ili više zakržljanim ili na umoru, ali sada ponovno zadobijaju autonomiju. Neki imami u džamijama govore: “Imati islamsku vlast je veoma pozitivna stvar, ali pošto ja nisam vladin uposlenik, nemam namjeru čitati besjede [hutbe] Ministarstva za vjerska pitanja. Ovo je moja džamija, ovo je moja publika i ja sam prije svega odgovoran pred svojom zajednicom [džematom].” Na taj način razvija se kongregacijski (džematski) islam (sličan fenomen može se također promatrati u protestantizmu i u judaizmu): ljudi su češće u onim džamijama prema kojim osjećaju neki afinitet ili sklonost i ne smatraju imama ni u kojem slučaju njihovim intelektualnim liderom, već samo “njihovim” imamom. Niti pak smatraju da država treba išta imati sa upravljanjem religijom. Paradoksalno, i selefije (za koje “postoji samo jedan islam”) doprinose ovoj diversifikaciji u sferi religije jer su i oni, također, izuzetno individualistični: na sebi svojstven način, svi oni imaju neko rješenje i, svakako, kada imaju sumnje ili pitanja, pretražuju po Internetu i tragaju za rješenjima, za online fetvama ili drugim takvim stranicama. Dakle, traga

se za autoritetom, međutim, to je jedna individualistička i autonomna potraga koja se ne dešava unutar i u okvirima oficijelnih institucija.

Nedavno me je mnogo iznenadila činjenica da religijske institucije poput *Al-Azbara* u Kairu ili *Zejtune* u Tunisu (univerziteti koji su u potpunosti bili kontrolirani od strane države) počinju smatrati vrijednim i zahtijevati određenu autonomiju. Ovo nije zahtjev da se odvoji politika od religije, već, bolje kazano, da se odvoji država od vjerskih institucija. Politika je ta koja sve pokriva, a

“Raznolikost u religijskoj sferi trebala bi voditi prihvatanju raznolikosti koja će također biti otvorena i prema drugim religijama, dokazujući na taj način da je pitanje vjerske slobode intenzivno povezano s pitanjem demokratije.”

ne religija. Ovaj zahtjev za diferencijacijom, a ne kontrolom, podnose krajnje različiti činioci: u rasponu koji ide od sufija, preko tradicionalne uleme i one u institucijama, do imama u džamijama. Jedini odgovor kojeg islamisti na vlasti mogu ponuditi jeste birokratizacija, tj. proširenje kontrole, pridavanje još veće moći Ministarstvu za vjerska pitanja i neka vrsta naredbe vjerskim činionicima da se povinuju ili, u najmanjem, da se registriraju kod Ministarstva. Ovaj sistem, naravno, ne funkcionira, a povratak religije, paradoksalno na neki način, prati zahtjev za demokratijom, što je činjenica koja je uspon Muslimanske braće potisnula u iznimno nestabilnu situaciju.

Sekulariziran ne znači nužno demokratski

Na taj način postaje jasno da sekularizacija društva nije (i po svojoj prilici nikada nije bio) preduvjet za demokratizaciju. Vjerski činioci (akteri) mogu biti glasnici u zahtijevanju demokratizacije. Čak ukoliko i nisu nužno liberalni ili demokratski – zasigurno, oni mogu biti veoma konzervativni – oni drže da vjerska

poruka jedino može biti prenesena u svojoj čistoj formi u jednom prostoru koji nije podvrgnut državnoj vlasti. U Iranu, mnoge šiitske mulle zauzimaju negativan stav prema nacionalizaciji klera, zato što imaju iskustvo iz prve ruke nezadovoljstva mladih u pokrajinama i na selima: oni više ne idu u džamije jer ih poistovjećuju s državom. Iz ovog razloga, može se načiniti paralela između “povratka religije” i demokratizacije. S druge strane, pobjeda islamista paradoksalno naglašava odvajanje države od religije jer se

oni pojavljuju i izgledaju kao ljudi iz politike koje zanima politička kontrola, a ne vjerski ljudi koji su zainteresirani za prenošenje poruke vjere. Neki od njih, koje označavaju kao liberale (i ponovno je ovdje termin neadekvatan, a posebice kada se radi o An-Nahdi) misle da se stvari trebaju promatrati temeljito uključujući krajnji cilj i odvajanje vjerske grane od političke.

U konačnici analize, raznolikost u religijskoj sferi trebala bi voditi prihvatanju raznolikosti koja će također biti otvorena i prema drugim religijama, dokazujući na taj način da je pitanje vjerske slobode intenzivno povezano s pitanjem demokratije. U sadašnjem kontekstu o tome se treba promišljati kao o pravu koje pripada čovjeku kao pojedincu, a ne samo u kontekstu zaštite manjina, kao što sam već imao priliku kazati tokom OASIS susreta i pisati u ovom žurnalu.¹ Smatram da je greška zalagati se za zaštitu istočnih kršćana, tražiti je u kontekstu zaštite manjina i da je nužno, umjesto toga, braniti njihov status u kontekstu ljudskih

¹ Vidi: Oliver Roy, “Good Government, the Individual and Freedom of Faith”, *Oasis* 14 (2011), str. 13-17.

prava za pojedince i putem promoviranja slobode i demokratije. To je jedini put koji će im garantirati postojanu integraciju unutar arapskih društava. Potpuno je samoubistvo poistovjećivati zaštitu kršćanstva s očuvanjem diktatura, tim više imajući u vidu da ove diktature neće

oklijevati da žrtvuju vjerske manjine s ciljem da za sebe dobiju islamsku legitimnost.

Da zaključim, nema kontradikcije između demokratizacije i religijskog revivalizma. Danas su islamisti naširoko diskreditirani: i kao ljudi politike, jer ne uspijevaju istinski vladati,

i u pogledu njihovih vjerskih tvrdnji, jer oni uistinu ne izgledaju kao ljudi od velike vjere. A to je, po svoj prilici, najgora kritika koja se protiv njih može uputiti.

*prijevod s engleskog:
Mirnes Kovač*

Napomena prevodioca:

Ovaj tekst profesora Roya je objavljen u časopisu OASIS (god. 9, br. 18., decembar, 2013), polugodišnjem žurnalu Međunarodne fondacije OASIS čije je sjedište u

Veneciji, Italija. OASIS fondaciju osnovao je 2004. godine u Veneciji kardinal Angelo Scola s ciljem uzajamnog razumijevanja i saradnje između zapadnog i muslimanskog svijeta. Časopis izlazi polugodišnje

u četiri izdanja/jezika: na italijanskom, francuskom/arapskom, engleskom/arapskom i engleskom/urdu. Tretira pitanja i izazove kršćanskih manjinskih zajednica u muslimanskom svijetu.).

Osnovna bibliografija

Patrick Haenni, *L'islam de marché : l'autre révolution conservatrice*, (Seuil, Paris, 2005).

Oliver Roy, *L'échec de l'islam politique*, (Seuil, Paris, 1992).

Oliver Roy, *La sainte ignorance. Le temps de la religion sans culture*, (Seuil, Paris, 2008).

DIJALOG: EPISTEMOLOŠKO, TEOLOŠKO, ETIČKO I HERMENEUTIČKO ZNAČENJE MEĐURELIGIJSKOG DIJALOGA U ZNANSTVENO- TEHNOLOŠKOM SVIJETU

Dževad HODŽIĆ

UDK 28-67:316.722

SAŽETAK: Ovaj rad se bavi dijaloškom osnovom mišljenja kao takvog, dijaloškom dimenzijom božanskog utemeljenja religijske i etičke odgovornosti, dijaloškim aspektom Objave, dijaloškom strukturom svetih tekstova religijske objave, razumijevanjem teksta Objave u dijaloškom i hermeneutičkom modusu kao i znanstvenotehnološkom i svjetskopovijesnom konstelacijom muslimansko-kršćanskog dijaloga u našem globalizirajućem svijetu. U radu se u prvom redu, na temelju komparativnih uvida u teološka, povijesnohermeneutička i filozofijska spoznajna iskustva, razmatra značenje dijaloga u religijskoj perspektivi mišljenja. Potom se, u drugom odjeljku, kroz analizu nekih mjesta iz kur'anske Objave, ukazuje na njenu dijalošku strukturiranost. U trećem odjeljku rad se bavi etičkim aspektom unutrašnjeg odnosa dijaloga i odgovornosti. U četvrtom odjeljku rada razmatraju se najvažniji izazovi za međureligijski dijalog u svijetu znanstvenotehnološki utemeljene životne određenosti i globalizacije svijeta. U završnom odjeljku rad se bavi muslimansko-kršćanskim dijalogom u konstelaciji najvažnijih svjetskopovijesnih asimetrijskih zaleđa. Analizom najvažnijih znanstvenotehnoloških izazova pred kojima se danas nalazi religijski odnos prema svijetu i životu, pred kojima se danas nalaze religije i međureligijski dijalog, te ukazivanjem na različita povijesna iskustva i perspektive kršćanstva i islama, u radu se dolazi do zaključka da kršćani i muslimani u današnjem svijetu, upravo iz svojih različitih povijesnih iskustava i perspektiva, ali pred zajedničkim izazovima u globalnom svijetu i treba da prepoznaju glavno polje u kome će kroz dijalog jedni od drugih moći učiti.

Ključne riječi: dijalog, međureligijski dijalog, znanstvenotehnološki svijet, etika

Danas se na svim stranama globalizirajućeg svijeta međureligijski dijalog potiče, promovira i zagovara pretežno iz razloga boljih političkih, kulturnih i društvenih odnosa među različitim religijama, zajednicama i grupama. Takvi razlozi su legitimni. Bolje međusobno razumijevanje pripadnika različitih religijskih zajednica i uvjerenja, u "duhovnoj situaciji našeg

vremena" koju karakterizira napetost između pluraliziranja i globaliziranja našeg životnog svijeta, jeste poželjno i važno. Ali da bi bio vjerodostojan, međureligijski dijalog valja religijski i teološki legitimirati.

Ovdje se želi naglasiti najprije ovaj unutrašnji religijski motiv i teološki interes za međureligijski dijalog. Zapravo, ovdje se ukazuje na konstitutivno značenje dijaloga za religijsku

samosvijest i za teološko-spoznajni horizont, ali i opći spoznajni interes.

Zanima nas, dakle, dijalog koji je dobar po sebi i koji predstavlja najširi i najdublji prirodni izraz naše ljudskosti (Kurucan i Erol, 1999 : 19), a o kojem se govori u kur'anskoj suri *Hujurat*: "O ljudi, mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili, da biste se upoznavali. Od vas je kod Allaha najplemenitiji onaj

koji se Njega najviše boji. Allah sve zna i obaviješten je.” (Kur’an 49: 13).

Drugim riječima, ovdje dijelimo uvjerenje koje u *Proslavu* svom djelu Židovi, kršćani, muslimani – podrijetlo i budućnost naglašava Karl-Josef Kuschel (2007 : 26): “Uzajamno vrednovanje među ljudima različitih religija ne slijedi iz dobre volje, najboljih namjera, političkog kalkulanja ili prosvjetiteljskog duha vremena (koliko god je sve to nužno), nego prije svega i najprije iz refleksije o praobjavama na koje su ljudi različitih religija obvezani”.

Još određenije, ovdje je riječ o značenjima dijaloga koja nam se otvaraju preko sljedećih pitanja: Da li je svako mišljenje u svojoj unutrašnjoj strukturi neko vođenje dijaloga? Koje značenje ima dijalog u božanskom utemeljenju moje ljudske odgovornosti? Da li je svaka božanska objava stanoviti dijalog između Boga i čovjeka? Koliko su sveti spisi objavljenih religija dijaloški strukturirani? Da li se naše čitanje/razumijevanje teksta objave uvijek odvija u dijaloškom epistemološkom modusu? Koliko se naše razumijevanje vlastite religijske tradicije odvija u dijaloškom hermeneutičkom modusu? Koji etički značaj ima odnos prema drugome u mojoj vlastitoj odgovornosti?

Dijalog u religijskoj perspektivi mišljenja

Geslo “Spoznaj sebe samog”, koje je navodno bilo napisano na pročelju hrama u Delfima, u sličnim formulacijama sačuvano je u mnogim religijskim i filozofskim tradicijama. U islamskoj tradiciji prenosi se predaja koja glasi: “Ko spozna sebe, spoznao je svoga Gospodara.” Ostavljajući ovdje po strani teološko-antropološke implikacije ove predaje, želimo naglasiti onaj njen semantički moment koji ukazuje na to da je svako istinsko ljudsko mišljenje neko uzimanje odmaka prema sebi samom. Ta ljudska mogućnost da se pita, da se odmakne od sebe samog, da se uspostavi odnos prema sebi samom, ono je što ga bitno i specifično određuje. Ima u Kur’anu jedno mjesto u kojem

Bog, džellešanuhu, kaže: *wa man jargab an millati ibrahima illa man safiha nafsah*, a što znači: “Od vjere Ibrahimove glavu okreće samo onaj ko ne drži do sebe”. (Kur’an, 2: 130).

Da se drži do sebe – to je samorazumljiva stvar u svakom, a pogotovo religioznom mišljenju. Ali, ovdje “nije stvar o tome da volim sebe kao što mogu voljeti druge, već o tome da možda”, kako to primjećuje Hannah Arendt, “više ovisim o svome nečujnom partneru nego o bilo kome drugom”. Riječ je, naime, o tome, kako dalje poentira Arendt (2006 : 61-62), da je “strah pred gubitkom samoga sebe opravdan, jer je to strah od nemogućnosti daljeg razgovora”. Naglašavamo, dakle, tu dijalošku dimenziju mišljenja koju su filozofski tako raskošno artikulirali Sokrat i Platon. U svakom istinskom mišljenju mi se pitamo. A kada se pitam, ja stupam u dijalog sa samim sobom.

U religijskoj perspektivi mišljenja dijalog predstavlja temeljnu odrednicu naše ljudske odgovornosti. Odgovornost se sastoji u onom odgovaranju na poziv koje se temelji na povjerenju. To odgovaranje na poziv predstavlja obrazac najdubljeg religijskog odnosa prema svijetu i životu. Religijski biti u ovome svijetu znači vjerovati da smo u njega pozvani, da smo tu s pozivom, da živimo odgovarajući na taj poziv i u skladu s tim pozivom. Stari i Novi zavjet, Kur’an i drugi religijski spisi obiluju predočavanjima mnogih uzbudljivih trenutaka u kojima se u tišini noći, usred dana, u gori, usred pustinje, božanskom glasu odazivaju Ibrahim, Musa, Isa, Muhammed, neka je na sve njih mir i spas Božiji. Ovdje će za uviđanje dijaloškog momenta u našoj božanski utemeljenoj odgovornosti biti dovoljno ako, govoreći iz muslimanske perspektive, ukažemo na dva kur’anska ajeta: *alastu bi rabbikum; inna aradna-l-amanah*.

Ovu dijalošku dimenziju odgovornosne otvorenosti čovjekove religijske egzistencije Richard Wisser (1988 : 17) prepoznaje na sljedeći način: “Upravo kad je čovjek ne samo u standardnom smislu uobičajene riječi ‘odgovoran’, nego kad kao odgovorni

‘jeste’, on tad ima odgovornost ne samo za stvari, sebe i sebi slične, nego će se tad u svom odgovoru morati primjeriti i Onome o Kome ne samo da se on pita sa svoje strane, nego se i taj pita o njemu, ne zato što Taj, da bi znao, mora pitati, nego zato što bi čovjeka, ovim Svojim Pitanjem želio posve unijeti u ljudski odgovor, jer je Taj naložio čovjeku personalnu i u egzistenciji ukorijenjenu odgovornost i upoznao ga s njom.”

Dijaloška struktura Objave

Božanske objave vjerovjesnicima u dvostrukom smislu određene su dijaloški. S jedne strane, kroz objavu Bog i čovjek stupaju u jedan odnos, jednu komunikaciju koju valja razumijevati kao stanoviti oblik dijaloga. Kad Bog spušta Svoju objavu On izravno ili neizravno stupa s vjerovjesnikom u razgovor. Podsjetimo se ovdje kako se, prema muslimanskoj predaji, događa objavljivanje prvih riječi Kur’ana. Prenoseći božansku objavu, melek Džibril stupa u razgovor s Vjerovjesnikom Muhammedom, alejhisselam: “Čitaj!” Potpuno zatečen, Muhammed, alejhisselam, uzvraća: “Ja ne znam čitati.” A Džibril mu odgovara: “ponavljaj za mnom.” Govoreći ovdje iz muslimanske perspektive možemo kazati da se nije samo objavljivanje prvih riječi iz Kur’ana dogodilo u formi dijaloga.

Cijela i svaka objava je svojevrsni dijalog između Boga i čovjeka. Objava je poziv a to znači jedna strana onog događaja čiju drugu stranu čini čovjekov odgovor na taj poziv. Kur’anskim riječima Bog se obraća čovjeku, a potom se i čovjek, koji se odazove tom božanskom pozivu, kur’anskim riječima obraća Bogu. Sadržaj molitvi u kojima se muslimani obraćaju Bogu čini kur’anski tekst objave. Kur’anska objava kreće se, dakle, u dva pravca: jednom od Boga ka čovjeku, drugi put od čovjeka ka Bogu. Taj dvosmjerni događaj također je svojevrsni dijalog. On je moguć jer je Bog čovjeku blizu, bliže od njegove vratne žile kucavice. “A kada te robovi moji za mene pitaju, Ja sam, doista, blizu!” (Kur’an, 2: 186). “A mi smo stvorili čovjeka i znamo sve šta mu šapće njegova

duša! I mi smo mu bliži od vratne žile kucavice.” (Kur’an, 50: 16).

S druge strane, u svom sadržaju Božije objave, odnosno Svete Knjige izrazito su dijaloški tematizirane i strukturirane. Kao i druge svete knjige, Kur’an je ispunjen mnogim dijaloškim situacijama i sadržajima. Bog razgovara s ljudskim dušama prije stvaranja svijeta. Bog razgovara s melecima o svom planu da čovjeka učini svojim namjesnikom na zemlji. Bog razgovara s vjerovjesnicima. Vjerovjesnici razgovaraju s onima koji ih slijede i s onima koji ih ne slijede.

Na ravni recepcije svetog teksta također se može kazati da se naš odnos prema objavi kao izvoru vjere i spoznaje odvija kao neki oblik dijaloga. Riječ je o tome da se u čitateljevom čitanju svakog teksta uvijek susreće čitalac i autor, odnosno da je razumijevanje i moguće zato što je moguć dijalog. Riječ je o onom susretu koji izoštrano i naglašeno doživljavamo kada čitamo neko (umjetničko) djelo u kojem nam se kazuje nešto što prepoznajemo kao našu vlastitu misao, ideju, iskustvo, istinu. Rečeno u duhu Gadamerove hermeneutičke pozicije, do značenja svakog teksta pa i onog religijskog/svetog dolazimo procesom tumačenja. To na ravni razumijevanja objavljenog teksta dalje znači da se mi uvijek kada se, naprimjer, pozivamo na kur’anski tekst, faktički pozivamo na naše vlastito razumijevanje tog teksta. To naše vlastito razumijevanje teksta događa se na način koji Gadamer naziva “stapanjem horizonata” (*Horizontverschmelzung*), a to znači kroz stanoviti dijalog dviju perspektiva, one tekstualne i one tumačeve/čitačeve. Budući da je “naš život stalno koračanje kroz istodobnost prošlosti i budućnosti” (Gadamer, 2003 : 18) i budući da se objava objavljuje u jeziku, naše se čitanje/razumijevanje teksta objave uvijek odvija u dijaloškom hermeneutičkom modusu.

Drugim riječima, u našem vlastitom razumijevanju religijskih izvora, a u islamu su to *Kur’an* i *sunnet*, mi smo, s jedne strane, uvijek u dijalogu s našom religijskom tradicijom u kojoj dospjevamo do tih izvora, odnosno u kojoj ti izvori dospijevaju do nas, kao što je,

s druge strane, “svaki prijevod Kur’ana također i eksteriorizacija Kur’ana, ovremenjivanje i ‘opovješćivanje’ njegovog arhetipa” (Karić, 1990 : 40).

Etičko značenje dijaloga

U užem i strožijem smislu riječi, dijalog se odvija, kako su to u svojim filozofijskim uvidima posebno uvjerljivo pokazali Levinas i Buber, u etičkom području odnosa s Drugim, u kojem (odnosu), prema Levinasu, sve polazi od Drugog i koji (odnos) predstavlja transcendentni i beskonačni socijalni “prostor” autentičnosti života. Taj dijaloški odnos, u kojem se Drugi za mene ne pojavljuje nego se izražava kao Lice, ima istodobno temeljno etičko značenje budući da me u tom odnosu Drugi konstituira u mojoj odgovornosti, izmičući mome posjedu, mojim moćima (Levinas, 1976 : 179). Drugi je transcencija koja mi govori, koja se otkriva u mome ne-tematizirajućem slušanju koje se događa jednom temeljnom dijaloškom, licem-u-lice, etičkom, asimetričnom, socijalnom, jezičnom, netotalitarnom, beskonačnom, transcendentnom, otvorenom, sjećajućem i očekivajućem odnosu u kojem se, kako je to naglasio Buber, kroz neposrednost, uzajamnost i odnos između Ja i Ti koji se događa u sferi Između koja se ne nalazi ni u Ja ni u Ti, kao ni u oba partnera uzeta zajedno, nego upravo između njih, “i to opet ne kao neka stvar koja ih ontički razdvaja, koja bi se onda ispostavila kao prepreka neposrednosti i uzajamnosti njihovog odnosa” (Damjanović, 1977 : 18).

Ovdje treba podsjetiti na još jedan važan moment u kojem se pokazuje dijaloški odnos vjere i uma na ravni individualnog, egzistencijalnog, praktičnog i životnog iskustva objave i spoznaje, religije i filozofije, vjerovanja i znanja. Ne ulazeći u šire povijesno razmatranje teoloških i filozofijskih koncepata pitanja odnosa religijske i filozofske istine, ovdje želimo samo ukazati na to da se odnos vjernika prema stvarnosti, prema životu, prema budućnosti, prema Bogu gradi i održava na suptilnom, neuhvatljivom odnosu onoga u šta čovjek vjeruje i

onoga što zna. To dalje znači da se u pogledu međuodnošenja istine vjere i filozofske istine u ravni stvarnog života ne može održati ona odvojenost između tih dviju istina koju poznajemo na metodičkoj i teorijskoj ravni kao razliku između simboličke i pojmovne istine, odnosno istine o vrhunskoj brizi i istine o ustrojstvu bića. Ta distanca se u pojedinačnim životima filozofa i vjernika ukida “jer je filozof ljudsko biće s vrhunskom brigom, bila ona skrivena ili otvorena, a opet, vjernik je ljudsko biće koje ima moći sudjenja i potrebu za pojmovnim shvatanjem.” (Tilih prema Morašević, 1988). Rečeno Iqbalovim riječima, budući da nije nešto razgraničeno, ni čista misao, ni čisti osjećaj, niti sama radnja, nego izraz cijelog čovjeka, vjerovanje posjeduje jednu vrstu sazajnog sadržaja, i, prema ulozi koju treba da ispunji, ono zahtijeva racionalnu osnovu za svoje konačne principe više nego što to zahtijevaju znanstvene dogme. “Dakle, nema razloga za pretpostavku da su misao i intuicija bitno oprečne jedna drugoj. One vode porijeklo s istog izvora i upotpunjuju se. Jedna osvaja Stvarnost dio po dio, druga je obuhvata kao cjelinu.” (Iqbal, 1979).

Međureligijski dijalog u svijetu znanosti

Međureligijski dijalog, mada na različite načine, predstavlja konstitutivni element i islamskog i kršćanskog učenja. Što se tiče islama, mogli bismo kazati da je dijalog s kršćanstvom (kao i s judaizmom) konstitutivan za sami Kur’an. U Kur’anu na mnogo mjesta varira temeljna poruka da Poslanik Muhammed, alejhisselam, nije glasonoša nikakve nove vjere, nego da mu Bog objavljuje istu poruku koju je objavljivao Ibrahimu, Musau, Isau i drugim poslanicima. U Kur’anu se na mnogim mjestima s iznimnim poštovanjem govori o svim Božijim vjerovjesnicima a posebno o Ibrahimu, Musau i Isau. U mnogim kur’anskim poglavljima vodi se dijalog s kršćanima i Jevrejima. Za kršćansku teologiju dijalog dobiva na značaju, posebno nakon Drugog vatikanskog sabora, koji, na principu poštovanja prema

muslimanima – a polazeći od istog shvaćanja jednog i istinitog Boga kao Stvoritelja i Suca; prakticiranja vjere muslimana po uzoru na Abrahama; razlike i zajedništva u poštivanju Isusa i zadaće budućnosti (Kuschel, 2011 : 78-79) – otvara širi dijaloški horizont za kršansko-muslimanske odnose i dijaloški put na kojem je od tada do danas pređena značajna dionica o kojoj mnogo toga znamo.

Za dalje produbljivanje i proširivanje međureligijskog dijaloga, pored dosadašnjih, moglo bi se reći, već tradicionalnih teoloških, etičkih, socijalnih i kulturnih poticaja, razloga i interesa, sve više valja uzimati u obzir razloge koji nam se nadaju iz suvremene znanstveno-tehnološki određene duhovne, socijalne i kulturne stvarnosti globalnoga svijeta.

Suvremena prirodna znanost predstavlja temeljni poticaj, razlog i interes za međureligijski dijalog, ali i za dijaloški odnos religije prema znanosti. Svjetske religije nalaze se pred zadatkom da u međusobnom dijalogu dođu do zajedničkog teološkog odgovora na izazove suvremenog znanstvenotehnološkog ovladavanja našom prirodnom, povijesnom, kulturnom, duhovnom i socijalnom stvarnošću. Jer, na izazove, pitanja, opasnosti i perspektive koje nam se globalno i s univerzalnim ali i totalitarnim pretenzijama otvaraju u polju biotehnološkog raspolaganja ljudskim životom i životom u cjelini, ne mogu se davati parcijalni teološki odgovori.

U klasičnim kulturama religija je značajno utjecala na razvitak i napredak znanosti. Povijesni utjecaj religije na razvoj znanosti prvenstveno je sadržan u religijskom razumijevanju svijeta kao stvarnosti koja opstoji na temelju božanskog reda i zakonitosti u kojima se očituje Božija stvaralačka moć, mudrost, ljepota, štaviše, sami Bog. Religije su još u "osovinsko vrijeme" (Jaspers) snažno utjecale na prijelaz svijesti od mita ka logosu. Na tom umu iz čije genealogije se ne može isključiti religija (Habermas), na toj religijski utemeljenoj svijesti u kojoj se razlikuje pojedinačno i opće, moguće i nužno, relativno i apsolutno, pojava i bit, u značajnoj mjeri se kroz povijest gradi svjetska zgrada znanosti.

Novovjekovna i suvremena znanost, kako bi kazao Georg Picht, predstavlja onu formu spoznavanja čija se mogućnost temelji na uvjetu koji se sastoji u metodičkom isključenju pitanja i pojma istine. Ali, stvar se time ne završava i ne razrješava. Pitanje istine, smisla, svrhe ne ostavlja nas na miru. Nije problem samo u tome da "ljudski um ima osobitu sudbinu... da ga muče pitanja koja ne može od sebe odagnati jer su dana samom prirodom uma, ali na koja također ne može odgovoriti jer nadmašuju svu sposobnost ljudskog uma" (Kant: *Kritika čistog uma*). Problem je u tome da nas sama znanost dovede u blizinu nekih pitanja na koja ona ne može odgovoriti.

Riječ je o pitanjima u čiju blizinu znanost dopijeva kroz svoja istraživanja i saznanja ali na koja sama znanost ne može dati odgovore, jer je riječ o pitanjima koja nisu iz domena znanstvenog otvaranja bitka, koja se nalaze izvan znanstvenog domašaja. Riječ je o "metapitanjima", ili "graničnim pitanjima" koja su od presudne važnosti i značenja za različite mogućnosti i načine odnosa religije i znanosti.

Tri su najvažnije grupe takvih pitanja. Prvo područje graničnih pitanja tiče se mogućnosti znanosti uopće. Pomoću znanosti moguće je objasniti mnogo štošta, u principu, sve, osim samu znanost. Ovdje osnovno pitanje može glasiti: Kako i zašto je znanost uopće moguća? Naime, shvatljivost Univerzuma, odnosno znanstveno iskustvo njegove racionalne prozirnosti i racionalne, matematičke ljepote, nadmašuje svako objašnjenje znanosti kao nečeg što bi bilo nusprodukt evolucijske oskudice. To što ima nešto što se, na jednoj strani, u ljudskom umu, znanju, znanosti, i, na drugoj strani, u prirodi, svijetu, univerzumu međusobno slaže, privlači, podudara, predstavlja veličinu koja se ne može objasniti pričinjavanjem, slučajnošću i nagonom za preživljavanjem. Drugo granično područje znanosti odnosi se na ona pitanja koja se tiču porijekla zakona prirode: odakle potiču prirodni zakoni i zašto imaju svoj osobit karakter? Riječ je o tome da se na temelju svih okolnosti procesa

nastajanja Univerzuma teško može prihvatiti "teorija slučaja". Porijeklo i karakter antropičkog principa "odgovarajuće podešenosti" zakona za nastanak života u njegovoj raznolikosti, jedinstvu i cjelini ostaju izvan znanstvenog dosega. Svako nastojanje da se na takva, metaznanstvena pitanja odgovori mora biti utemeljeno ili na metafizičkoj ili na religijskoj osnovi. Treća vrsta pitanja odnosi se na nastanak ljudske samosvijesti. U najkraćem, pojava samosvjesnih bića na planeti Zemlji za znanost ostaje granično pitanje. Osoba za znanost ostaje tajna prvenstveno stoga što je riječ o entitetu čije su temeljne sastavnice samosvijest, duh, sloboda, odgovornost i vrijednost. U tim i takvim svojim temeljnim odrednicama osoba ne može ni na koji način biti predmetom nikakvog znanstvenog objašnjenja, pa ni onog koje glasi: igra slučaja. Genetičko prilagođavanje u evolucijskom procesu preživljavanja naprosto se ne nadaje kao uvjerljivo objašnjenje za vrijednosne, moralne, estetičke sposobnosti i djelovanja osoba. (Polkinghorne, 2007 : 7-17).

Tri ovdje naznačene vrste graničnih pitanja predstavljaju ono područje na kojem se u značajnoj mjeri odlučuje o tome u kakvom odnosu se nalaze i u kakvom odnosu se uopće mogu, na metodičkom i epistemološkom planu, nalaziti religija i znanost.

Zahtjev za dijalogom između religije i znanosti polazi prvo: od povijesno duge i velike uzajamne razmjene između ovih dviju velikih duhovnih tradicija čovječanstva i drugo: od naše potrebe za što je moguće obuhvatnijim prikazom stvarnosti i duhovnim osloncem na orijentacijsko znanje. U povijesnoj perspektivi nije sporno da su se u odnosu religije i znanosti, kroz međusobne kulturne, socijalne, psihološke, biografske, institucionalne i druge dodire, poticanja, suradnju, dijalog, nadmetanja, osporavanja, sukobljavanja, dokazivanja, korekcije i druge životnosvjetovne napetosti, događale višestruke i značajne razmjene. (Hodžić, 2012 : 3-19). Zahtjev za dijalogom između religije i znanosti valja zasnivati na ljudskoj potrebi da svoj život utemelji na smislenim odgovorima na ona

granična pitanja koja smo već spomenuli a koja se tiču porijekla i karaktera samog znanja, ontološke naravi zakona prema kojima se odvijaju prirodni procesi života i aksiloškog karaktera ljudske osobe kao takve. Mogućnost dijaloga religije i znanosti nadaje se iz činjenice da su objava i razum u bitnom, jedno u drugom sadržani i međusobno ovisni. U suvremenoj svjetskopovijesnoj konstelaciji ekološke krize, sve se više govori o mogućnosti dijaloga između religije i znanosti u horizontu religijske i znanstvene na prirodu centrirane duhovnosti. (Ibid).

Na drugoj strani, globalizacija svijeta zasnovana na modernoj znanosti pred svjetske religije postavlja dodatne razloge teološke, etičke i političke naravi za međusobnim dijalogom, koje (razloge) je u svojim djelima, zalažući se za novu globalizacijom uvjetovanu etičku paradigmu teologije religija, cjelovito i sistematski obrazložio Hans Küng.

U najkraćem, znanstvenotehnoški utemeljeno i strukturirano globaliziranje svijeta obavezuje svjetske religije da svoje religijske poruke kroz međusobni dijalog univerzaliziraju u onoj mjeru u kojoj će moći postići relevantne učinke u takvom globalnom svijetu. "Židovi, kršćani i muslimani se ne mogu više skrućivati u vjerskom samozadovoljstvu. Oni su u ovom trenutku svijeta više nego ikada izazvani na razmišljanje pred Bogom o smislu istodobnosti svoje egzistencije. Ono što se događa u jednoj religiji, tiče se svih." (Kuschel, 2011 : 39).

Povijesne dijaloške perspektive islama i kršćanstva u današnjem svijetu

U našem današnjem svijetu, u kojem znanstvenotehnoški utemeljena globalizacija teži da poravnane mnoge kulturne razlike, istodobno dovodeći do riječi i sve one koji se opiru takvom poravnavanju razlika, dijalog među svjetskim religijama sve se izoštruje nalazi pred onim izazovima koji proizlaze iz različitih povijesnih konstelacija u kojima se svjetske religije nalaze.

Najznačajnije izazove s kojima se suočavaju muslimani i kršćani stupajući u globalnom svijetu u međusobne

odnose iz različitih duhovnih, povijesnih i društvenih zaleđa, mogli bismo definirati kroz sljedeće asimetrične pozicije jednih i drugih.

Na svjetskopovijesnom planu, muslimani vlastiti iskorak u moderni svijet ne mogu učiniti na isti način na koji to čini institucionalna većina kršćana, i to iz više razloga, među kojima su dva posebno značajna. Naime, moderni svijet temelji se na dvije osnovne ideje, nezavisnosti i inovaciji. Na muslimanskoj strani problem se sastoji u tome da su muslimani lice Moderne upoznali kroz kolonijalizam, a ne nezavisnost i da se muslimani, preuzimajući inovacije sa Zapada koji uvijek ima "potez više", zapravo nalaze u stanju ne inovacije nego imitacije. U takvoj konstelaciji muslimani ne uspijevaju zauzeti ni kritički odnos prema vlastitoj tradiciji: ili je uzimaju kao utočište ili kao prepreku napretku. Kako god, za muslimane njihova tradicija ostaje statična činjenica, nepromjenjiva veličina. Iz pozicije zavisnosti i imitacije muslimani ne uspijevaju ući u dijalog s vlastitom tradicijom.

Poseban odnos povijesne asimetrije povezane s odnosom prema modernosti tiče se različitog kršćanskog i islamskog iskustva srednjeg vijeka. Za muslimane srednji vijek bijaše doba racionalizma, slobode mišljenja, napretka prirodnih znanosti, za kršćane dogmatizma i crkvenog autoriteta. U tom pogledu asimetrijski odnos islama i kršćanstva ogleda se u različitim povijesnotradicijskim zaleđima, različitim povijesnokulturnim iskustvima i ulazima u modernost. Otuda se, naprimjer, događa to da muslimani nisu kadri da iz svog povijesnog iskustva razumiju odnosno prihvate modernu sekularnu priču, jer se ova nije ni javila u odgovoru na islam nego na kršćanstvo.

U za dijalog najtežem, najnepovoljnijem asimetrijskom odnosu kršćani i muslimani nalaze se u pogledu političke, ekonomske i gotovo svake druge (ne)ravnopravnosti muslimana. U tom pogledu ne pomaže mnogo priča kako kolonijalne i neokolonijalne zapadne države nisu isto što i kršćanstvo

i kršćani. Kao što, uostalom, ne pomaže mnogo ni priča da muslimanske nedemokratske države, apsolutističke monarhije, vojne diktature i druge političke tvorevine nisu isto što i islam i muslimani. Riječ je naprosto o tome da kad god u međureligijskom dijalogu razgovaraju muslimanski predstavnici iz tradicionalnog islamskog svijeta i kršćanski predstavnici koji dolaze sa Zapada na djelu je u stanovitom smislu i u stanovitoj mjeri neki odnos politički, ekonomski i vojno podređenog i nadređenog.

Asimetrija u neravnopravnosti, u nepravdnosti svjetskog političkog, privrednog i vojnog poretka, na muslimanskoj strani produbljuje problem koji se tiče slobode/sloboda, ljudskih prava i demokratije u muslimanskom svijetu. Kod muslimana raste strah i nepovjerenje. Oni ne uspijevaju izaći iz opkoljenog, okupiranog identiteta. Nemaju snage za politički iskorak prema slobodi, ljudskim pravima i demokratiji. U konstelaciji okupiranog identiteta oni ne mogu postići ni unutarnju slobodu. Kao neslobodni, muslimani ne mogu biti partneri ni u kakvom odnosu pa ni u međureligijskom dijalogu. Jasno, takva konstelacija ne isključuje muslimansku odgovornost i izazov da se suoče s vlastitim slabostima.

Na doktrinarno-institucionalnom planu, ozbiljna teškoća za dijalog kršćana i muslimana povezana je s asimetrijom sadržanom u činjenici da, za razliku od kršćanstva, islam nema službenu, legalnu i legitimnu religijsku hijerarhijsku strukturu. To bi, naravno, da je sreće, moglo značiti i stanovitu prednost, osnov za demokratičnost, dinamičko kretanje, kreativnost. Međutim, problem reprezentacije islama danas u složenim globalnim svjetskim odnosima predstavlja ozbiljnu teškoću i izazov kako za naše sugovornike tako i za nas same. U tom pogledu urgentnu zadaću i izazov predstavlja međumuslimanski dijalog kao preduvjet za svaki drugi (međureligijski) dijalog.

Kako, međutim, moderna znanstvenotehnoška civilizacija sve više obuhvata cijeli svijet, pa i svijet islama i kako sve više nivelira kulturne i

povijesne različitosti tako se i islam sve više dovodi u objektivno izjednačenu poziciju odnosa prema modernosti i njenim izazovima. Drugim riječima, moderna znanstvenotehnološka civilizacija ne čeka da i islam prođe kroz

povijesne dionice koje su mu u odnosu na kršćansko povijesno iskustvo preostale. Moderna civilizacija skraćuje mu put, ukida te nepređene dionice puta, dovodeći islam i kršćanstvo u istu historijsku ravan, pred iste izazove, a da

ovi (islam i kršćanstvo) nemaju ista povijesna iskustva. U tim različitim povijesnim iskustvima kršćani i muslimani možda i treba da prepoznaju glavno polje u kome će kroz dijalog jedni od drugih moći učiti.

Izvori i literatura

- Arendt, H., (2006). *O zlu*, Prevela: Nadežda Čačinović. Zagreb : Naklada Breza.
- Damjanović, M., (1977). "Buberova filozofija dijaloga", predgovor u: Buber, M., *Ja i Ti*. Preveo Jovica Aćin. Beograd : Vuk Karadžić.
- Gadamer, H. G., (2003). *Ogledi o filozofiji umjetnosti*. Zagreb : AGM.
- Hodžić, Dž., (2012). *Religija i znanost u bioetičkom ključu*. Zenica : Vrijeme.
- Ikbāl, M., *Obnova vjerske misli u islamu*. Preveo Mehmed Arapčić. Sarajevo : Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini.
- Karić, E., (1990). *Hermeneutika Kur'ana*. Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo.
- Kurucan, A., Erol, M. V. (1999). *Dialogue in Islam – Qur'an – Sunnah – History*, London. ISBN 978-0-9569304-3-9; www.DialogueSociety.org.
- Kuschel, Karl-Josef. (2007). *Juden – Christen – Muslime; Herkunft und Zukunft*. Düsseldorf : Patmos Verlag.
- Kuschel, Karl-Josef., (2011). *Zidovi, Kršćani, Muslimani – podrijetlo i budućnost*. Preveo Ladislav Z. Fišić. Sarajevo : Svjetlo riječi.
- Levinas, E., (1976). *Totalitet i beskonačno*. Preveo Nerkez Smailagić. Sarajevo : Veselin Masleša.
- Polkinghorne, J., (2007). "Integrating Science and Religion", u: *Science, Religion and Society – An Encyclopedia of History, Culture, and Controversy*, 1. tom, ur. Arri Eisen i Gary Laderman. Armonk, NY 10504 : M.E. Sharpe Inc.
- Tilih, P., "Istina Vjere i filozofska istina". u: Tilih, P., *Dinamika vere*. Preveo Dragan Morašević. Beograd : Književna radna zajednica Opus.
- Wisser, R., (1988). *Odgovornost u mijeni vremena*. Sarajevo : Svjetlost.

الموجز

الحوار

المعنى المعرفي واللاهوتي والأخلاقي والتأويلي للحوار بين الأديان في الأوساط العلمية التكنولوجية

جواد خوجيتش

يبحث هذا المقال في الأساس الحوارية للفكر ذاته، وفي البعد الحوارية للتأصيل الإلهي للمسؤولية الدينية والأخلاقية، وفي الجانب الحوارية للوحي، وفي البنية الحوارية للنصوص المقدسة للوحي الديني، وفي فهم نص الوحي في النمط الحوارية والتأويلي وفي المجموعة العلمية التكنولوجية والعالمية التاريخية للحوار بين المسلمين والنصارى في عالمنا الموعولم. يناقش المقال في المقام الأول معنى الحوار في المنظور الديني للفكر، بناء على النظرات المقارنة في التجارب المعرفية اللاهوتية والتاريخية التأويلية والفلسفية. وفي الجزء الثاني، ومن خلال تحليل بعض الأماكن في الوحي القرآني، يشير المقال إلى بنيويته الحوارية. ويناقش المقال في جزئه الثالث الجانب الأخلاقي للعلاقة الداخلية بين الحوار والمسؤولية. وفي الجزء الرابع يناقش المقال أكثر التحديات أهمية للحوار بين الأديان في ضوء التحديد الحياتي وعولمة العالم، القائم على المعرفة والتكنولوجيا. ويشغل البحث في جزئه الأخير بالحوار الإسلامي النصراني في مجموعة أكثر الخلفيات المختلفة العالمية التاريخية أهمية. وبتحليل أكثر التحديات العلمية التكنولوجية أهمية والتي يقف أمامها اليوم الموقف الديني من الكون والحياة، وتقف أمامها الأديان والحوار بين الأديان، وبالإشارة إلى التجارب والمنظورات التاريخية المختلفة للنصرانية والإسلام، فقد توصلنا في البحث إلى نتيجة مفادها أن النصراني والمسلمين في عالم اليوم، ينبغي لهم أن يتعرفوا على الميدان الرئيس الذي سيتعلم كل منهما من الآخر عبر الحوار، وذلك بناء على تجاربهم ومنظوراتهم التاريخية المختلفة ووقوفهم أمام التحديات المشتركة في العالم بأسره.

Summary

DIALOGUE

EPISTEMOLOGICAL, THEOLOGICAL, ETHICAL AND HERMENEUTIC SIGNIFICANCE OF INTERRELIGIOUS DIALOGUE IN THE WORLD OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

Dževad Hodžić

This article deals with dialogical bases of opinion as such, dialogical dimension of divine foundation of religious ethic responsibility, dialogical aspect of the Revelation, dialogical structure of sacred texts of religious revelation, understanding the text of the Revelation in a dialogical and hermeneutic modus as well as scientific, technological and historical constellation of Muslim-Christian dialogue in globalising world of today. The article primarily, on the bases of a comparative analysis of theological, historical, hermeneutic and philosophical cognitive experience, discusses the significance of dialogue in religious perspective of thinking. Then, in its second part, through the analysis of some places in the Qur'anic Revelation, it points out its dialogical structure. In its third part the article deals with the ethical aspect of the inner relation of dialogue and responsibility. The fourth part of this article offers an analysis of the most relevant challenges that are facing interreligious dialogue in today's scientifically and technologically determined globalising world. In its final part the article deals with Muslim-Christian dialogue within the constellation of most significant historical asymmetric backgrounds. Through analysis of the most significant scientific and technological challenges that are currently facing the relation of religion towards the world and life, challenging religions and interreligious dialogue likewise, and pointing out differing historical experiences and perspectives of Christianity and Islam, the article concludes that Christians and Muslims in contemporary world, precisely from their differing historical experiences and perspectives but faced by the common challenges in this world of globalisation, should recognise the main field within which they will, through dialogue, learn from each other.

ISLAMOM MOTIVISANE NEVLADINE ORGANIZACIJE I UDRUŽENJA

Medina MEHMEDOVIĆ-MULALIĆ

UDK 061.234:28(497.6 Sarajevo)“1990/2010”

SAŽETAK: Ovaj rad tretira pitanje islamom motivisanih nevladinih organizacija i udruženja (IMNVOiU) osnovanih u periodu između 1990. godine i 2010. godine u Kantonu Sarajevo. U ovom radu će biti predstavljeni konkretni podaci terenskog istraživanja koji pokazuju praktičnu primjenu i djelovanje vjerskih organizacija civilnog društva. Cilj rada je ukazati na postojanje i aktivnosti jednog broja islamom motivisanih nevladinih organizacija. Glavni dio rada čini konkretno istraživanje IMNVOiU-a, predstavljanje i klasifikacija njihovih aktivnosti. Korištene metode u radu su direktni intervju u vidu upitnika i analiza sadržaja. Budući da se rad bavi vjerskim organizacijama u njemu su ukratko elaborirani i osnovne principi njihove saradnje sa Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini kao tradicionalnom vjerskom institucijom koja više od jednog stoljeća vodi brigu o vjerskom životu Bošnjaka, načinu tumačenja i prakticiranja vjere na ovim prostorima. Istraživanje je pokazalo koje vrste organizacija postoje, čime se bave, te da li svojim aktivnostima predstavljaju nadopunu misijskom radu Islamske zajednice ili se bave njezinim primarnim aktivnostima.

U tom smislu, doprinos ovog rada ogleda se u nastojanju da se tema vjerskih organizacija, koje djeluju unutar nevladinog sektora, pokuša, s jedne strane, staviti u kontekst razvoja vjerskih i socio-kulturnih inicijativa bosanskohercegovačkih muslimana u posljednjih dvadeset godina i nastojanja Islamske zajednice, s druge strane, da se otvori za jedan novi vid institucionalne i konstruktivne saradnje sa ovim organizacijama koji je izrazila u nedavno donešenoj *Platformi o saradnji Islamske zajednice sa organizacijama islamskog određenja*.

Ključne riječi: islamom motivisane nevladine organizacije i udruženja – IMNVOiU, edukativne i humanitarne aktivnosti organizacija, Islamska zajednica, Platforma o saradnji Islamske zajednice i organizacija islamskog određenja

Uvod

U tranzicijskim zemljama civilno društvo ima sve veći značaj i njegovo pojavljivanje i razvoj neizbježni su i nužni dio tranzicijskog procesa koji prolaze zemlje koje su nakon devedesetih prešle iz jednopartijskih u više-partijske sisteme vladavine utemeljene na demokratskim principima. Stoga ovaj fenomen nevladinih organizacija kako sekularnih tako i vjerskih nije zaobišao ni našu zemlju gdje je postao dio tranzicijskih promjena kroz koje prolazi Bosna i Hercegovina zadnjih nešto više od dvadeset godina.

Intenzivniji razvoj civilnog društva i pojava nevladinih organizacija

počeo je još u periodu agresije kada su u našu zemlju došle brojne nevladine organizacije različitih orijentacija od humanitarnih, onih koje se zalažu za ljudska prava do onih sa različitim vjerskim, političkim i ideološkim pozadinama. Nakon rata dolazi do naglog razvoja civilnog društva i pojavljivanja velikog broja nevladinih organizacija kao njegovih najbrojnijih institucija. U mnoštvu tih raznih organizacija svoje mjesto našle su i mnoge vjerske organizacije koje su u svojim programima pored humanitarnih, socijalnih, kulturnih, općeedukativnih, ponudile i vjerske edukativne programe i počele

raditi na promoviranju vjere, vjerskih praksi i vrijednosti. Tako se po prvi put od osnivanja Islamske zajednice kao glavne vjerske institucije Bošnjaka, koja već više od jednog stoljeća kroz svoje institucije vodi brigu o vjerskom životu muslimana na ovim prostorima, javljaju vjerske nevladine organizacije koje sada dijele zajednički prostor djelovanja sa Islamskom zajednicom. Ove organizacije kroz svoje programe nude razne vjerske sadržaje i vjerska naučavanja kako ona temeljna vjerska i praktična saznanja tako i ona dublja akaidološka i fikhška pravna pitanja te njihove ogranke.

Vrste islamom motiviranih organizacija u Kantonu Sarajevo

Islamom motivirane organizacije registrovane u Kantonu Sarajevo koje rade prema važećem Zakonu ("Službene novine Federacije BiH", broj 45/02: Zakonu o udruženjima i fondacijama (20.09.2002.) mogu se grupisati u tri vrste. Prva su strane internacionalne humanitarne organizacije koje imaju svoje urede u mnogim zemljama svijeta, a ovdje su registrovale svoja predstavništva kroz koja realizuju velike humanitarne projekte i finansijski pomažu male lokalne nevladine organizacije u segmentima i projektima koji su u skladu sa misijom i politikom organizacije. Takve su npr. organizacije Islamic Relief, Crveni polumjesec, IHH, Muslim Aid, Nedwa, Small Kindnes i druge. Njihove urede, najčešće, vode ljudi iz matičnih zemalja organizacije, a u administraciji radi lokalno stanovništvo. Druga vrsta su, također, strane organizacije iz raznih muslimanskih zemalja koje su, uz pomoć domaćeg stanovništva, uglavnom osoba koje su studije završile u zemljama iz kojih se i finansiraju, registrovale lokalne nevladine organizacije. Misija i politika ovih organizacija različita je od organizacije do organizacije a njezine aktivnosti uglavnom oslikavaju želju, težnje, programske vjerske i ideološke ciljeve donatora. S jedne strane, programi ovih organizacija korespondiraju socijalnim, kulturnim, edukativnim i vjerskim potrebama lokalnog stanovništva i u tom smislu predstavljaju nadopunu lokanom nevladinom sektoru i ukupnoj zajednici vjernika. S druge strane, jedan broj ovakvih organizacija

kroz svoje programe širi vjerske ideologije i politike matičnih zemalja koje najvećim dijelom finansiraju organizaciju te na taj način unose i stanovite probleme i nerazumijevanja u vjerski prostor bosanskih muslimana.

Treća vrsta su lokalne organizacije nastale kao izraz konkretnih potreba stanovništva koje su svojim programima i aktivnostima stekle povjerenje muslimanskih internacionalnih organizacija koje ih jednim dijelom finansijski pomažu, a pored toga neke od njih realizuju i samoodržive komercijalne projekte. Neke programe finansiraju uz pomoć vladinih grantova za nevladin sektor jer redovno apliciraju za ta sredstva. Rukovodstvo i administraciju ovih organizacija vodi lokalno stanovništvo i one ostvaraju zadovoljavajuću saradnju sa drugim vjerskim i sekularnim organizacijama. Sve tri vrste spomenutih organizacija bile su predmet našeg istraživanja.

Vrste organizacija s obzirom na korisnike njihovih usluga, članstvo i finansiranje

Prema ciljnim grupama u organizacijama može se izdvojiti nekoliko targetiranih skupina korisnika usluga organizacija:

1. Najzastupljenije su organizacije, njih devet ili 45% koje pružaju usluge i muškarcima i ženama različitih starosnih dobi, obrazovanja i usmjerenja: *Semerkand*, *CLPU – Centar za lično i profesionalno usavršavanje*, *Mali koraci*, *CSI – Centar savremenih inicijativa*, *Izlaz*, *Muslim Aid*, *Small Kindness*, *Merhamet*, *Mladi muslimani*.

2. Druga najzastupljenija vrsta organizacija prema ciljnim grupama su one namijenjene ženskoj populaciji. Njih sedam ili 35% od ukupnog broja su isključivo ženske organizacije koje su svojim aktivnostima i programima okrenute ženama svih starosnih dobi: djevojčicama, tinejdžerkama, studenticama, radno-sposobnim ženama i penzionerkama. Te organizacije su: *Kewser*, *Bistri izvor*, *Pravi put muslimana*, *Tesnim*, *Nabla*, *Istanbul*¹ i *Sumejja*.
3. Treća grupa su studentske organizacije: *Tempo*, *Saraj-Bosna*, *Svitanje* i *Nedwa*.

Članstvo u organizaciji koje podrazumijeva plaćanje mjesečne ili godišnje članarine koja je jedan od izvora finansiranja organizacije, zastupljeno je u petnaest organizacija od njih devetnaest² ili 78%, s tim da broj članova od organizacije do organizacije varira od 50 (*CSI*) do 50.000 članova (*Merhamet*). Ukupan broj aktivnih članova i stalnih korisnika usluga ovih organizacija u 2011. godini iznosio je 60.859 članova, tj. onih koji koriste ili učestvuju u nekim programima organizacije. Treba naglasiti da samo *Merhamet* ima 50.000 članova dok ostalih 10.859 otpada na sve druge organizacije. Ovaj broj se odnosi na aktivne članove i korisnike usluga koji plaćaju članarinu. Međutim, on može biti i veći, ukoliko se ubroje i pasivni članovi ili oni koji povremeno koriste neku uslugu organizacije ili su njeni simpatizeri. Ogranke svojih udruženja s istim programskim ciljevima u drugim gradovima ima pet organizacije ili 25% njih (*Nabla*, *Merhamet*, *Semerkand*, *Sumejja* i *Mladi muslimani*).

¹ KC Istanbul, nigdje u statutu ne navodi da je isključivo ženska organizacija, ali činjenica je da su korisnici njegovih usluga uglavnom pripadnice ženske populacije. Neke aktivnosti, ipak, nisu usmjerne samo na ženu nego na porodicu, i to su uglavnom humanitarni projekti udruženja, dok u edukativnim projektima najviše učestvuju žene i djeca.

² Predsjednica Udruženja Bošnjakinja Sumejja nije željela odgovoriti na pitanja iz našeg upitnika niti pristati na intervju za ovo istraživanje. Stoga nije bilo moguće utvrditi tačan broj članova Udruženja. Iako predsjednica Udruženja nije željela davati nikakve pojedinosti o Udruženju, ona se nije protivila da ono bude dio istraživanja ali samo na osnovu podataka koji se nalaze na njihovoj web

Projekti i aktivnosti organizacija

Prema vrsti projekata osnovna karakteristika svih dvadeset istraženih organizacija jeste da su one edukativno-humanitarnog karaktera. Sve organizacije imaju neki vid edukativnih aktivnosti, s tim što njih četrnaest edukaciju stavlja u prvi plan svog djelovanja i definišu se kao organizacije edukativnog karaktera, dok je njihova druga najzastupljenija aktivnost rad humanitarnog sektora unutar organizacije. Ostalih šest organizacija u prvi plan stavlja humanitarne pa tek onda edukativne aktivnosti. Njihovi programi usmjereni na: pružanje finansijske pomoći drugim organizacijama, omogućavanje besplatnih edukativnih programa svojim, ili članovima nekih drugih organizacija, pružanje materijalne pomoći socijalno ugroženim kategorijama stanovništva i realizacija drugih socijalnih i mentorskih programa. U suštini, crta koja odvađa humanitarni rad od edukativnog u ovim organizacijama tanka je i često se ova dva segmenta rada prepliću.

Stoga možemo kazati da su sve istražene organizacije edukativno-humanitarne s različitim vidovima edukativnih sadržaja, pa ih prema tome možemo podijeliti na, *organizacije primarnog i organizacije sekundarnog edukativnog karaktera*. Pod organizacijama primarnog edukativnog karaktera podrazumijevamo one organizacije koje konstantno imaju neki tip edukativnih programa, dok pod sekundarnim tipom podrazumijevamo organizacije u kojima je neki edukativni program povremenog karaktera i najčešće je posljedica potreba nekog drugog, često humanitarnog, projekta organizacije.

Edukativni projekti organizacija

U organizacijama su prisutni različiti edukativni sadržaji. Istraživanje je pokazalo da je najviše zastupljena edukacija o vjeri, bilo da je riječ o učenju kur'anskog pisma ili o redovnim

– sedmičnim vjerskim predavanjima ili, pak, o mjesečnim i povremenim tribinama na vjerske teme, zatim slijede kursevi stranih jezika i informatike, izdavaštvo, kulturno-sportske aktivnosti, socijalni programi i neke druge aktivnosti. Ovdje iznosimo podatke o dvadeset istraženih organizacija, bilo da smo putem upitnika ili web stranice došli do njih:

1. Kurs sufare i tedžvida od dvadeset organizacija organizuje ili je nekada organizovalo njih deset (*Nabla, Bistri izvor, Tesnim, Istanbul, Svitjanje, Sumejja, Mladi muslimani, Pravi put muslimana, Kewser, Semerkand*), što je 50% od ukupnog broja istraženih organizacija.
2. Edukaciju o vjeri u vidu redovnih ili povremenih predavanja na vjerske teme svojim članovima priređuje deset organizacija³, što je 50% organizacija.
3. Tribine i seminari iz oblasti islamske kulture i bosanskohercegovačke tradicije organizuje sedam organizacija (*Mladi Muslimani, Svitjanje, Saraj-Bosna, Kewser, Istanbul, Semerkand i CSI*) od njih dvadeset, što je 35% organizacija.
4. Kurseve informatike, arapskog, engleskog ili turskog jezika organizuje sedam organizacija (*Kewser, Sumejja, Tesnim, Semerkand, Muslim Aid, Istanbul i Nabla*) ili 35% njih.
5. Izdavanje knjiga i literature u vezi s programskom orijentacijom organizacije zastupljeno je u sedam organizacija (*Mladi muslimani, Kewser, Nedwa, Semerkand, Pravi put muslimana, Mali koraci i Nabla*), što je 35% organizacija.
6. Davanje instruktivne nastave za đake i studente prisutno je u tri organizacije ili 15% njih (*Semerkand, Sumejja, Small Kindness*)
7. Organizovanje ljetne škole za osnovce također je prisutno u tri organizacije ili 15% njih (*Svitjanje, Istanbul, Tesnim*)

povremena predavanja na vjerske teme.

8. Seminari za lično i profesionalno usavršavanje realizuju se u dvije organizacije, ili 10% njih (*Centar za lično i profesionalno usavršavanje i Nabla*)
 9. Realizacija edukativnih emisija putem radio i TV stanica zastupljena je u jednoj organizaciji ili 5% njih (*Kewser*)
 10. Izdavanje časopisa namijenjenog široj čitalačkoj publici prisutno je u tri organizacije (*Semerkand, Kewser i Sumejja*) ili 15%, a bilten o redovnim aktivnostima izdaju tri organizacije (*Mladi muslimani, Merhamet i Nabla-Nablin*) bilten u vidu brošure izlazi na tri jezika bosanskom, engleskom i arapskom), tj. 15,7% od ukupnog broja.
 11. Usluge savjetovaništva za djecu, roditelje i porodicu nude dvije organizacije (*Nabla i Tesnim*) ili 10% njih.
 12. Seminari i edukacija o međureligijskom dijalogu zastupljeni su u dvije organizacije (*Mali koraci i Nabla*) ili 10% njih.
 13. Besplatnu edukaciju u trajanju od šest mjeseci koja omogućava polaznicama, prije svega samohranim majkama, nezaposlenim ženama, ženama ratnih vojnih invalida i poginulih boraca, da postanu konkurentne na tržištu rada i steknu uvjete za brže zapošljavanje, realizuje jedna organizacija (*Nabla*) ili 5% njih.
- Sljedeći vidovi edukativnih sadržaja rijetki su i uglavnom se realizuju u organizacijama sekundarnog edukativnog karaktera, tj. u onim organizacijama koje se u prvom planu bave humanitarnim radom, ali ih ima i u organizacijama primarno edukativnog karaktera:
1. Edukacija za stipendiste organizacije u vidu predavanja ili radionice na kojima stipendisti uče o mogućnostima volontiranja i uključivanja u volonterske projekte organizacije stipenditora.

³ Sve organizacije koje imaju kurseve sufare i Kur'ana imaju i redovna ili

- Na taj način kod stipendista se razvija svijest o društvenom angažmanu, uče kako biti koristan član društva i pomagati drugima. Ovaj vid edukacije zastupljen je u pet organizacija ili 25% njih (*Small Kindness, Merhamet, Nedwa, Nabla* i *Svitanje*).
2. Edukacija za korisnike o tome kako iskoristiti početna donatorska sredstva i pokrenuti vlastiti posao (*Merhamet* i *Nabla* – 10%).
 3. Organizovanje kurseva u ruralnim područjima i povratničkim naseljima u saradnji s lokalnim organizacijama, ukoliko postoje (*Muslim Aid* – 5%).
 4. Periodična predavanja informativno-edukativnog karaktera usmjerena na strogo određenu ciljnu grupu (edukaciju osnivača o opojnim sredstvima realizuje jedna organizacija ili 5% njih – *Centar savremenih inicijativa*.)

Četrnaest organizacija ili 70% njih ima zastupljen neki od naprijed spomenutih edukativnih programa pa ih prema tome ubrajamo u organizacije *primarno edukativnog karaktera* ili edukativne organizacije. Te organizacije su: *Semer kand, Svitanje, Bistri izvor, Tempo, Tesnim, Mladi muslimani, Kewser, Nabla, Saraj-Bosna, CLPU – Centar za lično i profesionalno usavršavanje, Mali koraci, Pravi put muslimana, Istanbul* i *Sumejja*. Ipak, i među ovih 14 organizacija, njih šest tj. 42% povremeno organizuje sezonske humanitarne akcije u sklopu svog humanitarnog sektora u koje uključuje svoje članove, volontere i građane. Najčešće je to u vrijeme ramazana, Kurban-bajrama ili u slučaju velikih elementarnih nepogoda i vanrednih situacija.

Humanitarni projekti organizacija

Druga najzastupljenija aktivnost poslije edukacije u svim organizacijama je humanitarni rad. Ovdje ćemo pobrojati vidove humanitarnog rada u svih 20 organizacija prema njihovoj zastupljenosti, s tim što za šest organizacija možemo kazati da su

primarno humanitarne i da su neke humanitarne aktivnosti kod njih konstantne dok su druge povremenog karaktera, što ćemo ovdje i naglasiti:

1. U 11 organizacija ili 55% njih, bez obzira na to jesu li primarno edukativne ili humanitarne, najviše su zastupljeni sezonski humanitarni projekti pružanja pomoći socijalno ugroženom stanovništvu i povratnicima, u vidu podjele prehrambenih i odjevnih paketa, obično u vrijeme ramazana, bajrama ili u situacijama elementarnih nepogoda i vanrednim okolnostima. Jedanaest organizacija (*Merhamet, Mladi muslimani, Tempo, KC Istanbul, Svitanje, Semerkand, Nedwa, Saraj-Bosna, Pravi put muslimana, CSI, Kewser*) podijeli više desetaka tona prehrambenih i odjevnih paketa u toku jedne godine.
2. Devet organizacija, ili 45% njih, ima fond za stipendiranje đaka i studenata. Od toga njih šest (*Nedwa, Small Kindness, Muslim Aid, Merhamet, Svitanje, Istanbul*) kao stalni dio svog programa dodjeljuju stipendije već duži niz godina dok druge tri (*Tempo, Semerkand* i *Nabla*) to rade povremeno, u zavisnosti od finansijske mogućnosti organizacije. Međutim, karakteristično za svih devet organizacija je to da se broj podijeljenih stipendija od godine do godine razlikuje i zavis od broja prispjelih donacija sa strane i ukupne ekonomske situacije u društvu. Također, velika je razlika i u broju podijeljenih stipendija od jedne do druge organizacije. Najviše stipendija koje podijeli jedna organizacija je 2880 (*Merhamet*), a najmanje je deset podijeljenih stipendija (*Tempo*). Ukupno, ovih devet organizacija u školskoj 2010/2011. godini je podijelilo blizu 2775 stipendija. Stipendije su u iznosu od 50 KM za osnovce do 100 i više KM za studente, što za jednu godinu iznosi otprilike 279.594 KM. Osim toga, organizacija *Nedwa* je u 2010/11.

školskoj godini dodijelila i deset doktorantskih stipendija od po 10.000 KM, što je ukupno 100.000 KM. Tako su organizacije zajedno podijelile stipendija u vrijednosti 379.594 KM u 2010/11. školskoj godini.

3. Organizovano prikupljanje i podjelu kurbanskog mesa najugroženijim kategorijama i povratnicima realizuje šest organizacija (*Tempo, Istanbul, Mladi muslimani, Semerkand, Svitanje, Muslim Aid*) ili 30% njih.
4. Obnova porušenih vjerskih objekata i obnova i izgradnja stambenih objekata povratnicima, realizuje se u pet organizacija (*Small Kindness, Muslim Aid, Merhamet, Nedwa* i *Mladi muslimani*) ili 25% njih. Treba naglasiti da samo jedna (*Nedwa*) od ovih pet organizacija ima stalni fond za ovaj vid djelovanja, a ostale četiri prema potrebi i mogućnostima izdvajaju sredstva za ove svrhe. Ipak, sve organizacije su realizovale makar jedan projekt ovog tipa ili su ga jednim dijelom pomogle finansijskim sredstvima.
5. Finansiranje edukativnih projekata drugih organizacija (*Nedwa, Muslim Aid*)
6. Pružanje finansijske i materijalne pomoći povratnicima za pokretanje vlastitih biznisa i podsticaj poljoprivredne proizvodnje na vlastitim imanjima (*Merhamet* i *Muslim Aid* – 10%).

Mentorski i socijalni programi su manje zastupljeni i uglavnom ih nalazimo kod organizacija koje se prvenstveno bave humanitarnim radom. Sljedeće programe ovog tipa realizuju neke organizacije:

1. Socijalni program pružanja besplatne rehabilitacijske terapije za odvikavanje od psihoaktivnih supstanci, a kroz vlastiti rehabilitacijski centar, u trajanju od jedne godine, zastupljen je u jednoj organizaciji (*Izlaz* – 5%).
2. Otvaranje i pomoć pri opremanju manjih zdravstvenih ustanova s potpuno besplatnim uslugama za korisnike koji nemaju

zdravstveno osiguranje, penzionere i socijalne kategorije stanovništva (*Merhamet* – 5%).

3. Pružanje pomoći hroničnim i teško oboljelim koji nemaju nadu u izlječenje (*Merhamet* i *Small Kindness* – 10%).
4. Javne kuhinje i pružanje svakodnevnih obroka najugroženijim kategorijama stanovništva samo jedna organizacija (*Merhamet* – 5%).
5. Pružanje materijalne pomoći udovicama, djeci bez jednog ili oba roditelja te starim i iznemoglim zastupljeno je u dvije organizacije (*Merhamet*, *Small Kindness* – 10%).
6. Medicinska inicijativa koja podrazumijeva formiranje medicinskih timova koji odlaze u ruralna područja i pružaju medicinske usluge starim i iznemoglim te onima koji nemaju mogućnosti doći do ljekara, realizovana je u dvije organizacije (*Mladi muslimani* i *CSI*) ili 10% njih.

Naprijed smo naveli vidove humanitarnih aktivnosti u svim istraženim organizacijama. Međutim, za šest njih možemo kazati da su primarno humanitarne. Tri organizacije – *Muslim Aid*, *Nedwa* i *Small Kindness* – su ogranci stranih organizacija sa registrovanim uredima u našoj zemlji u kojima radi lokalno stanovništvo. Njihove osnovne humanitarne aktivnosti odnose se na stipendiranje đaka i studenata, pružanje jednokratne pomoći ugroženim kategorijama stanovništva i pomoć povratnicima u pokretanju porodičnih biznisa koji imaju za cilj snaženje samoodrživog povratka. Finansiraju se iz matičnih zemalja i nemaju uspostavljen princip članstva i plaćanja članarine. Osim toga, finansijski pomažu druge nevladine organizacije u realizaciji edukativnih i drugih projekata.

Druge tri organizacije – *Merhamet*, *Centar savremenih inicijativa* i *Izlaz* su lokalne organizacije. *CSI* i *Izlaz* su domaće organizacije, nastale kao rezultat potreba lokalnog stanovništva. Dio sredstava (30%) dobijaju iz budžeta, dio su donacije domaćih privrednika, a jedan dio donacija su

dobrovoljni prilozi fizičkih subjekata. Kao takve one su tipične nevladine organizacije s malim budžetima i lokalnim karakterom djelovanja. Za razliku od njih, *Merhamet* je najveća domaća humanitarna organizacija s velikim brojem regionalnih filijala u svim većim gradovima zemlje i broji više od 50.000 članova. Sve tri naše organizacije: *Merhamet*, *Centar savremenih inicijativa* i *Izlaz* redovno apliciraju i dobijaju i finansijsku podršku iz budžetskih sredstava predviđenu za nevladin sektor, koja predstavlja 20–30% njihovog ukupnog godišnjeg budžeta.

Ostale manje zastupljene aktivnosti organizacija:

- Kursevi šivenja, pletenja, slikanja, izrade nakita i slične kreativne radionice zastupljeni su u pet organizacija (*Tesnim*, *Nabla*, *Istanbul*, *Sumejja* i *Semer kand*) ili 25% njih.
- Kulturne manifestacije realizuje pet organizacija (*Nabla*, *Semer kand*, *Kewser*, *Svitanje* i *Saraj-Bosna*) ili 25% njih.
- Organizacija iftara u vrijeme ramazana prisutna je u 13 organizacija (*Nabla*, *Mladi muslimani*, *Merhamet*, *Pravi put muslimana*, *Tempo*, *Kewser*, *Semer kand*, *Sumejja*, *Istanbul*, *Nedwa*, *Small Kindness*, *Muslim Aid*, *Svitanje*) ili 65% njih.
- Sportske aktivnosti sa svojim članovima realizuje šest organizacija (*Mladi muslimani*, *Saraj-Bosna*, *Svitanje*, *Nabla*, *Izlaz* i *Tempo*) ili 30% njih.
- Zajedničke izlete i druženja realizuje sedam organizacija (*Nabla*, *Sumejja*, *Kewser*, *Semer kand*, *Svitanje* i *Mladi muslimani*) ili 35% njih.
- Vlastitu biblioteku imaju tri organizacije (*Nabla*, *Mladi muslimani* i *Kewser*).

Organizacije i javni prostor

Dio pitanja iz upitnika odnosio se medijsku zastupljenost programa organizacija, transparentnost u

radu i njihovo pojavljivanje u javnom prostoru. Istraživanje je pokazalo sljedeće:

- Plasiranje edukativnih sadržaja kroz elektronske i printane medije zastupljeno je u svim organizacijama ili 100%.
- Od dvadeset organizacija njih petnaest, ili 75%, ima web stranicu na kojoj postavlja obavještenja o aktivnostima, razne edukativne tekstove i zanimljivosti.
- Tri organizacije, ili 15% njih, imaju grupu na facebooku, a dvije ili 10% njih su imale web stranicu koja više nije aktivna. Samo jedna organizacija nikada nije imala svoju web stranicu ili grupu na facebooku.
- Tri organizacije izdaju svoj mjesetni časopis ili bilten, *Kewser* izdaje magazin “Zehra”, a *Semer kand* i *Sumejja* izdaju istoimene magazine. Vodeća organizacija, kada je riječ o djelovanju kroz medije je *Kewser*, koji realizuje svoje redovne sedmične radio i TV emisije na nekoliko lokalnih medija.
- Šesnaest organizacija ili 84% je barem jednom predstavilo svoj rad i svoju organizaciju na nekoj lokalnoj ili regionalnoj TV ili radio stanici.
- Tri organizacije ili 15% nikada nisu predstavile svoj rad u elektronskim ili printanim medijima (*CSI*, *Mali koraci* i *Nedwa*).
- Na pitanje – je li neki od projekata bio medijski popraćen i u kojim medijima, 12 organizacija ili 63% je odgovorilo potvrdno, a sedam ili 36% je dalo negativan odgovor. Mediji koji su prenijeli informaciju o nekom projektu organizacije su uglavnom lokalne ili kantonalne radio i TV stanice. Osim radija i TV-a među printanim medijima koji su prenijeli neku od akcija organizacija spomenuti su “Dnevni avaz”, “Oslobođenje” i “Preporod”. Međutim, ovdje ne možemo govoriti o konstantnom obavještanju kroz ove medije, već o tome da su ovi mediji prenijeli jednu, a najviše dvije

informacije o projektu neke organizacije. Izuzetak od ovog pravila je CEI *Nabla* koja ima konstantnu saradnju sa svim navedenim medijima, barem tri do pet puta mediji su bili prisutni na nekim od njezinih programa i prenijeli vijesti o njima. U izvještaju o radu *Nabla* za 2012. godinu, u dijelu izvještaja koji se odnosi na odnose s javnošću – PR, navodi se da je *Nabla* imala tridesetak medijskih nastupa u 2012. godini.

S obzirom na to da petnaest organizacija ili 75% njih ima vlastitu web stranicu ili grupu na facebooku, one sve svoje aktivnosti i izvještaje o realizovanim projektima stavljaju na web stranice, što je ujedno i najzastupljeniji medij kojeg organizacije koriste. Ovo je medij koji je najpristupačniji velikom broju članova i korisnika usluga organizacija, a ujedno je i najjeftiniji način kada je riječ o reklamiranju i izvještavanju o provedenim aktivnostima. Dakle, možemo kazati da je internet najzastupljeniji medij kojeg organizacije koriste, nakon toga slijede lokalne TV i radiostanice i na kraju printani mediji kao najmanje zastupljeni.

Saradnja između organizacija

Na pitanje – saraduju li s drugim organizacijama te postoje li zajednički projekti, od 19 organizacija njih 11, ili 57% je odgovorilo pozitivno. Međutim, ovdje treba naglasiti da nema konstantne saradnje na jednom zajedničkom projektu između dvije ili više organizacija. Spomenuti zajednički projekti realizovani su jednom, najviše dva puta, i podrazumijevaju neku od sljedećih aktivnosti: organizacija zajedničkih protesta solidarnosti za Palestinu, finansijska pomoć za realizaciju određenog projekta neke druge organizacije (jedna organizacija, najčešće humanitarna finansira neki edukativni projekt druge organizacije), organizacija kulturnih manifestacija, zajednička podjela ramazanskih paketa ili kurbanskog mesa i organizovanje iftarskih druženja u toku ramazana.

Ipak, za razliku od većine organizacija *Nabla* je i u ovom segmentu napravila iskorak i realizovala više zajedničkih projekata sa drugim NVO-ima, kako IMNVOiU-ima koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem kao što je CLPU, tako i sa drugim, CNS-om, Balmedom, itd. Također, *Nabla* je otišla i korak dalje i ostvarila saradnju kako sa nemuslimanskim tako i sa sekularnim organizacijama civilnog društva sasvim različitog backgrounda, u Bosni i Hercegovini ali i izvan nje.

Islamom motivirane nevladine organizacije i saradnja sa Islamskom zajednicom

Istraživanje odnosa i saradnje islamom motiviranih nevladinih organizacija i Islamske zajednice pokazalo je da je u ovom segmentu bilo nastojanja da se ova saradnja institucionalizira, međutim, oni tada nisu rezultirali nekim konkretnim protokolima o saradnji. Ipak, i organizacije i IZ smatraju da prostora za tu saradnju ima te da je to plan na kojem u budućnosti treba više raditi. Također, naše istraživanje pokazalo je da postoji i određeno međusobno nerazumijevanje uloga jednih od strane drugih. Kod ispitanika iz IZ stavovi po pitanju organizacija i njihovog rada kretali su se od isključivih, koji podrazumijevaju da sve projekte koje organizacije realizuju mogu i trebaju to učiniti kroz institucije IZ, te da je IZ institucija prema kojoj treba ići, do onih inkluzivnih da organizacije svojim radom, ukoliko se ne bave primarnim poslovima IZ i ne narušavaju njezin integritet, predstavljaju partnere IZ budući da neke od njih popunjavaju, upravo, one segmente rada koje IZ još nije u cijelosti adekvatno pokrila kao što su rad sa ženama, omladinom ili studentskom populacijom. Na drugoj strani većina ispitanika iz organizacija vidi IZ kao vodeću vjersku instituciju i smatraju da svojim radom upotpunjavaju misiju Islamske zajednice i doprinose njenom ukupnom radu.

Manji broj predsjednika organizacija (2-3 ispitanika) negativno su se izrazili o ukupnom radu IZ, njezinoj misiji i načinu rada. Istraživanje je pokazalo da organizacije, izuzev njih nekoliko, nisu imale nekih posebnih zahtjeva prema IZ u smislu traženja materijalne pomoći ili uključivanja IZ u njihove projekte. Jedan manji broj organizacija, ipak, je realizovao neke zajedničke projekte u saradnji sa IZ. Ova saradnja ostvarena je na planu humanitarnog djelovanja (zajedničko prikupljanje i podjela humanitarne pomoći za ugrožene ili podjela kurbanskog mesa socijalno-ugroženim kategorijama stanovništva, pomoć u radu narodnih kuhinja...), edukativnog rada (organizacije raznih stručnih seminara, tribina i predavanja), organizovanje kulturnih događaja, promocija knjiga, iznajmljivanje prostora IZ za potrebe projekata organizacija i drugo. U konačnici rezultati su pokazali da IZ, s jedne strane, nije zabranjivala ili ometala rad bilo koje organizacije, premda je to prema važećem Zakonu (*Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini* : “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, broj: 5/04) mogla uraditi. Upravo zbog toga većina organizacija saradnju sa IZ vrednovala je ocjenom dobar iz upitnika bez obzira na to da li su realizovale ijedan projekt sa njom. Dakle, organizacije su zadovoljne činjenicom da im IZ ostavlja prostor za rad. S druge strane, IZ nije pokazala niti veliku zainteresiranost za ono što organizacije rade osim onda kada su neke od njih svojim djelovanjem zadirale u područje njezinog rada i unosile nesuglasice i nemir u neke džemate.

Međutim, odnedavno je IZ pokazala zainteresiranost za podizanje saradnje sa organizacijama na jedan veći nivo te je započela postupak konsolidiranja odnosa sa njima. Rezultat tih nastojanja je i nedavno donesena Platforma o saradnji Islamske zajednice sa organizacijama islamskog određenja koje djeluju

u Bosni i Hercegovini⁴. Platforma ima osam tačaka u kojima se izražava puna spremnost IZ da saraduje na temelju međusobnog uvažavanja i poštivanja nadležnosti i odgovornosti, sa organizacijama islamskoga određenja koje se u svojim programima rada posebno usmjeravaju na afirmiranje islamskih vrijednosti, zajedništva i međusobnog poštivanja među muslimanima (tačka: 4).

Platforma u prve dvije tačke jasno naglašava da se djelatnosti Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini temelje na Ustavu Islamske zajednice i drugim normativnim aktima te Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj: 5/04). Također, u ovoj prvoj tački Platforma definiše i određenje IZ i naglašava da se njezino djelovanje temelji na Kur'an-kerimu i sunnetu Muhammeda, alejhi-s-selam, islamskoj tradiciji Bošnjaka i zahtjevima vremena, primjenjujući okvir ehli-sunnetskog učenja, maturidijskog akaida i hanefijskog mezheba u vršenju obreda i tumačenju islamskih načela.

Druga tačka Platforme podcrtava nadležnosti Islamske zajednice, naglašavajući da je ona nadležna za ukupnu organizaciju i vođenje vjerskog života što podrazumijeva isključivo pravo donošenja ili davanja ovlasti za donošenje meritornih fetvi i šerijatsko-pravnih rješenja, organiziranje svih oblika ibadeta, stalnih ili privremenih džemata, stalnih ili privremenih mekteba, prikupljanje i upravljanje sredstvima sadekatu-l-fitra i zekata, organiziranje hadža, klanja kurbana, sklapanje brakova te druge obredne aktivnosti koji proističu iz karaktera njene misije, a u tački tri se navodi da IZ ima isključivu nadležnost za organiziranje formalnog islamskog obrazovanja. Za organiziranje neformalnog islamskog obrazovanja

potrebno je dobiti suglasnost nadležnog organa Islamske zajednice.

Premda u prve tri tačke Platforme Islamska zajednica na temelju zakona i Ustava jasno naglašava svoju poziciju, nadležnosti i odgovornosti, u narednim tačkama se jasno uočava jedan novi kurs prema kojem se IZ u potpunosti otvara i transparentno naglašava da je spremna i želi saradivati kako sa organizacijama islamskoga određenja koje se u svojim programima rada posebno usmjeravaju na afirmiranje islamskih vrijednosti, zajedništva i međusobnog poštivanja među muslimanima (tačka: 4), tako i sa drugim organizacijama i udruženjima civilnog društva koje rade za dobrobit svih ljudi i opće napredak društva (tačka: 4).

Aktivnosti organizacija koje se odnose na misijski rad Islamska zajednica ne negira niti umanjuje njihovu važnost te smatra da one predstavljaju sadržajni i kvalitativni doprinos i nadopunu aktivnostima i djelovanju Islamske zajednice (tačka: 5). Međutim, IZ želi da taj rad bude uz saglasnost koordiniran. Ovakav stav koji podrazumijeva uvođenje određene kontrole u vjerske aktivnosti organizacija, može se razumjeti kao briga i odgovornost IZ koja proizlazi iz njezinih nadležnosti, ali i namjera da se spriječe određene zloupotrebe nekih organizacija i grupa koje svojim djelovanjem i učenjima nose stanovite probleme, nerazumijevanja i podjele utemeljene na različitim frakcijskim učenjima i ideologijama suprotnim i potpuno novim u odnosu na višestoljetno tradicionalno tumačenje i prakticiranje islama bosanskih muslimana. Upravo zato na kraju pete tačke Platforme stoji da će: *Islamska zajednica odbiti saradnju sa organizacijama koje unose razdor, nesuglasice i nerazumijevanje među vjernike i u društvenu zajednicu.* Ovakav stav razumljiv je ukoliko se

ima u vidu da se od kasnih devedesetih godina dvadesetog stoljeća već može govoriti o islamskom pluralizmu koji je postao realnost zajednice muslimana u BiH. Bosanski muslimani, koji su se do tada vjerno pridržavali hanefijske pravne škole i maturidijskog usmjerenja u akidu, po prvi put su se susreli sa učenjima i praksama drugih islamskih pravnih škola i akaidskih pravaca kako sunijske tako i šiijske provenijencije. Pristupi u tumačenju i prakticiranju islama, različiti od onog na koje su u proteklih više od pet stoljeća navikli bosanski muslimani, upravo su se afirmirali kroz neke organizacije islamskog određenja. Svjesna ove činjenice kao i opasnosti te mogućih podjela među vjernicima i nerazumijevanja koje različita učenja mogu izazvati Islamska zajednica je u šestoj tački Platforme naglasila da je *opredijeljena dijalogu i uspostavi dobrog razumijevanja sa organizacijama civilnog društva ili asocijacijama sa drugačijim pristupom u tumačenju islama sa ciljem postizanja saglasnosti za opće dobro muslimana u BiH i u pitanjima koja su od općeg interesa.*

Veoma važan dio ove Platforme koji obećava da ona neće ostati samo slovo na papiru jeste činjenica da će *Rijaset Islamske zajednice u okviru svojih službi pokrenuti saradnju i komunikaciju sa udruženjima i organizacijama islamskog određenja i održavati stalni kontakt sa nevladinim sektorom, da će najmanje jednom godišnje organizirati savjetovanje i razgovore s predstavnicima nevladinog sektora i da će kroz obrazovne institucije i stručne službe organizirati i voditi stručne razgovore o pitanjima koja su važna za djelovanje Islamske zajednice i odnos sa organizacijama islamskog određenja i općenito sa civilnim sektorom (tačka: 7-8).*

U osnovi, Islamska zajednica "opredijeljena trajnom dijalogu i

⁴ Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na petnaestoj redovnoj sjednici održanoj 30. decembra 2013. godine u Sarajevu usvojio je ovu Platformu. Komisiju za izradu Platforme

o saradnji Islamske zajednice sa organizacijama islamskog određenja koje djeluju u Bosni i Hercegovini čini li su: muftija dr. Nedžad Grabus, predsjednik, dr. Zuhdija Hasanović,

zamjenik predsjednika, mr. Medina Mehmedović Mulalić, sekretar, dr. Šefik Kurdić, član, dr. Samir Beglerović, član, dr. Sedad Dizdarević, član i mr. Ekrem Tucaković.

uspostavi dobrog razumijevanja između Islamske zajednice i udruženja civilnog društva koja su inspirisana islamskim vrijednostima (tačka: 6), pokazuje svoju otvorenost prema ovim organizacijama.

Zaključak

Pojava velikog broja nevladinih organizacija u našoj zemlji, u toku i nakon agresije, pokazatelj je naglog razvoja civilnog društva i jačanje civilnih inicijativa koje je karakteristično za tranzicijske zemlje kakva je Bosna i Hercegovina. U mnoštvu raznih organizacija civilnog društva pojavio se i nemali broj vjerskih organizacija koje svojim aktivnostima privlače kako pažnju istraživača i šire društvene zajednice, tako i pažnju tradicionalnih vjerskih zajednica koje više od jednog stoljeća vode brigu o vjerskom životu ljudi koji se smatraju njihovim pripadnicima.

Ovaj rad se bavio islamom motiviranim nevladinim organizacijama i udruženjima u Kantonu Sarajevo, njihovim aktivnostima i projektima odnosom s medijima i transparentnošću njihovog rada, te njihovim odnosom sa Islamskom zajednicom.

U uvodnom dijelu rada kratko su navedeni razlozi pojave vjerskih nevladinih organizacija u BiH te uzorak, ciljevi i metode istraživanja. Pored uvoda rad čine tri cjeline u kojima su vrste organizacija, njihovi projekti i saradnja kako između samih

organizacija tako i između organizacija i Islamske zajednice.

U prvom dijelu rada koji nosi naslov 1. Vrste islamom motiviranih organizacija u Kantonu Sarajevo navedene su tri vrste organizacija koje postoje u našoj zemlji: velike strane internacionalne humanitarne organizacije koje imaju svoje urede u Bosni i Hercegovini, zatim, organizacije koje vodi lokalno stanovništvo ali programi organizacije i finasiranje u potpunosti zavise od matične zemlje organizacije, programskih, ideoloških, vjerskih i drugih ciljeva osnivača najčešće iz raznih arapskih zemalja, Turske i Irana. Treća vrsta su lokalne organizacije nastale kao izraz konkretnih potreba stanovništva koje su svojim programima i aktivnostima stekle povjerenje muslimanskih internacionalnih organizacija koje ih jednim dijelom finasijski pomažu. Također, u ovom prvom poglavlju identificirane su tri grupe korisnika usluga organizacije (1. muškarci i žene svih starosnih dobi, 2. ženska populacija, i 3. studentska populacija), te članstvo i finansiranje organizacije.

Drugo, odnosno, centralno poglavlje rada prezentira rezultate terenskog istraživanja organizacija, njihovu klasifikaciju i obradu. Istraživanje je pokazalo da su sve organizacije edukativno-humanitarnog karaktera i da edukativni i humanitarni rad čine okosnicu njihovog djelovanja. Edukativne aktivnosti najčešće

podrazumijevaju vjersku edukaciju, međutim ima i drugih veoma kvalitetnih edukativnih sadržaja koji pomažu pojedincima u ličnom i profesionalnom usavršavanju kao i jačanju kompetencija za bolje prilike na tržištu rada.

Treće i posljednje poglavlje rada elaborira i iznosi rezultate istraživanja odnosa između Islamom motiviranih nevladinih organizacije i Islamske zajednice. Istraživanje je pokazalo da ovaj odnos nije bio na zadovoljavajućem nivou te da i organizacije i IZ smatraju da na njemu treba više raditi u cilju postizanja boljih rezultata rada, smanjenja nesuglasica i međusobnih nerazumijevanja. Obzirom da je Islamska zajednica pokrenula ovaj proces nedavno donednom *Platformom o saradnji Islamske zajednice sa organizacijama islamskog određenja koje djeluju u Bosni i Hercegovini*, posljednji dio trećeg poglavlja predstavlja glavne tačke Platforme, njezine karakteristike i važnost donošenja ovakvog dokumenta. U narednom periodu Platforma bi trebala doprinijeti plodonosnijoj saradnji IZ i organizacija, smanjenju nerazumijevanja uloge jednih od strane drugih i u konačnici biti povod za realizaciju visoko kvalitetnih zajedničkih, kako vjerskih, tako i edukativnih, socijalnih i drugih projekata koji će adekvatno, misijski i profesionalno odgovoriti trenutnim potrebama vjernika i društva u cjelini.

الموجز

المنظمات والجمعيات الأهلية ذات الصبغة الإسلامية

مدينة محمدوفيتش – ملاليتش

يعالج هذا البحث قضية المنظمات والجمعيات الأهلية ذات الصبغة الإسلامية التي تأسست في الفترة بين عامي ١٩٩١ - ٢٠١٢ في إقليم سرايفو. ويقدم البحث المعلومات الملموسة التي جاءت نتيجة لدراسة ميدانية تظهر التطبيق والنشاط العملي لمنظمات المجتمع المدني الدينية. إن الهدف من هذا البحث هو الإشارة إلى وجود عدد من المنظمات والجمعيات الأهلية ذات الصبغة الإسلامية

Summary

ASSOCIATIONS AND NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS MOTIVATED BY ISLAM

Medina Mehmedović-Mulalić

This article deals with an issue of non-governmental organisations and associations motivated by Islamic teachings (IMNGOs and A) that are established in the period between the year 1990 and 2010 in Sarajevo Canton. Here we present the concrete data gathered in the field study that shows practical application and functioning of religious organisations and civil society. The aim of this article is to point out the existence and the activities of a number of non-governmental organisations motivated by Islamic teachings.

ونشاطاتها. ويهتم الجزء الأساسي من البحث بدراسة ملموسة لتلك المنظمات والجمعيات واستعراض نشاطاتها وتصنيف تلك النشاطات. وبما أن البحث يتعلق بالمنظمات الدينية فإنه يستعرض بإيجاز المبادئ الأساسية لتعاونها مع المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، باعتبارها المؤسسة الدينية التقليدية الرسمية التي تسهر على رعاية شؤون البشائقة الدينية على مدى أكثر من قرن، وهي المخولة بتفسير الدين وممارسة شعائره في هذه البلاد. وقد بينت الدراسة أنواع المنظمات الموجودة، وطبيعة نشاطاتها، وهل تكمل بنشاطاتها العمل الدعوي الذي تقوم به المشيخة الإسلامية أم أنها تشتغل بنشاطاتها الأساسية.

وفي ضوء ذلك، يتجلى إسهام هذا البحث في السعي نحو وضع موضوع المنظمات الدينية التي تنشط داخل الأوساط الأهلية في سياق تطور المبادرات الدينية والاجتماعية الثقافية عند مسلمي البوسنة والهرسك في العقدين الأخيرين، من جهة، ومن الجهة الثانية مساعي المشيخة الإسلامية للانفتاح على شكل آخر من التعاون المؤسساتي والبناء مع تلك المنظمات، والذي أعربت عنه المشيخة الإسلامية مؤخرًا في ما سمي بـ: «أسس تعاون المشيخة الإسلامية مع المنظمات ذات الصبغة الإسلامية».

الكلمات الرئيسية: المنظمات والجمعيات الأهلية ذات الصبغة الإسلامية، النشاطات الإنسانية والتعليمية للمنظمات، المشيخة الإسلامية، أسس التعاون بين المشيخة الإسلامية والمنظمات ذات الصبغة الإسلامية.

The main part of the article will consist of concrete research of IMNGOs and A-s, presenting and the classification of their activities. Methods of the research are direct interviews in the form of questionnaires and content analysis. Since the article here deals with religious organisations we also shortly elaborate the forms of cooperation of these organisations with the Islamic Community of BiH as the traditional religious institutions that organises religious life of Bosniaks and is responsible for interpreting and practicing Islamic faith in these territories for over a century. The research showed the existent types of organisations, their activities and whether these represent complementary activity to the mission of the Islamic Community or they are dealing with the issues that are Communities' primary activity.

In this sense the article represents a contribution in the attempt to place an issue of religious organisations that act within the non-governmental sector, within the context of developing religious, social and cultural initiatives of Muslims of BiH in the last 20 years, as well as it points out the efforts of the Islamic Community to open up for a new form of institutional and constructive cooperation with these organisations that is expressed in recently issued *Platform about the cooperation of the Islamic Community with the organisations with Islamic prefix*.

Key words: non-governmental organisations and associations motivated with Islamic teachings – IMNGOs and As, educational and humanitarian activities of organisations, Islamic Community, Platform about the cooperation of the Islamic Community with the organisations with Islamic prefix.

ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI IZ PERSPEKTIVE MLADIH

Saudin GOBELJIĆ

UDK 316.621-053.8:28-7(497.6)

SAŽETAK: U ovom radu autor nastoji pokazati da kod mladih pripadnika IZ postoji zainteresiranost za instituciju IZ u BiH, ali i za promjene u radu Islamske zajednice kao krovne organizacije i zajednice muslimana Bosne i Hercegovine i Bošnjaka izvan njene teritorije. Uz analizu postojećeg stanja i odnosa unutar institucija IZ, autor ističe da bi Islamska zajednica trebala biti institucija u kojoj djeluju mladi ljudi, koji bi znanjem doprinosili poboljšanju kvalitete duhovnog i kulturnog života muslimana. Za potrebe ovog rada provedena je i anketa među studentima Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i Filozofskog fakulteta u Tuzli koja je pokazala da mladi, u većini, nisu zadovoljni radom Islamske zajednice i brojem projekata za tu populaciju. U ovom radu se, pored skretanja pažnje na potrebu ozbiljnog bavljenja pitanjima mladih, pokušava dati i odgovor na pitanje koliko su mladi zadovoljni radom ove institucije i jesu li spremni i dovoljno stručni da mijenjaju postojeće stanje i učestvuju u kreiranju bolje budućnosti za studente koji se obrazuju u institucijama IZ, ali i onih izvan.

Ključne riječi: IZ u BiH, mladi, promjene, obrazovanje *Ključne riječi:* IZ u BiH, mladi, promjene, obrazovanje

Uvod

Mladost, kao jedno osjetljivo i prelazno razdoblje iz djetinjstva u zrelu dob, još uvijek predstavlja izazov u istraživanjima sociologa i psihologa koji nastoje proučiti ponašanje adolescenata koje često izlazi izvan okvira društveno prihvaćenih normi. Sociolozi su dokazali da i mladi imaju svoju subkulturu, koja uglavnom predstavlja njihov odgovor na savremena društvena dešavanja, ali i revolt protiv marginalizacije i izoliranosti iz društva i onoga na što bi oni, kao ambiciozni i perspektivni članovi zajednice, mogli utjecati, a za što ih stariji smatraju nekompetentnima. Mladi iskazuju težnju i želju da budu korisni članovi svoje zajednice i svojim svježim i ohrabrujućim idejama doprinose razvoju njenog društvenog, kulturnog, materijalnog i duhovnog života.

Kroz ovo istraživanje nastojat ćemo dokazati da mladi jesu zainteresirani za promjene u radu Islamske zajednice kao krovne organizacije i zajednice muslimana Bosne i Hercegovine i Bošnjaka izvan njene teritorije. Islamska zajednica bi trebala biti institucija u kojoj djeluje značajan broj mladih ljudi i svojim znanjem doprinose poboljšanju kvalitete duhovnog i kulturnog života muslimana. Upravo ćemo kroz ovaj rad dati odgovor na pitanje koliko su mladi zadovoljni radom ove institucije i jesu li spremni i dovoljno stručni da zaista mijenjaju postojeće stanje i učestvuju u kreiranju bolje i svjetlije budućnosti za studente koji se obrazuju u institucijama Islamske zajednice, ali i onih izvan. Nadamo se da ćemo ovim istraživanjem naznačiti potrebu ozbiljnog bavljenja pitanjima

mladih koja su kao takva produkt razmišljanja i sagledavanja stanja u kojem se nalazi naše društvo.

Pojam mladih

Kada je u pitanju poimanje mladih ili adolescenata, potrebno je istaći da ono u različitim zemljama ima različito određenje, s obzirom na brojne činioce, kao što su: vrijednosno-kulturna opredjeljenja, socio-ekonomski uvjeti života, obrazovne karakteristike, politička opredjeljenja i sl.

Terminološki, pojam *adolescencija* (lat. *adolescencia*) razumijeva se kao: *mladost, mladenačko doba; mladež, omladina* (Anić, Klaić i Domović, 2002). Klasična definicija adolescenciju jednostavno definiše kao prijelazno razdoblje iz djetinjstva u zrelu, odnosno odraslu dob, dok

se u rječnicima adolescencija poima kao *životna dob između puberteta i ranog zrelog doba*.

U savremenom društvu mladost se tretira kao tzv. novicijat, tj. mladima se priznaje psihofizička, ali ne i socijalna zrelost (Ilišin, 2002:27). Mladost (adolescencija), kao izuzetno važno životno razdoblje, prate brojne fiziološke, psihološke i socijalne promjene, te se zbog toga adolescenti smatraju najranjivijim segmentom populacije, i plijene pažnju brojnih psihologa i sociologa, koji su istraživanjima došli do zaključka da adolescencija nije samo psihološki fenomen nego i društveno-povijesna kategorija. Zbog toga je za razumijevanje adolescenata i njihovog ponašanja potrebno sagledati cjelokupni društveno-kulturni kontekst u kome žive i djeluju, jer je njihovo ponašanje rezultat kako biologije pojedinca, tako i dominantne kulture. Adolescencija se kao životno razdoblje produžuje od 15, 16. do 27, 28. godine života, dok mladost traje gotovo do četrdesete godine (Mandarić, 2000:66).

Iako se sociolozi razilaze u pogledu postojanja subkulture mladih, većina ih se slaže da je ona uveliko prisutna. *Subkultura kao skup normi, vrijednosti i obrazaca ponašanja razlikuje skupinu ljudi od ostalih članova društva. One nastaju iz potrebe ljudi za pripadanjem i pronalaskom vlastitog identiteta. Odnos subkulture prema dominantnoj kulturi možemo opisati kao svojevrsnu odvojenost od dominantne kulture, bez suprotstavljanja ili kao otpor prema dominantnoj kulturi, što onda već nazivamo kontrakulturom ili alternativnom kulturom. Neke od karakteristika subkulturnih grupa jesu: samoorganiziranje, zajednički interesi i ciljevi te nepropisanost uloga i načina ponašanja* (Mladi i društvo – pitanje identiteta, Preveden:28). Dakle, mnogi mladi ljudi iz subkulture označeni su kao društveno nepodobni, huligani, narkomani, u principu kao oni koji se ne uklapaju u društveno prihvaćene kalupe, te ih se tako izolira iz društvenih dešavanja.

Mladi i zajednica

Adolescenti su u današnjem vremenu zatvoreniji u sebe, psihološki su nezreli i emotivno siromašni, što je posljedica slabe integracije u društvo, koje im ne pruža dovoljno prostora za sudjelovanje u važnim poljima društvenog života: političkom, institucionalnom, ekonomskom, itd, te ih sprečava da zauzimaju važne pozicije u društvu. Nedovoljna integracija mladih u ukupan društveni život i njihov nepovoljniji društveni status u odnosu na starije posljedica je pripisivanja specifičnih značajki i njima odgovarajućih društvenih uloga. Oni se prikazuju kao imanentno problematični (ako ne prihvate zadane društvene vrijednosti kao svoje), konformistički (ako nisu glavni nositelji društvenih promjena), nekompetentni, nezainteresirani za sudjelovanje u ozbiljnim društvenim poslovima, neodgovorni, nezreli, te pretjerano skloni hedonizmu.

Često se ulaženje mladih u svijet odraslih spominje kao proces koji je otežan institucionalizacijom obrazovanja, problemima zapošljavanja, kasnijim zasnivanjem vlastite obitelji... To preuzimanje trajnih društvenih uloga kao ideal čini se jednim od najvećih "krivaca" za marginalizaciju mladih u odnosu na starije i nezadovoljavajuću integraciju u društvo (Mladi i društvo – pitanje identiteta, Štefanović:11). Društvo spram mladih demonstrira paternalistički i posesivni odnos, prema kojem je prirodno da se mladi pripremaju za zrelo doba i pritom zabavljaju, ali da se ne upliću u važne društvene poslove. Na taj način, probleme koji tište mlade u javnosti predstavljaju stariji koji istodobno donose i odluke, a da pritom sami mladi uglavnom nemaju realne mogućnosti utjecaja na te procese. Posebno važnu ulogu u tom procesu igraju obrazovne institucije – Musgrove tvrdi da je *glavna funkcija školovanja održavanje stanja nedoraslosti mladih* (Ilišin, 1999:42).

Zbog zaštite vlastitih interesa i pozicija odrasli odgađaju ulazak

mladih na tržište rada i u svijet odraslih, prikazujući da je to u interesu mladih, produljujući tako razdoblje svoje nadmoći i ovisnosti mladih o njima. Nasuprot tome, većina mladih pokazuje jasnu želju za sudjelovanjem i utjecanjem na odluke koje se donose u društvu, ali na osobnijoj i nezavisnijoj osnovi, izvan zastarjelih struktura i mehanizama sudjelovanja. Oni žele i mogu preuzeti odgovornost za vlastite aktivnosti, na kooperativnoj osnovi sudjelovati u procesima donošenja odluka koje se odnose na lokalnu i širu zajednicu, izraziti svoje mišljenje o razvoju, okolišu, međukulturalnim odnosima i ostalim društvenim temama. Mladi su nedvojbeno veliki potencijal u razvoju modernog, demokratskog i ljudskim pravima usmjerenog društva. Njima se treba pružiti mogućnost razvoja vještina, stavova i vrijednosti koje omogućuju promjene i preuzimanje kontrole nad vlastitim životom, jer upravo spoznaja o mogućnosti promjene djeluje vrlo osnažujuće, ohrabrujuće i motivirajuće.

Islamska zajednica

Muslimani u Bosni i Hercegovini, kao i oni izvan njenih teritorija, imaju svoju zajednicu čije se djelovanje temelji na načelima Kur'ana, sunneta posljednjeg Allahovog poslanika Muhammeda, a.s., kao i islamskoj tradiciji Bošnjaka. To je Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini koja je *jedna i jedinstvena zajednica muslimana u Bosni i Hercegovini, Bošnjaka izvan domovine i drugih muslimana koji je prihvataju kao svoju* (Ustav IZ-e, 1997:član 1).

Islamska zajednica je samostalna u uređivanju svojih djelatnosti, a njeni ciljevi se postižu promicanjem dobra i odvrćanjem od zla. Ona nastoji očuvati vjerodostojnost islamskog učenja, ističući važnost odgoja i obrazovanja svojih pripadnika kroz osiguravanje uvjeta za izvršavanje svih islamskih dužnosti. Također, IZ *organizira i pomaže aktivnosti kojima se poboljšava društveni i materijalni život*

muslimana (Ustav IZ-e, 1997:član 12). U tom smislu možemo kazati da ovaj član garantira jednu širinu i u svoj rad uključuje sve članove koji su zainteresirani za napredak i mišljenje postojećeg stanja.

Pripadnici Islamske zajednice imaju određene obaveze i prava. Neke od obaveza pripadnika Islamske zajednice su: da se pridržavaju islamskih normi, da štite islamske vrijednosti i čuvaju islamske običaje, da daju redovne doprinose i druge priloge za potrebe Islamske zajednice, čuvaju ugled i jedinstvo Islamske zajednice, itd. Neka od prava pripadnika Islamske zajednice su da slobodno izražavaju svoju pripadnost islamu i izvršavaju islamske dužnosti, da koriste ustanove Islamske zajednice u izvršavanju islamskih dužnosti, da sudjeluju u zajedničkim aktivnostima u džematu, da biraju organe Islamske zajednice i da budu birani u organe Islamske zajednice, da budu obaviješteni o radu organa i ustanova Islamske zajednice, itd. (Ustav IZ-e, 1997:član 27).

Mladi unutar Islamske zajednice

Iz godine u godinu primjetno je blago nezadovoljstvo mlade populacije, u ovom slučaju studenata Fakulteta islamskih nauka, kada je u pitanju rad Islamske zajednice i njen odnos prema njihovim potrebama. Mladi ljudi, svestrano obrazovani, iskazuju težnju da budu uključeni u njene institucije i svojim znanjem doprinose poboljšanju vjerskog, kulturnog i materijalnog života muslimana u Bosni i Hercegovini. Oni osjećaju da je prostor njihovog djelovanja skučen, te da imaju sve manje mogućnosti za djelovanje, jer se osporava njihova uloga ili se njihovi potezi posmatraju kao nedovoljno smišljeni i suviše neiskusni. Mladi stavljaju akcent na zajedničko djelovanje mladih i organa Islamske zajednice, ističući potrebu vlastite društvene samorealizacije. U tom smislu, studenti Fakulteta islamskih nauka uputili su pismo

(2010/11.) Rijasetu Islamske zajednice, Saboru, Prosvjetnoj službi, čiji predmet je perspektiva mladih unutar IZ. Mi ovdje donosimo sažetak njihovih sugestija i ideja koje su nastale na iskrenom i čistom duhovnom humusu. Oni ovim pismom pozivaju organe IZ da razmotre sljedeće stvari:

1) *Reforma visokog obrazovanja unutar Islamske zajednice je nužna*

S obzirom da ovaj dosadašnji pristup obrazovanju ne daje željene rezultate, ovi ambiciozni mladi ljudi predlažu reformu medresa i Fakulteta islamskih nauka. Ističu potrebu da se u medrese i Fakultet upisuju samo najbolji i da nije bitan broj nego kvalitet onih koji završe školovanje u ovim ustanovama.

2) *Nedostatak kvalitetnog strategijskog razmišljanja*

Studenti u pismu naglašavaju da ne postoji kvalitetna strategija i plan na osnovu koga bi se gledalo naprijed. Stari pristupi i metode više nisu djelotvorni, ali mladi, ambiciozni i nadareni studenti razvijaju svoje strategijsko mišljenje i imaju brojne svježije ideje kako da unaprijede rad i život naše zajednice u ovom vremenu. Međutim, *problem u ovom slučaju jeste da ne postoji dovoljno volje od nadležnih u Islamskoj zajednici da konkretne ideje i prijedloge muslimanske omladine saslušaju te da ih uključe u planove poboljšanja našeg stanja i na državnom i na međunarodnom nivou.*

3) *Zašto jedni te isti uposlenici Islamske zajednice istovremeno imaju više radnih mjesta?*

Veliki broj studenata s Fakulteta islamskih nauka je nezadovoljan činjenicom da uposlenici Islamske zajednice imaju više radnih mjesta unutar te institucije, te očekuju od Islamske zajednice da uvidi svoju grešku, te iskoristi snagu mladih i kompetentnih ljudi za rješavanje problema pred kojima stoji muslimanska zajednica. Oni očekuju i predlažu sljedeće:

- Da se unutar postojeće zakonske regulative definiše član koji će podrazumijevati da jedan službenik IZ može vršiti samo jednu funkciju unutar iste.
- Da se imenuje komisija koja će u najkraćem roku izvršiti reviziju na svim nivoima unutar IZ s tim u vezi.

4) *Pitanje stručnog kadra na pozicijama vjeroučitelja još uvijek nije kvalitetno regulirano*

U pismu studenti ističu da im je poznato da postoji dokument koji tretira ovu problematiku, ali je on još uvijek mrtvo slovo na papiru, jer zaposlenici u IZ ne provode u praksu sadržaj dokumenta, te još uvijek ima mnogo svršenika FIN-a koji su bez zaposlenja. Oni predlažu *da se u skladu sa spomenutim dokumentom vrši prijem i odabir kadra na radno mjesto vjeroučitelja, te da se u relaciji kantonalna ministarstva obrazovanja i muftijstva ovaj dokument postavi kao jedino važeći.*

5) *Islamska zajednica bi trebala predstaviti zvaničnu politiku svoga odnosa prema mladima*

Mladi u posljednjoj tački očekuju od Islamske zajednice da formira zvanični odjel pri Vjerskoprosvjetnoj službi Islamske zajednice, gdje bi grupa mladih ljudi u suradnji s čelnicima Islamske zajednice rješavala goruća pitanja mladih. Postojeći omladinski krug u Islamskoj zajednici ne daje očekivane rezultate, što je pokazatelj da mu se pristupa neozbiljno i bez cilja da se pomogne muslimanskoj mladoj populaciji, ističu studenti.

Mladi izvan Islamske zajednice

U vremenu sve bržeg razvoja i napretka tehnologije, te moralne krize, mladi pokazuju veliku zainteresovanost za religiju kao jedini izlaz iz savremenih problema i izazova koji su prepreka na putu moralnog usavršavanja mladih ličnosti. U tom smislu, oni, iako izražavaju pripadnost određenoj religiji,

pokazuju pasivnost prema praktikovanju onoga što im ta religija nalaže. Svoje mjesto kroz indirektnan odnos traže i priželjkuju mladi koji pripadaju Islamskoj zajednici, ali nisu direktno/profesionalno angažirani u njenom institucionalnom radu. Naše istraživanje će donekle oslikati da ti ljudi, veoma obrazovani, moralno čedni, imaju htijenje da uzmu učešće kroz projekte koji su plod umnih ljudi u Islamskoj zajednici, ali i kroz svoje vlastite projekte.

Jedan od ispitanika, u ovom slučaju apsolvent na Filozofskom fakultetu u Tuzli, o radu ove institucije je kazao kako Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini po viđenju njega, kao mlade osobe koja nije izučavala islamske nauke, vodi brigu o mladima, ali ne u onoj mjeri koliko bi to mladi željeli. Mladi su zainteresirani za učešće u poboljšanje rada IZ i samim tim trebaju biti uključeni u njen rad, jer su dovoljno sposobni za taj proces. Mlada osoba ima više želje i elana za radom i lakše se prilagođava novim prilikama. On je istakao kako je zadovoljan brojem projekata za mlade, ali uvijek može više i bolje.

Stavovi stručnjaka pri prosvjetnoj službi IZ

U cilju što potpunijih, objektivnijih, preciznijih i naučno valjanih rezultata ovog istraživanja, razgovarali smo s prof. Ibrahimom Begovićem, referentom pri prosvjetnoj službi IZ, koji nam je, kao što je to navedeno u nastavku, dao veoma važne, iscrpne i korisne informacije.

Prof. Begović ističe kako su mladi, prema njegovom mišljenju, relativno dobro zastupljeni u institucijama IZ, posebno kada je u pitanju rad u administraciji, i da je, posebno u nekoliko posljednjih godina, kadar u IZ veoma podmlađen. Također, imajući u vidu specifičnosti određenih djelatnosti unutar ustanova i institucija IZ i potrebu očuvanja kontinuiteta u radu na određenim poslovima, potreban je kadar s višegodišnjim iskustvom.

Na pitanje da li bi IZ trebala više da se otvori prema mladima na način da im da mogućnost da u ovom vremenu promjena kreiraju novitete koji će pomoći radu same IZ, prof. Begović konstatuje da otvorenosti za različite angažmane mladih ne može biti nikada previše. Prema tome, IZ, kao i sav društveni ambijent, treba širom "otvoriti vrata" za kreacije mladih u smislu obogaćivanja kvantiteta, ali i kvaliteta svoga rada. Dakle, i IZ se treba više otvoriti prema mladima kako bi mogli kreirati nove oblike i sadržaje rada. U tom smislu, mladi bi mogli primijeniti popularni trend formiranja svojih udruženja koja bi u svojim programima imala razvijanje saradnje sa IZ-om u aktivnostima od općeg interesa, međutim, čini se da na tom polju nema inicijative mladih, kako primjećuje profesor. Odnos IZ prema mladima ne gradi se na povremenim ili jednokratnim projektima, već je IZ stalo da mladima prije svega pruži odgovarajući vjerski odgoj i obrazovanje, da kod mladih izgradi svijest o vjeri, kulturi i tradiciji, da izgradi moralni i općenito kvalitetan vrijednosni kriterij, kako bi se kao vjernici mogli nositi sa svim izazovima koji će se postavljati pred njih. U tom smislu, prema mišljenju profesora, najvažniji "projekti" za mlade jesu vjeronauka u srednjoj školi koja je od mladih veoma prihvaćena, jer se polaznost vjeronauke u srednjim školama kreće oko 80% od ukupnog broja muslimanskih srednjoškolaca; potom kontinuirani edukativni rad imama s mladima na nivou džemata; zatim podizanje kvaliteta odgojno-obrazovnog rada u medresama i islamskim fakultetima; kurs islama koji se realizira u velikom broju naših sredina, itd. Profesor se nada da će novi institucionalni oblik edukativnog rada s mladima, koji treba uskoro startati, biti dobar odgovor na ona očekivanja na koja se do sada od strane IZ nije odgovaralo prema mladima. Činjenica da je uspostavljen

institucionalni oblik rada s mladima govori da unutar IZ postoji i inicijativa za institucionalnim bavljenjem pitanjima mladih, te da će se ovom problemu ubuduće pridavati mnogo veći značaj kako bi se radu s mladima, koji je bio potpuno decentralizovan (medžlisi su se time bavili, odnosno glavni imami i imami), dao kvalitetniji i sistemski bolje riješen model rada s mladima, ali i njihovom uključivanju u kreiranje aktivnosti IZ, jer mladi su, prema riječima profesora Begovića, veliki potencijal za nove i svježije ideje, za progres, za promjene. On ističe kako našoj omladini općenito na društvenom planu nedostaje ili volje ili hrabrosti da se konstruktivno uključe u tokove društvenog života. Kad je u pitanju njihov angažman na poboljšanje rada i djelovanja Islamske zajednice, bez ikakve sumnje, oni su poželjni i dobrodošli. Svi ljudi unutar IZ se raduju kada mladi ljudi preuzimaju inicijativu za poboljšanje aktivnosti unutar zajednice, i kada svoje interesovanje pokazuju uključivanjem u rad džematskih odbora, skupština medžlisa i izvršnih odbora. Postoje mnogi poslovi unutar IZ gdje je duže iskustvo neophodno, ali to ne znači da i jednom takvom iskustvu ne treba pridodati nove, svježije i ideje koje su odraz potrebe trenutka. Upravo tu na scenu mogu i treba da stupe mladi.

Na naše pitanje da li je zadovoljan urađenim, profesor Begović je kazao da jeste, s obzirom da je vjeronauka u srednjim školama vrlo stabilan odgojno-obrazovni oblik rada s mladima. U našim džematima ima puno primjera kvalitetnog rada s mladima, posebno kroz projekte pod nazivom "Kurs islama", međutim, profesor konstatuje da se s tim ne može biti do kraja zadovoljno, jer se u mnogim sredinama s mladima radi malo ili neprilagođeno njihovim potrebama u ovom vremenu. Upravo zbog toga prof. Begović s timom stručnih ljudi posljednjih godina intenzivno radi na uspostavljanju jednog novog

institucionalnog oblika neposrednog rada s mladima. Vjeruje da će sa zaživljavanjem ovog oblika rada, koji bi trebao uvažavati savremene potrebe mladih i modele komunikacije s njima, napraviti jedan veliki korak u većem približavanju mladima i u približavanju njih prema Zajednici. U nastavku rada donosimo rezultate ankete koja je provedena među studentima.

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika sačinjavali su studenti od prve do četvrte godine sljedećih fakulteta: Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i Filozofskog fakulteta u Tuzli. Ukupan broj ispitanika je četrdeset, dvadeset ispitanika sa FF, a dvadeset sa FIN-a, od čega je muškaraca dvadeset dva, a djevojaka osamnaest.

Rezime istraživanja

- Istraživanje je provedeno među studentima na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i Filozofskom fakultetu u Tuzli.
- Među ispitanicima je približno isti broj s obzirom na spol, muških: 22 i ženskih: 18.
- Svi ispitanici su saglasni sa činjenicom da u Islamskoj zajednici ne radi dovoljan broj mladih.
- 50% ispitanika je odgovorilo da je Islamska zajednica otvorena prema mladima, dok je 50% njih na to pitanje dalo negativan odgovor.

- Ispitanici su u apsolutnoj većini, čak 87,50% njih istakli da nisu zadovoljni brojem projekata za mlade.
- Svi ispitanici smatraju da mladi trebaju biti uključeni u rad Islamske zajednice.
- 80% ispitanika je zainteresovano za učešće u poboljšanju rada Islamske zajednice.
- Studenti su u 82,50% odgovorili da su mladi dovoljno sposobni za promjene u radu Islamske zajednice.
- 72,50% ispitanika je iskazalo nezadovoljstvo dosadašnjim radom Islamske zajednice.
- Konstatovat ćemo da istraživanje jeste obavljeno s manjom skupinom mladih ljudi, no to ne treba biti razlog da se rezultati ovog istraživanja ne shvate ozbiljno tj. da nadležni organi pri Rijasetu, koji se bave ovom problematikom, ove indikatore uzmu kao polazište za potpunije institucionalno bavljenje mladim i njihovim potrebama u vremenu u kojem žive.

Zaključak

Na prethodnim stranicama bavili smo se osjetljivim pitanjem današnjice, a vezano je za odnos i otvorenost Islamske zajednice prema mladima, a u isto vrijeme i kompetentnost mladih da djeluju i unose promjene u radu IZ. Uradili smo metodološki okvir istraživanja, pojasnili osnovne

pojmove, a to su u ovom slučaju *mladi* i *Islamska zajednica*, a u dijelu o mladima i društvu govorili smo da je nedovoljna integracija mladih u ukupan društveni život i njihov nepovoljniji društveni status u odnosu na starije posljedica pripisivanja specifičnih značajki i njima odgovarajućih društvenih uloga.

U prilog našega istraživanja išlo je i pismo koje su studenti Fakulteta islamskih nauka uputili Rijasetu Islamske zajednice, Saboru i Prosvjetnoj službi, čiji predmet je perspektiva mladih unutar te institucije, te smo osnovne tačke pisma ukratko predstavili. Profesor Ibrahim Begović nam je u razgovoru iznio svoje viđenje položaja i pitanja zastupljenosti mladih u institucijama Islamske zajednice, njihove involviranosti u projekte Islamske zajednice, te zainteresiranosti za sami rad unutar ove institucije.

U ovom radu smo anketom provedenom među studentima Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i Filozofskog fakulteta u Tuzli pokazali da mladi, u većini, nisu zadovoljni radom Islamske zajednice i brojem projekata za tu populaciju, te da su spremni, a u isto vrijeme i kompetentni, da mijenjaju postojeće stanje i doprinose napretku duhovnog, materijalnog i kulturnog života svoje zajednice. Nadamo se da će ovo skromno istraživanje doprinijeti onima koji imaju obavezu, emanet da se bave pitanjima mladih i njihovim problemima.

Izvori i literatura

- Anić, Š, Klaić, N., Domović, Ž., (2002). *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*. Zagreb : Sani-plus.
- Ilišin, V., (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb : Alinea.
- Ilišin, V., i Radin, F., (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Mandarić, V., (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u suradnji s Katoličkim bogoslovnim fakultetom.
- Mladi i društvo – pitanje identiteta* (2010). ur. Bužinkić Emina, Mreža mladih Hrvatske.
- Pismo studenata Fakulteta islamskih nauka upućeno Rijasetu Islamske zajednice, Saboru i Prosvjetnoj službi. (2010/11).
- Razum, R., (2008). *Vjeronauk između tradicije i znakova vremena*, Zagreb : Glas Koncila.
- Salkić, M. (2003). *Organizacija i administracija Islamske zajednice*. Sarajevo : El-Kalem.
- Tomić, R. i Hasanović, I., (2007). *Mladi i slobodno vrijeme*. Tuzla : OFF-SET. <http://login.weboder.net>, 8. 1. 2012. <http://www.opstina-doboj.ba>, 6. 1. 2012. <http://www.rijaset.ba>, Ustav IZ-e iz 1997. <http://infoz.ffzg.hr>, 5. 1. 2012.

الموجز

المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك في أعين الشباب

سعودين غوبيليتش

يسعى الكاتب في هذا المقال إلى الإشارة إلى اهتمام الشباب بمؤسسات المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، وبالتغيرات في عملها، باعتبارها المنظمة الراعية لشؤون المسلمين وأحوالهم داخل البوسنة والهرسك والبشانقة في الشتات. وإلى جانب تحليل الوضع الراهن والعلاقات السائدة داخل مؤسسات المشيخة الإسلامية، يؤكد الكاتب على ضرورة أن تكون المشيخة الإسلامية هي المؤسسة التي ينشط داخلها الشباب ويساهمون بعلمهم في تحسين مستوى حياة المسلمين الدينية والثقافية. وبناء على استطلاع الرأي الذي أجري بين طلاب كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو وكلية الفلسفة في توزلا، تبين أن الشباب في غالبيتهم غير راضين عن أداء المشيخة الإسلامية وعدد المشاريع المخصصة لهذه الفئة. وإلى جانب لفت الانتباه إلى ضرورة الاهتمام الجاد بقضايا الشباب، نجد في هذا البحث محاولة لتقديم الإجابة عن سؤال: هل الشباب راضون عن عمل هذه المؤسسة وهل هم مستعدون ومؤهلون بشكل كاف لتغيير الوضع الراهن والمشاركة في تصميم مستقبل أفضل للطلاب، سواء منهم الذين يدرسون في مؤسسات المشيخة الإسلامية، أو خارجها؟

Summary

ISLAMIC COMMUNITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM THE PERSPECTIVE OF THE YOUTH

Saudin Gobeljić

In this article the author tries to point out the interest of the youth members of the IC for this institution as well as their interest in changes in the functioning of the Islamic Community as the umbrella organization and the community of Muslims in BiH and the Bosniaks who live abroad. Along with the analysis of the current condition and relations within the institutions of the Islamic Community, the author also stresses that the Islamic Community should be an institution that employs young people, who would, on their part, contribute in improving the quality of spiritual and cultural life of Muslims. With this in mind we carried out a questionnaire amongst the students of the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo and the Faculty of Philosophy in Tuzla. The results show that majority of youth is not satisfied with the work of the Islamic Community specifically with the number of projects offered for the young people. Besides pointing out the need for more serious consideration for the issues of youth, the article also attempts to answer the question as of to what extent are the young people satisfied with the work of the Islamic Community and to what degree are they qualified and prepared to change the present conditions and participate in creating a better future for students acquiring their education within the institutions of the IC, but also for those who graduated from other institutions.

REAKCIJA PREDSTAVNIKA ISLAMSKE ZAJEDNICE U JEDNOM DIJELU BH. ŠTAMPE NA SARAJEVSKI ATENTAT

Elvedin SUBAŠIĆ

UDK 28-1:323.285(497.6 Sarajevo)~1914~(05)

SAŽETAK: Rad skreće pažnju na odnos predstavnika Islamske zajednice prema atentatu na austrougarskog nadvojvodu Franza Ferdinanda 1914. godine, na osnovu pisanja jednog dijela tadašnje bosanskohercegovačke štampe. Povjesničar Husnija Kamberović se osvrnuo na pisanje jednog dijela štampe o ubistvu Ferdinanda uopćeno te indirektno ukazao i na odnos Islamske zajednice prema ovom događaju. Međutim, nije objavljen rad koji detaljnije analizira reakciju Islamske zajednice na Atentat. Zbog značajne ograničenosti pristupa arhivi Islamske zajednice iz 1914. godinu, odlučili smo se za iščitavanje jednog dijela bosanskohercegovačke štampe, tačnije službenog *Sarajevskog lista*, kojeg istraživači koje spominjemo u ovom radu koriste za interpretiranje tadašnjeg stanja, te listova muslimanske provenijencije, odnosno listova *Vakat* i zvaničnog glasila Islamske zajednice *Jeni Misbah*. Iako nije primarni cilj, u radu se spominje i reakcija bošnjačkog naroda na atentat, samo kako bi se u određenoj mjeri opisalo raspoloženje naroda kojem je Islamska zajednica krovna vjerska institucija. Shodno ranijim radovima istraživača ovog perioda, a u svrhu razlikovanja naroda/konfesija, odlučili smo se za upotrebu termina “Bošnjak”. Pri citiranju ostali smo dosljedni pravilima tadašnje štampe.

Ključne riječi: Sarajevski atentat 1914., Franz Ferdinand, Austro-Ugarska, muslimani, Islamska zajednica, Bošnjaci.

1. Stanje Islamske zajednice za vrijeme Austro-Ugarske monarhije i njen odnos prema vlastima

Odnos i stav Islamske zajednice spram okupacije Bosne i Hercegovine može se posmatrati kroz dvije dimenzije: prizmu odnosa Austro-Ugarske spram Islamske zajednice (tada: Islamske vjerske zajednice) kao vjerske institucije i prizmu odnosa uleme spram okupacione vlasti. Pripajanje BiH Austro-Ugarskoj monarhiji izazvalo je dilemu i nesuglasice među muslimanskim vjerskim autoritetima. Jedan dio je novu vlast dočekao u nevjerici, nesaradnji i protivljenju “nemuslimanskoj”

vlasti. Također, razlog se može tražiti i u polaganju nade u povratak Osmanskog hilafeta, budući da je mandat Austro-Ugarske u Bosni, odlukom Berlinskog kongresa, bio privremen (Velić, 2013). Nasuprot njima, bio je drugi dio muslimanskih vjerskih autoriteta koji su zauzeli nešto liberalniji odnos prema novoj okupacionoj vlasti. Oni su bili svjesni da je prihvatanje zapadnoevropske civilizacije realnost, te su stoga zagovarali prihvatanje evropskih dobrih i korisnih vrijednosti, istovremeno, i čuvanje islamskih (Kapetanović, 1893). Svjesna prisutstva dviju struja koje u krugu vjerskih autoriteta djeluju, Austro-Ugarska je uvijek na poziciju najvećeg autoriteta

Islamske zajednice pažljivo dovodila onu ulemu koja je imala otvoreniji pristup spram nove vlasti i koja je bila spremna za prihvatanje reformi. Nakon prvih nekoliko godina okupacione vlasti i početnog neslaganja uleme što im okupaciona vlast organizira vjerski život i odvaja ih od Istanbula i muslimanskog svijeta, kasnije oni počinju postepeno prihvatati realnost i brinuti se o vjerskim pitanjima u okviru zakona nove države. Istovremeno, austrougarska vlast prepoznaje stratešku važnost Bošnjaka, ali i Islamske zajednice, koja je u posljednjim godinama austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini “očito bila mnogo više od vjerske zajednice – ona je bila

jedina institucija bošnjačkog naroda koja se brinula za njegovo duhovno i socijalno pitanje, i prosvjetne i materijalne prilike” (Jahić, 2007:15). Treba spomenuti da su u godini atentata gradonačelnici Mostara, Tuzle i Sarajeva, kao važnih gradova u Bosni i Hercegovini, bili Bošnjaci.

Bošnjaci su, kao i Islamska zajednica, u stabilnoj vlasti Austro-Ugarske monarhije vidjeli mogućnost ostvarivanja svojih prava te u tom kontekstu možemo i razumjeti bošnjački narod “koji u prejasnoj habsburškoj dinastiji gleda čvrst oslon za omogućavanje svog razvitka i dobre budućnosti”, kako je pisao *Jeni Misbah*, ali i kasniju poruku reisul-uleme Džemaludina Čauševića Bošnjacima: “Mi smo naravno postali daleko zaduženiji da s Austro-Ugarskom dijelimo tugu i radost, da s njom zajedno živimo i umiremo...” (*Jeni Misbah*, 30. juli 1914: 4).

2. Raspoloženje naroda pred dolazak nadvojvode Franza Ferdinanda

Čitajući radove povjesničara može se zaključiti da je općeprihvaćeno mišljenje kako je većina Srba u Austro-Ugarskoj vidjela svoga neprijatelja u političkom, nacionalnom, kulturološkom, vjerskom i svakom drugom pogledu, dok su, s druge strane, Hrvati i Bošnjaci imali drukčiji stav.

Ovdje je, ipak, nešto slojeviti stav Bošnjaka, koji su se u početku suprotstavljali Monarhiji, zbog toga što su bili vezani svim nitima uz osmansku državnu tradiciju, ali su od balkanskih ratova postali svjesni činjenice da je Monarhija predstavljala manju opasnost po njihov opstanak nego što su to predstavljali njihovi istočni susjedi” (Kamberović, 2005:15).

Štampa je pisala o raspoloženju Hrvata, Srba i Bošnjaka prema posjeti nadvojvode Franza Ferdinanda i njegove supruge gradu Mostaru, u kojem su se kratko zadržali na putu za Sarajevo.

Prije same posjete Mostaru, u štampi se pojavila vijest kako su

predstavnici Srba odbili učestvovati u dogovoru o zajedničkom dočeku Ferdinanda.

“Muslimani i katolici došli na dogovor, pravoslavni poziv odbili.” (*Vakat*, 19. juni 1914:1). Tek nakon intervencije vlasti iz Sarajeva i Srbi su se priključili dočeku. Dok detaljno opisuje hrvatski i bošnjački način dočeka, štampa ne opisuje način kako su Srbi dočekali Ferdinanda.

“I građani muslimani, a tako isto i katolici napravili su svoje ukusne i lijepe slavoluke, prvi kod Karađozbegove džamije, a drugi u Crkvenoj ulici.” (*Sarajevski list*, 26. juni:1).

Bošnjaci su nastojali ostaviti jak dojam dobrodošlice: “Na muslimanskom slavoluku je u polumjesecu arapski napisano: ‘Dobro nam došao, prijestolonašljedniče – živio’ i na drugom slavoluku je natpis: ‘Dobro došao!’” (*Sarajevski list*, 26. juni:1.)

“Tu su najprije bili članovi gradskog vijeća, svećenstvo svih konfesija... članovi muslimanskog vjerskog tijela... pred slavolukom Muslimana grada Mostara, gdje su đaci, građani i seljaci činili špalir, a na opredijeljenom mjestu bili su i hodže.” (*Sarajevski list*, 26. juni:1).

Ferdinand je sa suprugom prije zvanične šetnje Sarajevom odsjeo u hotelu na Ilidži, a prema pisanju štampe, supruga Sofija je 26. juna obišla različite ustanove, između ostalih, katoličko i muslimansko sirotište, dok se posjeta srpskom ne spominje (*Sarajevski list*, 29. juni 1914).

U štampi nalazimo opise kako Bošnjaci gledaju na dolazak Ferdinanda. “Iz najmanje muslimanske seljačke kobilice, iz naših starih odžaka i konaka, kuda bude prolazio naš budući vladar, slaće se tople molitve pred prestolje svevišnjeg Alaha, da nam ga zajedno sa ženom i slatkom dječicom održi dugo i dugo na životu.” (*Vakat*, 25. juni 1914:1).

3. Reakcija predstavnika Islamske zajednice na Atentat

Prvi metak Gavrila Principa, 28. juna 1914. godine, smrtonosno je pogodio nadvojvodu Franza

Ferdinanda, a drugi, namijenjen zemaljskom poglavaru generalu Potioreku, ubio je njegovu suprugu Sofiju, vojvotkinju od Hohenberga. Nakon Atentata, štampa je svakodnevno donosila reakcije političkih i vjerskih predstavnika naroda u Bosni i Hercegovini, te predstavnika javnih ustanova, uglavnom na osnovu službenih listova *Sarajevskog Lista* i *Bosnische Posta*.

Dok je caru Monarhije Franji Josipu I predsjednik Bosansko-hercegovačkog sabora Safvet-beg Bašagić pisao “slobodan sam da u ime bosansko-hercegovačkih Muslimana podastrem pred podnožje uzvišenoga Prijestolja najdublju sućut”, reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević i direktor Vakufa Šerif ef. Arnautović su u svom brzozjavu napisali: “Molimo, da u ime Muslimana Bosne i Hercegovine izrazite na Previšnjem podnožju Njegovog carskog i kraljevskog apoštolskog Veličanstva, našeg Preuzvišenog gospodara, najdublje saučešće nad besprimjernim, zločinačkim djelom bezdušnika i da ga uz izraze najdublje podaničke odanosti uvjerite, da Muslimani žale, što im nije moguće da svojim životima sačuvaju dragocjeni život Prejasnih članova naše uzvišene vladalačke kuće.” (*Vakat*, 30. juni 1914:1).

Isti sadržaj, s neznatnim gramatičkim promjenama, prenijeli su i drugi listovi.

U *Jeni Misbahu*, u javnosti poznat kao *organ udruženja bosanskohercegovačke ilmije*, reisul-ulema Čaušević je bio precizniji ispred koga izražava saučešće: “Molim da u ime ulema-medžlisa i muftija, te svih islamskih vjerskih službenika Bosne i Hercegovine izrazite na Previšnje podnožje Njegova Carskog i Kraljevskog Veličanstva našega Uzvišenoga Vladara najdublje saučešće... da muslimanski vjerski službenici nepokolebivo stoje uz prejasnu Dinastiju i mole Svemogućeg, da ju zauvijek slavnu održi.” (*Jeni Misbah*, 2. juli 1914:4).

Na stranicama *Jeni Misbaha* nalazimo i kasnije poruke reisul-uleme Čauševića, koji govori o odnosu Bošnjaka prema Monarhiji i

njezinim neprijateljima. "Povodom zadnjih događaja muslimani su se u cijeloj našoj domovini pokazali kao odani i lojalni element, na koga se vazda i u svako doba državne oblasti mogu potpuno oslonuti... To nam je ne samo podanička, nego i vjerska dužnost o koju se ne bi smio nijedan musliman ogriješiti..." (*Jeni Misbah*, 1. august 1914:4). Ovim riječima reisul-ulema potvrđuje spremnost Bošnjaka na rat za Monarhiju i da su na kraljev "blagi mig pripravnici na sve", kako su nakon Atentata članovi Sabora Rifat-beg Sulejmanpašić i Dervišbeg Miralem pisali Franji Josipu I (*Sarajevski list*, 29. juni 1914:1).

Prilikom slanja tijela Ferdinanda i njegove supruge u Beč sprovodu je prisustvovao reisul-ulema Čaušević, sa cjelokupnim ulema-medžlisom. Ispraćaju tijela bio je prisutan i sarajevski muftija, vakufski direktor i saborski član (*Sarajevski list*, 30. juni 1914).

Zbog Atentata, sjednica Vakufsko-mearifskog sabora, zakazana za 8. juli, odgođena je. Na početku slijedeće sjednice reisul-ulema Čaušević kaže da je sjednica odgođena "zbog svima poznatog crnog zločina. Poznata je naša ljubav prema monarhiji i dinastiji, ali je potrebno, da vi kao narodni predstavnici ovu ljubav još više jačate. Ovo je moja vruća preporuka." (*Sarajevski list*, 18. juli 1914:4).

Jeni Misbah, kao zvanični list Islamske zajednice, pisao je o Atentatu kao razbojničkom ubistvu i "divljačkom nasrtaju na naše vladalačke goste".

"U tešku je, vrlo tešku položaju islamski dio našeg naroda... Da Bog poživi Njegovo veličanstvo našeg ljubljene vladara Franju Josipa I i dadne mu sabri-džemil nad gubitkom, koji je zadesio kako Njega, tako isto nas i ostale Njegove odane podanike... Općenit prezir i gnušanje našeg odanog i lojalnog naroda, a osobito islamskog dijela njegova, koji u prejasnoj hasburškoj dinastiji gleda čvrst oslon za obezbjeđenje svog razvitka i dobre budućnosti..."

Pljujemo u lice i kažemo: Lanet!" (2. juli 1914: 4).

Zanimljiv detalj, koji se u interpretaciji odnosa Bošnjaka prema Monarhiji zanemaruje, nalazimo u listu *Vakat*, u kojem se izražava žaljenje što Bošnjacima nije stavljeno u obavezu osiguranje Ferdinanda.

"Nama je, bosanskohercegovačkim muslimanima, a naročito sarajevskim, žao što nam i ovaj put nijesu dopustili da se mi pobrine-mo za sigurnost Njegova i njezina života kao i onda, kad je Njegovo Veličanstvo prije četiri godine dolazilo u Bosnu. Onda nas je bilo 500, koji smo svojim prsima čuvali život Njegova Veličanstva i 500 napetih browninga čekalo je samo da se ko makne pa da ga na komade raznesemo. Spriječili smo i najmanji pokušaj i Njegovo Veličanstvo kretalo se je sigurno među nama, među neplaćenom stražom kao u svojim odajama." (29. juni 1914:1).

Važno je naglasiti i činjenicu da su nakon Atentata, okupljeni građani hvatanjem i udaranjem Principa iskazali svoje nezadovoljstvo. "Časnici i svijet udari na nje-ga i kako je rečeno, jedva živu glavu iznese. Sav okrvavljen biva odvučen u policiju." (*Sarajevski list*, 30. juni:2). Ovaj napad na Gavrila može upućivati u određenoj mjeri na reakciju katolika ali i muslimana, odnosno Bošnjaka, ako bismo uzeli u obzir da su kao većinski dio stanovništva Sarajeva prisustvovali dočeku. Prema popisu iz 1910. godine Sarajevo je imalo 51.919 stanovnika: muslimana 18.460, katolika (uključujući i strane doseljenike) 17.922, pravoslavnih 8.450, Jevreja 1.412 i ostalih 650. (Rezultati popisa žiteljstva u BiH 1910. godine).

Također, demonstracije Hrvata i Bošnjaka protiv Srba dodatno govore kakav su stav zauzeli prema Atentatu. U redovima bošnjačkog i hrvatskog stanovništva Atentat je izazvao duboko uznemirenje. Policija, žandarmerija, pa čak i vojne snage, nisu bili u stanju da spriječe demonstracije. (Šehić, 2007: 80).

3.1. Aktivnosti Islamske zajednice kojima ona izražava svoj odnos prema Atentatu

Organiziranje učenja dova za kraljevsku porodicu bilo je uređeno aktima Zemaljske vlade 1891. godine (Hodžić, 2011:41). Pored klanja kurbana, naredeno je da Islamska zajednica priređuje dove za članove kraljevske porodice. Dova "za zdravlje Njegova veličanstva našega premilostivog cara i kralja Franje Josipa" u Carevoj džamiji je mogla biti jedan od scenarija koje je Islamska zajednica morala organizirati u Sarajevu nakon Atentata, s obzirom da su i predstavnici austrougarske vlasti bili prisutni. Ovom prilikom obratio se i reisul-ulema Čaušević:

"Mi, muslimani, koji smo po propisima uzvišenog islama dužni da radost i žalost vladara i ove Prejasne kuće dijelimo, moramo uvijek moliti velikog Allaha za zdravlje i sreću našeg ljubljene vladara i Njegovog Prejasnog doma. Tim povodom sastavio sam molitvu, koju ću sada proučiti u jeziku naše vjere i ja sam uvjeren da ću moliti iz srдца svih nas." Štampa ne donosi prijevod dove s arapskog, ali navodi da je "u molitvi izražena želja da Svevišnji utješi Njegovo veličanstvo..." (*Sarajevski list*, 10. juli 1914:2).

S obzirom na neutemeljenost prakse učenja dove za nemuslimane u izvorima islama, nije jednostavno zaključiti da su ove dove ideja vrha Islamske zajednice. Ipak, teško je govoriti o pridržavanju vjerskih običaja u tom trenutku, jer zanimljiv detalj donosi *Vakat* o reakciji Bošnjaka.

"Muslimanska čaršija bila je potpuno mrtva i prazna. Svijet je prije nego što je telal objavio da su ubijeni pozatvarao dućane i izvjesio crne bajrake iz svoje vlastite inicijative i na taj način – iako to kod nas nije običaj – vidna izražaja svojoj ogromnoj žalosti." (30. juni 1914:1).

Također, da li su dove u manje politički važnim gradovima Bosne i Hercegovine iscenirane ili su, ipak, odraz stvarnog odnosa Islamske zajednice i Bošnjaka prema Atentatu, ali i Monarhiji?

U različitim dijelovima Bosne i Hercegovine predstavnici Islamske zajednice organizirali su određene aktivnosti kako bi skrenuli pažnju na njihov odnos prema Atentatu. Sedmog jula u Županju organizirana je dova "za dušu pokojnika". "Dovi su prisustvovali i Hrvati. Džamija je bila dupke puna jer su prisutni bili svi ovomjesni muslimani". Šerijatski sudac Asim Safa Zaimović proučio je ašere, a imam Šaćir Pehlivanović dovu za dušu pokojnika te za zdravlje cara Franje. Kad se dova završila gruntovničar Hasan-beg Krupić održao je govor "u kojem je istakao veliku žalost bh. muslimana nad ovim nesretnim događajem, koji se dogodio u Sarajevu." Govor je općinstvo popratilo sa poklicima: Slava visokim pokojnicima!" (*Vakat*, 11. juli 1914:2).

Kamberović navodi pisanje lista *Hrvatski dnevnik* o organiziranju dove u Sanskom Mostu. "Za tili se čas na džamiji vidjela u znak žalosti crna zastava, a zatim po ostalim muslimanskim i katoličkim dućanima i kućama. Kasnije je učena dova u džamiji". (2005:19).

Četvrtog jula u devet sati organizirana je dova u Tuzli za "pokoj duši Prestolonašljedniku i supruge mu".

Dovu je proučio ovdašnji muftija h. Ibrahim ef. Maglajlić. Iza dove izišao je muftija pred džamiju, pa je ovamošnjem skupljenom svijetu i vojnicima muslimanima, koji su dovi prisustvovali, izrekao ovaj govor: "Vojnici muslimani! Budite vjerni i odani prema Prejasnom habsburškom domu i prema našoj vladalačkoj dinastiji, budite junaci, na diku države i islamski ponos." (*Sarajevski list*, 4. juli 1914:2).

Također, zbog nekoliko primjera gdje reagira okružni odbor tijela Islamske zajednice, ne možemo govoriti da su i drugi odbori reagirali na Atentat, ali spomenut ćemo sažalnicu koju upućuje predsjedništvo kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva. "Mi muslimani derventskog kotara ganuti i potreseni nad nečovječnim, bezdušnim i bestidnim atentatom... da primi najdublji

izraz saučešća i sažaljenja, dajući u ovoj teškoj boli ponovno izraza našoj nepokolebljivoj privrženosti i podaničkoj vjernosti." (*Sarajevski list*, 10. juli 1914:2).

Još jedna interesantna aktivnost predstavnika Islamske zajednice jeste njihov angažman pri izgradnji spomenika Ferdinandu, o kojem je pisala Indira Kučuk-Sorguč (*Prilozi*, 2005). Naime, *Sarajevski List* donosi vijest kako se u prostorijama Hrvatske Centralne banke održala skupština sarajevskih građana za podizanje spomenika. Skupštini je prisustvovalo dvanaest Bošnjaka, a prisutni su bili i vrhovni šerijatski sudija Ali Riza Prohić, te šerijatski sudac Smajil Bukovica. Također, direktor vakufa Šerif Arnautović na skupštini nije samo nominalno prisustvovao. Bio je jedan od aktivnih učesnika u realizaciji projekta podizanja spomenika. Učestvovao je u rješavanju dileme da li je potreban spomen na Ferdinanda u obliku spomenika ili humanitarne ustanove, te je, brinući se za imidž vlasti, objasnio kako odbor za izgradnju nije uključio austrijske činovnike "da se ne kaže da je akcija rezultat neke više zapovijedi". (*Sarajevski list*, 14. juli 1914).

Ako bismo analizirali odnos Bošnjaka prema gradnji ovog spomenika, koji je postavljen kod Latinske ćuprije 1917. godine, na treću godišnjicu Atentata, ne bi trebalo zanemariti činjenicu da su u prvim akcijama skupljanja priloga za spomenik, o kojima piše *Vakat*, Bošnjaci bili među najvećim donatorima.

4. Terminologija u opisu Atentata

Različiti opisi Atentata mogu poslužiti kao uvid u odnos Islamske zajednice prema Atentatu. Predstavnici Islamske zajednice u svojim izjavama, proglasima i govorima opisivali su Atentat kao zločinački poduhvat kojeg Islamska zajednica i Bošnjaci osuđuju. Neki od opisa su: žalosni slučaj, slučaj koji je zavio domovinu u crno, zlodjelo, zločin, zločinačko djelo, razbojničko ubistvo, crnja i

paklenija zadaća, mnogostrani zločin, sramota za Sarajevo i čitavu Bosnu, strašno djelo, podli i grozni atentat.

5. Zaključak

Nakon sto godina od atentata na austrougarskog nadvojvodu Franza Ferdinanda povjesničari, kao i šira javnost, interpretiraju elemente ovog događaja, nerijetko kako bi se pokazalo raspoloženje Srba, Hrvata i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini prema Austro-Ugarskoj monarhiji i njezinim diplomatima, te ujedno i odnos prema Atentatu. Iščitavajući jedan dio bosanskohercegovačke štampe možemo zaključiti da su predstavnici Islamske zajednice osudili ovaj čin. Također, u štampi nalazimo opis aktivnosti Islamske zajednice koje su išle u smjeru iskazivanja žalosti zbog ovog čina, poput organizacije učenja dove za preminulog nadvojvodu i njegovu suprugu.

Ono što može utjecati na ovaj zaključak jeste činjenica da je austrougarska vlast cenzurirala štampu i oktroirala određene aktivnosti vjerskih zajednica, stoga su izjave predstavnika Islamske zajednice kao i aktivnosti mogle biti tog karaktera. Ipak, ako bismo analizirali rječnik izjava i proglašenja predstavnika Islamske zajednice, njihove sporedne aktivnosti za sjećanje na Atentat, koje nisu bile nametnute vjerskim zajednicama, Islamska zajednica je podržavala vlast Austro-Ugarske imperije te ujedno i žalila zbog pokušaja destabilizacije Monarhije putem Atentata. Drugim riječima, Islamska zajednica je u ovom trenutku smatrala Austro-Ugarsku svojom državom u političkom smislu, kao što je nakon Prvog svjetskog rata bila svjesna da njen opstanak uveliko ovisi o podršci stvaranju nove države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u kojoj će nastaviti svoju borbu za priznavanje i autonomiju. Tome u prilog ide i izjava reisul-uleme Čauševića pred stvaranje Kraljevine SHS da mu je lično dosta i turske i njemačke vlade, te da će "odobriti svaki čin koji će našem narodu donijeti slobodu". (*Purivatra*, 134).

Literatura

- Donia, Robert J. (2002). *Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878–1914.*, Sarajevo: Naklada Zoro.
- Hodžić, Muhamed (2011). "Dove i kurbani za careve i kraljeve", *Islamske informativne novine Preporod*, 6/944, 41. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Jahić, Adnan (2007). *Islamska zajednica u BiH između dva svjetska rata*. Tuzla: Univerzitet u Tuzli.
- Kamberović, Husnija (2005). "Ubojstvo Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. – devedeset godina poslije". U: *Prilozi*, br. 34., Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 13–22.
- Kučuk-Sorguč, Indira (2005). "Prilog historiji svakodnevnice: Spomenik umorstvu – okamenjena prošlost na izdržavanju stoljetne kazne." U: *Prilozi*, br. 34. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 61–66.
- Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak (1893). *Budućnost muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Tiskara Spindlera i Loschnera.
- Pejanović, Đorđe (1961). *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850–1941*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Purivatra, Atif (1972). *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šehić, Zijad (2007). *U smrt za cara i domovinu*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Tomac, Petar (1973). *Prvi svjetski rat 1914–1918*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Velić, Abdulgafar (2013). *Bošnjaci i Evropa*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Rezultati popisa žiteljstva u BiH 1910. godine* (1910). Sarajevo: Statistički odsjek zemaljske vlade BiH.
- Sarajevski list*, Sarajevo 1914.
- Vakat*, Sarajevo 1914.
- Jeni Misbah*, Sarajevo 1914.

الموجز

ردود ممثلي المشيخة الإسلامية في بعض الصحف البوسنية حول اغتيال ولي عهد النمسا في سراييفو سنة ١٩١٤

ألفدين سوباشيتش

يلفت هذا المقال الانتباه إلى موقف ممثلي المشيخة الإسلامية من حادثة اغتيال ولي عهد النمسا فرانس فرديناند سنة ١٩١٤، وذلك بناء على ما نشرته بعض الصحف البوسنية آنذاك. فقد أشار المؤرخ حسنيا كمبيروفيتش إلى ما كتبه بعض الصحف عن قتل فرديناند بصورة عامة، وأشار بشكل غير مباشر إلى موقف المشيخة الإسلامية من ذلك الحادث. لكن لم ينشر أي بحث يحلل بالتفصيل رد فعل المشيخة الإسلامية على حادثة الاغتيال. ونظرا لضعف إمكانية الوصول إلى أرشيف المشيخة الإسلامية لعام ١٩١٤، قررنا مطالعة جزء من الصحافة البوسنية، وبالأصح «صحيفة سراييفو» التي استخدمها الباحثون الذين ذكرناهم في هذا المقال لشرح الأوضاع آنذاك، إضافة إلى الصحف ذات الصبغة الإسلامية، وبالتحديد صحيفة «الوقت» وصحيفة «المصباح الجديد» التي كانت الصحيفة الرسمية للمشيخة الإسلامية. ورغم أن ردود فعل الشعب البشناقي على حادثة الاغتيال، ليست الهدف الأول من هذا العمل إلا أننا نذكرها لكي نصف مزاج الشعب الذي كانت المشيخة الإسلامية مؤسسته الدينية العليا في ذلك الوقت. وبناء على النتائج التي توصل إليها الباحثون في تلك الحقبة، ومن أجل التمييز بين الشعب والديانة، فقد قررنا استخدام مصطلح «البوشناق». وقد التزمنا عند الاقتباس بقواعد صحف ذلك الزمان.

الكلمات الرئيسية: حادثة الاغتيال في سراييفو ١٩١٤، فرانس فرديناند، الإمبراطورية النمساوية المجرية، المسلمون، المشيخة الإسلامية، البشناقة.

Summary

REACTION OF REPRESENTATIVES OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN ONE PART OF B&H PRESS TO SARAJEVO ASSASSINATION

Elvedin Subašić

The article points to the attitude of representatives of the Islamic Community towards the assassination of Archduke Franz Ferdinand in the year 1914, on the bases of some BiH press releases of the time. Historian Husnija Kamberović has reviewed a part of the press concerning the assassination of archduke Ferdinand in general and indirectly pointed to the attitude of the Islamic Community towards the event. However, more elaborated analysis of reactions of the Islamic Community to the assassination has not been published. Due to considerably limited access to the archives of the Islamic Community for the year 1914, we opted for the analysis of a part of BiH press releases, specifically official journal *Sarajevski list*, used by researchers mentioned in this article in interpreting the conditions of the time and some press of Muslim provenance, i.e., newspaper *Vakat* and the official gazette of the Islamic Community *Jeni Misbah*. Even though it is not its primary aim, the article also considers the reactions of Bosniak people to the assassination in as much as it provides the general atmosphere involving the people for whom the Islamic Community is the umbrella religious institution. In accordance with the earlier research works of this period, and with a purpose of differentiating peoples / confessions, we decided to use the term "Bosniak". In quotations we remained consistent with rules of the press of the time period we dealt with.

Key words: assassination in Sarajevo in 1914, Franz Ferdinand, Austro-Hungary, Muslims, the Islamic Community, Bosniaks.

MUHAMMED, ALEJHIS-SELAM, U UDŽBENICIMA ISLAMSKE VJERONAUKA ZA SREDNJU ŠKOLU

Haris ISLAMČEVIĆ

UDK 371.671:28(497.6)
28-31 Muhammad

SAŽETAK: Jedan od osnovnih ciljeva nastave islamske vjeronauke jeste ukazivanje na potrebu organizacije života na temeljima vjere i morala. Muhammedova, a.s., misija je bila višedimenzionalna. Jedan od aspekata njegove misije bilo je moralno usmjerenje svojih sljedbenika, kojima je Poslanik islama, a.s., riječima Objave poslan, između ostalog, i kao model moralne identifikacije. Pored uloge moralnog egzemplara, Muhammed, a.s., uzor je vjernicima i u ostalim pitanjima života. Polaznici islamske vjeronauke u srednjim školama se nalaze na granici prijelaza iz djetinjstva ka punoljetstvu, te jedna od važnijih dilema jeste pronaći valjani model na kojeg će se ugledati i nastojati njegov stil života oponašati. Zbog svega navedenog, govor o Muhammedu, a.s., nastavnim planom i programom je kontekstualiziran kroz sve razrede srednjeg obrazovanja. U radu koji slijedi, autor je istražio u kojim sve kontekstima i na koje načine se Muhammed, a.s., spominje.

Ključne riječi: Muhammed, a.s., islamska vjeronauka, srednja škola, udžbenik.

1. Uvod

*Vi, uistinu, u Allahovom Poslaniku
imate najljepši uzor
Kur'an, 33: 21*

Vjeronanje u poslanstvo Muhammeda, alejhis-selam, sastavni je dio vjerovanja koji se očituje u prvom od pet temeljnih Istina na kojima se bazira cjelokupno učenje islama. Uzvišeni Gospodar kroz Svoju posljednju objavljenju knjigu – Kur'an ističe više funkcija Muhammeda, alejhis-selam. Jedna od tih funkcija jeste da je on model moralne identifikacije vjernika, kao i utemeljitelj modela ponašanja muslimanskog društva, što se može zaključiti iz već citiranog ajeta iz 33. kur'anskog poglavlja *Saveznici*.

Predmet *Islamska vjeronauka* u kontekstu srednje škole valja, prije svega, posmatrati kao doprinos poboljšanju kvaliteta nastave i potvrđivanju identiteta njenih polaznika.

Pripadajuće islamske vrijednosti su u školi dobile svoj ovovremeni kulturološki medij. Nastavni plan i program islamske vjeronauke za srednje škole dio je konstruiranja djelotvorne spona između islama kao konstituirajuće odrednice bošnjačkog bića i imponirajućeg kvaliteta njegovog življenja u našem dobu. (Opširnije o planu i ciljevima islamske vjeronauke pogledati Nastavni plan i program, dostupan na zvaničnoj stranici Rijasetu).

Svakako, kada govorimo o nastavnom sadržaju koji se prezentira na časovima islamske vjeronauke,

a imajući u vidu važnost Poslanika islama, alejhis-selam kako za individualni, tako i za komunitarni život muslimana, govor o Muhammedu, alejhis-selam je nezaobilazan i sastavni dio nastavnog sadržaja.

Stoga, cilj ovoga rada jeste da istraži kontekstualizaciju Muhammeda, alejhis-selam, u nastavnim jedinkama vjeronauke za srednje škole. Kako je autor ovih redaka više godina predavač vjeronauke u srednjim školama, uz detektiranje govora o Muhammedu, alejhis-selam, povremeno će i izreći primjedbe gdje, prema svom mišljenju, nije dovoljno zastupljen govor o Poslaniku, a za to postoje mogućnosti. Pored zvaničnih udžbenika Rijasetu islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, istražiti ćemo i zastupljenost Muhammeda,

alejhis-selam unutar priručnika za vjeronauku u srednjim školama *Islam i svjetske religije* (Latić, 2000), kao i u dostupnim skriptama za internu upotrebu koje se upotrebljavaju kao nastavni sadržaj na časovima islamske vjeronauke u srednjim školama. U radu ćemo, po razredima, analizirati tematske jedinice koje kontekstualiziraju Muhammeda, alejhis-selam, a zatim navesti i neke dijelove gdje se Poslanik islama, alejhi's-selam, unutar jedinice, spominje kroz navođenje njegovog govora, postupka i sl.

2. Muhammed alejhis-selam u udžbeniku *Vjeronauka 1 za srednju školu*

Nastavni plan i program vjeronauke za 1. razred srednje škole u udžbeniku *Vjeronauka 1* podijeljen je na deset poglavlja. Tematski, Muhammed alejhis-selam se spominje u slijedećim nastavnim jedinicama: Sunnet – drugi izvor islama, Vjerovanje u Božije poslanike, Hadž – vrhunac bogobožnosti, Moral je bio život našeg učitelja Muhammeda, alejhis-selam.

U nastavnoj jedinici Sunnet – drugi izvor islama (Isanović, 2010:46) učenicima se prezentira Sunnet kao drugi izvor islama.

Učenici se terminološki upoznaju s riječima sunnet, hadis, a zatim njihovim definicijama. Zatim se upoznaju s načinom kako je sačuvan sunnet od doba Muhammeda, alejhis-selam, do danas, te kako se hadis dijeli na osnovu autentičnosti.

U istoj nastavnoj jedinici se obrađuju najpoznatije hadiske zbirke, s imenima autora i kratkom prezentacijom njegovih zbirki hadisa. Na kraju se u podnaslovu Važnost sunneta tretira uloga sunneta u životu muslimana.

U nastavnoj jedinici Vjerovanje u Božije poslanike (Isanović, 2010:62) u podnaslovu Muhammed – milost svjetovima, pronalazimo karakteristike njegovog poslanstva. Ono što autor ističe jesu tri događaja koja se tretiraju i kroz kur'anski tekst, a to su:

- Isra i Miradž (Noćno putovanje od Mekke do Jerusalema i uspeće na nebo);
- Hidžra (preseljenje u Medinu uslijed pritiska politeista) i
- Bitka na Bedru.

U 5. poglavlju – Islamski šarti, kao dodatak lekciji Hadž – vrhunac bogobožnosti (Isanović, 2010:120), autor navodi prijevod govora sa Oproštajnog hadža.

I posljednja lekcija koja tematski govori o Poslaniku islama, alejhi's-selam jeste u 7. Poglavlju, Etika i moral – put do čovjeka, pod nazivom Moral je bio život našeg učitelja Muhammeda, alejhis-selam (Isanović, 2010:150).

Ova lekcija tematizira jednu od najvažnijih obilježja ličnosti Muhammeda, alejhis-selam, a to je njegov moral. Navodi se kur'ansko-hadiska argumentacija koja potvrđuje izrečeno, te se potcrtava da je On, alejhis-selam, učio ljude da se najveći dosezi ljudskog vjerovanja mjere najljepšim moralom, te da je lijep moral najljepša vrijednost koja je darovana čovjeku.

U ostalim nastavnim jedinicama se Muhammed, alejhis-selam, često spominje kroz navođenje hadisa koji govore u prilog temi, no zanimljivo je istaći da se, u cjelini, Islam i ekologija uopće ne spominju, sve do posljednje lekcije, a to je Blagodat vode u islamu. Smatramo ovo jednim nedostatkom koji bi se trebao ispraviti u narednim izdanjima udžbenika, jer doista možemo pronaći mnogo kazivanja Poslanika, alejhis-selam o ekologiji, a sam je preteča ekološke svijesti (Isanović, 2010:139).

Primjetne su ilustracije kroz tekstove tipične tematike: Poslanikova, alejhis-selam džamija, te levhe s Njegovim, alejhis-selam, imenom.

3. Muhammed, alejhis-selam, u udžbeniku *Vjeronauka 2 za srednju školu*

Nastavni plan i program Vjeronauke za 2. razred srednje škole u udžbeniku *Vjeronauka 2* podijeljen je na osam poglavlja, uz prilog o

islamskoj umjetnosti. Uvidom u spomenuti udžbenik možemo konstatirati da se Muhammed, alejhis-selam, u naslovu nastavne jedinice nigdje ne spominje, za razliku od udžbenika za 1. razred. Kao jedan od razloga, ali ne opravdavajući, možemo navesti tematiku koja se proteže kroz ovaj stupanj vjeronaučne nastave, a to jesu individualne duhovne komponente, te lekcije iz islamske povijesti dinastije Emevija, Abasija, i sl.

Svakako je za pohvalu to da se, izuzev povijesnih lekcija, rijetko koja lekcija može pronaći bez navođenja bar jednog hadisa Muhammeda, alejhis-selam. Tako, npr. u temi Radost života se navodi, između ostalog, hadis kojeg bilježi Taberani od Ibn' Abbasa, u kojem Vjerovjesnik, alejhis-selam kaže: "Kome budu dodijeljene četiri sljedeće blagodati, dato mu je je dobro ovog i budućeg svijeta: jezik koji Allaha spominje; srce koje je zahvalno; tijelo koje strpljivo podnosi teškoće; i žena koja zbog svoje čestitosti čuva ugled svoga muža i njegovu imovinu."

Ili u temi koja tretira slobodu u islamu, autor kao uvod u temu pored 30. i 256. ajeta sure El-Bekare, navodi i poznati hadis kojeg bilježe Buharija, Muslim i Ebu Davud, a on glasi: "Nije junak onaj koji je nepobjediv u hrvanju, nego je junak onaj ko sebe savlada u srdžbi." (Kurdić, 2011:56).

U poglavlju koje tretira Smisao ibadeta primjetan je veliki broj hadisa kroz sve četiri ponudene teme. Kada se govori o različitosti ibadeta u islamu (Kurdić, 2011:99), autor kroz navođenje hadisa i postupaka samog Poslanika, alejhis-selam, želi učenicima skrenuti pažnju da ibadet valja shvaćati u širem, a ne samo užem kontekstu kojeg učenici lahko detektuju (namaz, post, zekat...). Kroz Poslanikove, alejhis-selam, hadise zaključujemo da je ibadet i pomilovati siročić po kosi, utješiti ožalošćenog, pomoći unesrećenog, itd. U tom kontekstu se navodi hadis kojeg bilježi Ebu Davud, u kojem Poslanik, alejhis-selam, kaže: "Hoćete li da vam kažem šta je na većem stepenu od

posta, namaza i sadake? To je mirenje zavađenih, jer remećenje odnosa među ljudima upropaštava vjeru!" Ili hadis: "Dok je jedan čovjek išao putem, naišao je na jednu granu i uklonio je s puta, pa mu je Uzvišeni Allah zahvalio i oprostio mu grijeh."

Dakle, vidimo da Poslanik, alejhis-selam, kroz hadise kod svojih sljedbenika želi pojam ibadeta prikazati ne samo kao namaz, post, već kao i svako djelo koje je korisno ljudima, jer pored zadovoljstva Gospodara, čovjek kroz aktivnosti koje nam Alejhis-selam preporučuje olakšava svoj i život ljudi oko sebe, te doprinosi društvenoj zbilji u kojoj se nalazi i istu poboljšava.

U temama koje tematiziraju porodicu i društvo, Muhammed, alejhis-selam, se spominje u vidu njegovog doprinosa razumijevanju važnosti porodice, kao primarne socijalne grupe, te društva kao produkta porodice.

Također, kroz navođenje hadisa naglašava se važnost brige za djecu i tu obavezu Poslanik je uporedio s odgovornošću prema stadi, kao simbolu onovremene moći, ugleda, te kapitala, na koje konstantno treba motriti, jer samo svjesna odgovornost prema porodici, ljubav i predanost mogu iznjedrili kvalitetnu porodičnu atmosferu.

Kada se govori o zajednici, ističe se da je Allahov Poslanik, alejhis-selam, zajednicu definirao kao Allahovu milost.

Poslanikova, alejhis-selam zajednica je imala permanentan zadatak da pomogne ostalim zajednicama u traženju orijentira na dunjaluku, te spasenja od kataklizme u koju bi mogle upasti, ukoliko ne budu slijedile instrukcije Objave, te poslaničke preporuke.

4. Muhammed, alejhis-selam, u udžbeniku *Vjeronauka 3 za srednju školu*

Udžbenik za 3. razred srednje škole, kao posljednji u nizu zvaničnih udžbenika Rijasetu, nakon dugog očekivanja, tek je prošle godine ugledao svjetlo, i kroz osam

poglavlja donosi zanimljive i aktualne teme. No, uvidom u udžbenik, na samo jednom mjestu u pogledu najave, u vidu podnaslova se direktno spominje Poslanik, alejhis-selam, i to Rad u hadisima i praksi Muhammeda, alejhis-selam, u lekciji *Islamska etika rada* (Isanović, 2013:90).

U njoj pronalazimo hadise u kojima Poslanik, alejhis-selam usmjerava pažnju svojih sljedbenika na važnost rada, trgovine, poljoprivrede, proizvodnje te ostalih aktivnih vidova života. Također, kroz citiranje Poslanikovih hadisa u ovoj lekciji, vidimo da je svojim sljedbenicima poručivao da rad pored obaveze, ima i svoju ibadetsku dimenziju. Ličnim primjerom, najboljim primjerom, sam Poslanik, alejhis-selam, bio je oličenje požrtvovanosti izlaganja na putu stjecanja halal-zarade, kako za sebe, tako i za svoju porodicu.

Jedan od hadisa koji možemo pronaći u ovoj nastavnoj jedinici jeste i onaj kojeg Buharija bilježi, a u kojem Poslanik, alejhis-selam kaže: "Nema bolje hrane od one koju čovjek pojede, a zaradio ju je svojim rukama." Ili u kontekstu podsticanja na rad pronalazimo u lekciji hadis: "Onaj koji omrkne umoran od posla s kojim traži halalzaradu, omrkne s oproštenim grijesima."

Naravno, to što se Poslanik, alejhis-selam, ne spominje u naslovima lekcija, ne znači da nije zastupljen u njima. Zbog ograničenosti rada navest ćemo samo neke primjere: U kontekstu ostvarivanja vlastite osobnosti, Alejhis-selam nas uči da pazimo s kim ćemo se družiti, jer smo u vjeri našeg druga (Isanović, 2013:41), ili kad se govori o društvenom aktivizmu poručuje nam da, ako vidimo neko zlo, da ga izmijenimo rukom (tj. našim utjecajem), a ako nismo u stanju, onda da tu pojavu verbalno osudimo, ili ako ništa, da to djelo srcem preziremo, ali nas upozorava da je to najslabiji vid imana – vjerovanja (Isanović, 2013:50). U temama koje govore o

braku u islamu pronalazimo podsticaje Poslanika, alejhis-selam, na stupanje u brak (Isanović, 2013:127), ili o položaju žene u islamu, itd.

5. Muhammed, alejhis-selam, u priručniku *Islam i svjetske religije*

Za razliku od zvaničnih udžbenika vjeronauke, u ovom priručniku uočavamo konceptualne razlike koje se prije svega ogledaju u načinu prezentacije sadržaja. Prvo, uočljivo je da autor odstupa od podjele na razrede, što za rezultat ima i potpuno drugu koncepciju od one predviđene nastavnim planom i programom. Drugo, u ovom priručniku religije su predstavljene u skladu s njihovim zvaničnim učenjem, što učenicima pomaže da se upoznaju sa izvornim učenjima religija koje ih zanimaju. Treće, sadržaj ovog priručnika jeste doktrina, historija i kultura monoteističkih religija koje egzistiraju u Bosni i Hercegovini kao i onih koje se smatraju svjetskim zbog njihovog utjecaja na velikom prostoru Zemlje.

Ono što smatramo važnim istaći jeste autorov ozbiljan pristup u objašnjavanju sadržaja tj. naučno, korektno s ciljem razvijanja religijskog dijaloga i multireligijske egzistencije koja je neminovna stanovnicima naše države.

Što se tiče Muhammeda, alejhis-selam, u prvom dijelu Priručnika, unutar cjeline Najveći poslanici (Latić, 2000:33), pronalazimo tekst pod nazivom Muhammed – poslanik svih ljudi, poslanik Kur'ana i "milost svim svjetovima" (Latić, 2000:50).

U ovom tekstu autor predstavlja uloge poslanika, te ističe razlike između Muhammeda, alejhis-selam, i ostalih Božijih poslanika. Tako ističe njegovu univerzalnu misiju, univerzalnost njegove poruke koja je srž jedinstvenog učenja monoteističkih religija.

Ima još jedna iznimno velika razlika između Muhammeda i ostalih Božijih poslanika, alejhimus-selam:

jedno su njegove riječi i postupci, jednom riječju nazivani sunnet, vjerodostojno zabilježeni i sačuvani, a njegovo ponašanje, ostvarenje Allahove poruke, predstavlja ostvarenje Allahove poruke, predstavlja najsavršeniji primjer (Latić, 2000:52). U nastavku teksta autor tretira tri bitna momenta poslanstva: Mi'radž, Hidžru i Bitku na Bedru.

6. Muhammed, alejhis-selam, u skriptama za internu upotrebu u nastavi vjeronauke za učenike srednjih škola

U potrazi za internim sadržajem koji se koristi na časovima vjeronauke, pronašli smo skripte koje se koriste u Medicinskoj srednjoj školi u Tuzli, Srednjoj mješovitoj školi u Busovači, te Gimnaziji u Sanskom Mostu.

Analizom sadržaja koji se upotrebljava u nastavi vjeronauke u Medicinskoj školi u Tuzli, pronalazimo više tekstova u kojima se spominje Muhammed, alejhis-selam, i to: Rođenje Muhammeda, a.s., objava i misija, Isra i miradž,

Hidžra, Poslanik islama – uzor moralnosti, Razlozi višeženstva Muhammeda alejhis-selam i položaj žene.

Kod priručnika busovačke srednje mješovite škole pronalazimo slične naslove (teme): Muhammed, alejhis-selam, uzor moralnosti, Rad u praksi Muhammeda, alejhis-selam.

U sanskoj Gimnaziji, unutar govora o svjetskim religijama, jedno poglavlje tretira Muhammeda, alejhis-selam, kao model moralne identifikacije za vjernike. Također se ističu dimenzije njegove misije: Poslanik, alejhis-selam, kao zakonodavac, Poslanik, alejhis-selam, kao utemeljitelj modela ponašanja muslimanskog društva, Poslanik kome se treba pokoravati – biti odan.

7. Zaključak

Jedan od načina stjecanja islamskog obrazovanja u modernom dobu jeste i pohađanje islamske vjeronauke za vrijeme osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja. U radu smo analizirali udžbenike vjeronauke za srednju školu, kao i priručnike

internog karaktera do kojih smo mogli doći.

Kroz analiziranje sadržaja, zaključili smo da je Muhammed, alejhis-selam, zastupljen u raznim kontekstima, ovisno o temi koja se prezentira. U najvećem broju autori udžbenika navode hadise kao argumentaciju za izloženi nastavni sadržaj.

U kategorizaciji diskursa o Muhammedu, alejhis-selam, u udžbenicima za srednju školu možemo istaći slijedeće teme: Muhammed, alejhis-selam, kao posljednji Božiji poslanik i dostavljač Božije Objave čovječanstvu, Muhammed, alejhis-selam, kao model moralne identifikacije, Muhammed, alejhis-selam, kao povijesna ličnost.

U najširem smislu, diskurs o poslaniku Muhammedu, alejhis-selam, unutar udžbenika predviđenih za srednjoškolce, ima za cilj da učenicima u posebnom psihofizičkom stadiju (periodu adolescencije), kao i specifičnom društvenom kontekstu, pruži originalni i moralno-ispravni orijentir na kojeg se trebaju pozivati i ugledati, odnosno da njegove savjete i preporuke kroz svoj život u što većoj mjeri realiziraju.

Literatura

- Isanović, Nusret (2010). *Vjeronauka 1*. Sarajevo: El-Kalem.
 Isanović, Nusret (2013). *Vjeronauka 3*. Sarajevo: El-Kalem.
 Islamčević, Haris (2012). *Prikaz svjetskih religija i njihovih učenja*, interna skripta. Sanski Most: Gimnazija.
 Kurdić, Šefik (2011). *Vjeronauka 2*. Sarajevo: El-Kalem.
 Latić, Džemaludin (2000). *Islam i svjetske religije, I i II*. Sarajevo: El-Kalem.
 Profesori islamske vjeronauke muftijstva tuzlanskog (bez godine). *Islamska vjeronauka za 1. i 2. razred srednjih škola*, interna skripta. Bez mjesta izdanja.

الموجز

محمد صلى الله عليه وسلم في كتب مادة التعليم
الديني في المرحلة الثانوية
حارس إسلامتشيفيتش

إن أحد أهداف مادة التعليم الديني الأساسية هو الإشارة إلى ضرورة تنظيم الحياة على أساس الدين والأخلاق. ولقد كانت رسالة محمد صلى الله عليه

Summary

MUHAMMED SWS IN THE TEXTBOOKS FOR THE RELIGIOUS STUDIES FOR HIGH SCHOOLS

Haris Islamčević

One of the main aims of teaching the Islamic religious studies is pointing out the need to organise ones' life on the bases of faith and morality. Muhammed's sws mission was multidimensional.

وسلم متعددة الجوانب والأبعاد، ومن الجوانب المهمة في رسالته كان التهذيب الأخلاقي لأتباعه، الذين أرسل إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ليكون أسوة حسنة ومثالا في حسن الخلق. وإلى جانب الأسوة الخلقية، فإن النبي صلى الله عليه وسلم أسوة للمسلمين في باقي مجالات الحياة. إن طلاب المرحلة الثانوية الذين يدرسون التعليم الديني يمرون عبر مرحلة انتقالية تنقلهم من الطفولة إلى البلوغ، لذا فإنهم يقفون أمام تحد يتمثل في العثور على قدوة حسنة يقتدون بها ويسعون لتقليد نمط حياتها. ومن أجل ذلك نجد أن المنهاج التعليمي للمرحلة الثانوية يضع الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في سياق السنوات الدراسية الأربعة. وقد قام الكاتب في هذا البحث بدراسة كافة السياقات والكيفيات التي يذكر فيها النبي محمد صلى الله عليه وسلم.

الكلمات الرئيسية: محمد صلى الله عليه وسلم، مادة التعليم الديني، المدرسة الثانوية، الكتاب المدرسي.

One of the aspects of his mission was to morally direct his followers, those to whom the Messenger of Islam p.b.u.h. was sent, according to the words of Revelation, as a model for moral identification, amongst other things. Besides his role of moral example, Muhammed sws, was a role model to the believers in all aspects of life. Students of Islamic religious studies in high schools are on the verge of transition from childhood to adulthood, where one of the essential dilemmas is to find creditable model to look up to and whose lifestyle they will impersonate. For all the above reasons, the information about Muhammed sws given through the teaching plan and program is contextualised through all the levels i.e., grades of high school education. The present article offers a research wherein the context and the manner in which Muhammed sws is mentioned in these textbooks is observed.

Key words: Muhammed sws, islamic religious studies, high school, textbook.

PODRŠKA DJECI S POTEŠKOĆAMA U UČENJU U REDOVNIM ŠKOLAMA

Damir BABAJIĆ, Mirsad DJEDOVIĆ, Elvis HODŽIĆ, Ramiz JOLDIĆ

UDK 376-053.5-056.36(497.6)

SAŽETAK: Inkluzija je kao relativno noviji koncept u organizaciji savremene nastave i škole, nastao iz potrebe da se učenici sa posebnim potrebama uključe u redovnu nastavu. Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju kao, uostalom, i stavovi prema svim manjinskim grupama nisu urođeni, nego su naučeni, između ostalog, i kroz predrasude i neznanje drugih. Mijenjanje stavova složen je i dugotrajan proces koji se velikim djelom zasniva i na iskustvu.

Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi broj zaposlenih stručnih saradnika (defektologa) u redovnim školama na području općine Tuzla i Srebrenik.

Istraživanjem je obuhvaćeno dvanaest osnovnih škola na području općine Tuzla i osam škola na području općine Srebrenik. Uzorak ispitanika činili su direktori osnovnih škola. Uzorak ispitanika je podijeljen na dva subuzorka. Prvi subuzorak ispitanika činili su direktori škola u kojima su angažovani defektolozi, dok su drugi subuzorak činili direktori škola u kojima nisu zaposleni defektolozi. Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je anketni upitnik pod nazivom "Podrška djeci sa posebnim potrebama u osnovnim školama".

Na osnovu dobijenih rezultata zaključujemo da je u dvadeset osnovnih škola na području općine Tuzla i Srebrenik zaposleno četvero ili 20% defektologa, dok u preostalih šesnaest ili 80% škola nije zaposlen defektolog. Za uspješan odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama neophodno angažovanje stručnih saradnika defektologa, što ustvari predstavlja neophodnost pružanja stručne podrške djeci za uspješno savlađivanje školskog gradiva.

Ključne riječi: inkluzija, edukator-rehabilitator, s poteškoćama u učenju, odgoj i obrazovanje.

1. Uvod

U Bosni i Hercegovini 2004./2005. godine započeo je prelazak na desetogodišnje obavezno osnovno obrazovanje. Reforma se sprovodi u skladu s iskustvima pedagoške prakse u zemljama Evrope i svijeta. Do promjena je moralo doći jer se "svijet u kojem će živjeti naša djeca mijenja četiri puta brže od naših škola". Značajan segment reforme je

inkluzija¹ kao relativno noviji koncept u organizaciji savremene nastave i škole, nastao iz potrebe da se učenici s posebnim potrebama uključe u redovnu nastavu. Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju kao, uostalom, i stavovi prema svim manjinskim grupama nisu urođeni, nego su naučeni, između ostalog, i kroz predrasude i neznanje drugih. Mijenjanje stavova složen

je i dugotrajan proces koji se velikim dijelom zasniva i na iskustvu (Redžović, 2001).

Ustavom Bosne i Hercegovine utvrđeno je da sve osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju pravo na obrazovanje, a utvrđivanje tog prava pripada entitetima. U Federaciji Bosne i Hercegovine u skladu s Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH,

¹ Pojam inkluzija ima porijeklo u latinskom jeziku, a predstavlja izvedenicu koja znači uključivanje, uključenost, obuhvatanje i podrazumijevanje. Izvorno značenje možemo tražiti u dvije latinske riječi. Prva je *inclūdo* što znači zaključati,

zatvoriti, začeptiti, priječiti, uokviriti, okovati, oviti, ubilježiti, zaključiti. Druga je *inclūsio* a znači zatvor, zatvaranje. Izveden iz ovih značenja, pojam inkluzija bi podrazumijevao integraciju, ovijanje, uokvirivanje, a u socijalnom smislu uklju-

čivanje pojedinca u određenu zajednicu koja je manje ili više zatvorena ili otvorena cjelina. Treba imati na umu da pojam integracija potiče od riječi *intēgre*, što znači neiskvareno, čisto, nepristrasno, nesebično, pošteno. (Žepić, 1961).

1994., 1997., 2002., 2003.) kantoni su nadležni za utvrđivanje obrazovne politike i donošenje propisa o obrazovanju i osiguravanje obrazovanja. Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju Tuzlanskog kantona (Službene novine TK, 1999., 2000., 2002.) jasno je definisano da se djeca s posebnim potrebama (Stančić, 1985.) uključuju u redovno školovanje, međutim, na Tuzlanskom kantonu i na višim nivoima vlasti, Zakoni nisu problem, problem predstavlja implementacija istih u praksi. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli je implementirao istraživanje *Detekcija i identifikacija djece s posebnim potrebama u redovnim školama na području Tuzlanskog kantona* (Salihović, N., Duranović, M., 2007.), te su dobijeni rezultati pokazali da je u redovnim školama na području TK integrisano 6.882 djece s različitom vrstom i stepenom invalidnosti. Ovaj podatak govori da je u praktičnom smislu Zakon implementiran u kontekstu ostvarivanja prava na obrazovanje, međutim, pravo na obrazovanje ne podrazumijeva samo uključivanje djece u redovnu školu, već i pružanje odgovarajuće stručne podrške koja je neophodna ovoj populaciji djece. Odgojno-obrazovni rad s djecom s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama (Kavkler, 2005.) obavljaju: odgajatelj, nastavnik, stručni saradnik (defektolog, psiholog, pedagog i sl.) i saradnik (medicinska sestra ili fizioterapeut). Pored pomoći navedenih lica, dijete kojem je utvrđen posebni obrazovni program, radi uspješnog savladavanja programa, može ostvariti pravo i na asistenta u nastavi. Navedene odredbe prihvataju mogućnost da marginalizovane grupe dobiju jednak obrazovni standard, kao što ga osiguravaju obrazovni programi redovnog školskog sistema, u skladu s njihovim individualnim mogućnostima. U zavisnosti od razvojnih smetnji i teškoća, kao i od individualnih (Begić, 2009.) sklonosti i potreba djece, obrazovni programi se mogu: modifikovati, dopunjavati i prilagođavati.

2. Cilj istraživanja

Shodno teoretskoj elaboraciji problema, cilj ovog istraživanja je bio utvrditi broj zaposlenih stručnih saradnika (defektologa) u redovnim školama na području općina Tuzla i Srebrenik, te na osnovu dobijenih podataka utvrditi kolika je podrška djeci s posebnim potrebama u inkluzivnom obrazovanju.

3. Zadaci istraživanja

Na osnovu postavljenog cilja istraživanja postavljeni su i zadaci koji se odnose na:

- Utvrđivanje broja zaposlenih defektologa u školama;
- Utvrđivanje podrške djeci u inkluzivnom obrazovanju gdje su angažovani defektolozi;
- Utvrđivanje podrške djeci u inkluzivnom obrazovanju u školama u kojima nisu angažovani defektolozi i komparirati rezultate.

4. Hipoteze

U skladu s postavljenim ciljevima istraživanja postavljene su i hipoteze koje glase:

H_1 : Pretpostavlja se da su u većini škola na području općina Tuzla i Srebrenik angažovani defektolozi;

H_2 : Pretpostavlja se da je podrška djeci s posebnim potrebama veća u inkluzivnom obrazovanju gdje su angažovani defektolozi.

5. Metode rada

5.1. Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćeno 12 osnovnih škola na području općine Tuzla i 8 škola na području općine Srebrenik. Prigodni uzorak ispitanika činili su direktori navedenih osnovnih škola od kojih su se dobijale informacije na osnovu postavljenih tvrdnji iz upitnika. Uzorak ispitanika je podijeljen na dva subuzorka. Prvi subuzorak ispitanika činili su direktori škola u kojima su angažovani defektolozi, dok su drugi subuzorak činili direktori škola u kojima nisu zaposleni defektolozi.

5.2. Način provođenja istraživanja

Istraživanje je provedeno u aprilu 2013. godine. Prije implementacije istraživanja, Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK se prosljedila molba za odobravanje istraživanja u školama. Po odobrenju molbe, unaprijed pripremljen anketni upitnik je bio dostavljen direktorima škola u kojem su, pored pitanja zatvorenog tipa, bila i dostavljena uputstva za popunu istih. Nakon popunjavanja anketnog upitnika dobijeni rezultati su kvantificirani, odnosno numerički kodirani te su uneseni u statistički paket za analizu.

5.3. Mjerni instrument

Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je anketni upitnik pod nazivom "Podrška djeci sa posebnim potrebama u osnovnim školama", koji se sastojao iz šest zatvorenih pitanja, od koji su tri varijable bile nominalnog tipa, dok su preostale tri bile likertovog tipa.

5.4. Metode obrade podataka

Podaci istraživanja obrađeni su metodom neparametrijske statistike. Izračunali su se osnovni statistički parametri, frekvencije i postoci, te je izvršeno tabelarno prikazivanje rezultata. Za provjeru postavljenih hipoteza istraživanja koristio se h^2 -test. Podaci istraživanja obrađeni su u statističkom paketu SPSS 16. for Windows.

6. Rezultati rada i diskusija

Na osnovu dobijenih rezultata iz tabele 1, može se uočiti da je u 20 osnovnih škola na području općina Tuzla i Srebrenik zaposleno 4 ili 20% defektologa, dok u preostalim 16 ili 80% škola nije zaposlen defektolog. Također, iz tabele je vidljivo da su svi direktori škola izjasnili da je za uspješan odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama neophodno angažovanje stručnih saradnika defektologa, što ustvari predstavlja neophodnost pružanja stručne podrške djeci za uspješno savladavanje školskog gradiva.

Tabela 1. Distribucija odgovora ispitanika u odnosu na postavljene tvrdnje

Varijable	Da		Ne	
	N	%	N	%
Da li je u Vašoj školi zaposlen defektolog određenog usmjerenja*	4	20	16	80
Za uspješan odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama neophodno je angažovanje stručnih saradnika defektologa	20	100	–	–

Legenda: * $h^2= 7,20$; $df=1$; $p=0,00$

Također, na osnovu analiziranih podataka iz tabele se može zaključiti da na nivou statističke značajnosti 0,01 postoji razlika u broju zaposlenih i nezaposlenih defektologa, odnosno ovaj podatak govori da je na nivou značajnosti 0,01 viši procenat nezaposlenih u odnosu na zaposlene defektologe u osnovnim školama. Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja odbacuje se prva radna hipoteza istraživanja koja glasi: “Pretpostavlja se da su u većini škola na području općine Tuzla angažovani defektolozi”. Ovako dobijen podatak je poražavajući za obrazovanje na području općina Tuzla i Srebrenik, jer kada

uzmemo u obzir podatak Pedagoškog zavoda Tuzla da se na ove dvije općine nalaze 33 osnovne škole, prema ovim rezultatima dobijamo da je ukupno zaposleno 7 defektologa (na svakih 8 škola 2 defektologa). Prema podacima Vlade na području Tuzlanskog kantona se nalazi 87 osnovnih škola u kojima je, kako se ranije navelo, evidentirano 6.882 djece s posebnim potrebama. Ovi podaci matematički ukazuju da je u jednu školu uključeno 79 učenika s posebnim potrebama različite vrste i stepena invalidnosti i kada uzmemo u obzir dobijeni podatak da je na svakih osam škola zaposleno dva

defektologa, generalno možemo zaključiti da dva zaposlena defektologa “rade” s gotovo 600 učenika, čime se direktno krši Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju TK (Službene novine TK, 1999., 2000., 2002.). Naime, u ovom Zakonu člana 48-52, koji definiše inkluzivno obrazovanje i zapošljavanje defektologa, između ostalog, piše: “da u školama gdje su evidentirana djeca s posebnim potrebama defektolog treba raditi u malim grupama”.

Prema ovim podacima mala grupa predstavlja 300 djece, što ukazuje na velike propuste obrazovanja na području Tuzlanskog kantona.

Tabela 2. Distribucija odgovora ispitanika u odnosu na zadovoljstvo podrškom djeci s posebnim potrebama u školi

Varijable			Zadovoljstvo podrškom djeci u školi			
			Nisam zadovoljan	Ne mogu se odlučiti	Zadovoljan sam	Ukupno
Da li je zaposlen defektolog u školi	Da	N	0	1	3	4
		%	0	25,0	75,0	100,0
	Ne	N	12	3	1	16
		%	75,0	18,8	6,2	100,0
	Ukupno	N	12	4	4	20
		%	60,0	20,0	20,0	100,0

$h^2= 10,65$; $df=2$; $p= 0,00$

U tabeli 2. prikazana je distribucija odgovora ispitanika u odnosu na varijable zaposlenost defektologa u školi i zadovoljstvo podrškom djeci s posebnim potrebama u školi. Iz tabele se može uočiti da u školama u kojima su zaposleni defektolozi 75% direktora je zadovoljno podrškom djeci u školama, dok u školama u kojima nisu zaposleni defektolozi samo 6% direktora je zadovoljno podrškom djeci u školi. Kako bi se vidjelo da li postoje značajne razlike

na ovim postavljenim tvrdnjama izračunao se hi kvadrat test. Rezultati hi kvadrat testa su pokazali da na nivou statističke značajnosti 0,01 postoji razlika u odgovorima na postavljenu tvrdnju između direktora škola u kojima su zaposleni i u kojima nisu zaposleni defektolozi. Odnosno, ovi podaci upućuju na zaključak da su direktori škola u kojima su zaposleni defektolozi na nivou značajnosti 0,01 zadovoljni podrškom djeci u školama u odnosu na direktore u

kojima nisu zaposleni defektolozi. Na osnovu dobijenog rezultata sa sigurnošću se prihvata druga radna hipoteza istraživanja koja glasi: “Pretpostavlja se da je podrška djeci s posebnim potrebama veća u inkluzivnom obrazovanju gdje su angažovani defektolozi”.

7. Zaključak

U Bosni i Hercegovini stvorena je neophodna zakonska regulativa koja predstavlja temelj za inkluziju

djece s posebnim potrebama u redovnim školama, a odnosi se na stvaranje kulture i sistema vrijednosti u školama koji vrednuju sve učenike bez obzira na različitost. Također, u praksi su poduzete značajne aktivnosti u procesu inkluzije, ali one nisu praćene adekvatnom stručnom i drugom podrškom. Zbog toga dosadašnje aktivnosti koje su učinjene više predstavljaju prostu integraciju djece u redovne razrede, ali ne i uključivanje u život i učešće u zajednici u kojoj su svi članovi ravnopravni.

Na osnovu dobijenih rezultata zaključujemo da je u dvadeset osnovnih škola na području općina

Tuzla i Srebrenik zaposleno četvero, ili 20% defektologa, dok u preostalim šesnaest ili 80% škola nije zaposlen defektolog. Također, možemo zaključiti da su se svi direktori škola izjasnili da je za uspješan odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama neophodno angažovanje stručnih saradnika defektologa, što ustvari predstavlja neophodnost pružanja stručne podrške djeci za uspješno savlađivanje školskog gradiva. Također, na osnovu analiziranih podataka može se zaključiti da na nivou statističke značajnosti 0,01 postoji razlika u broju zaposlenih i nezaposlenih defektologa, odnosno ovaj podatak

govori da je na nivou značajnosti 0,01 viši procent nezaposlenih u odnosu na zaposlene defektologe u osnovnim školama.

U školama u kojima su zaposleni defektolozi 75% direktora je zadovoljno podrškom djeci u školama, dok u školama u kojima nisu zaposleni defektolozi samo 6,2% direktora je zadovoljno podrškom djeci u školi. Ovi podaci upućuju na zaključak da su direktori škola u kojima su zaposleni defektolozi na nivou značajnosti 0,01 zadovoljni podrškom djeci u školama u odnosu na direktore u kojima nisu zaposleni defektolozi.

Literatura

- AAMR (2002) *Mental Retardation: definition, Classification, and systems of Supports* (S 10 th ed.), Washington, DC.
- AAMR (2004), *Supports Intensity Scale*, American Association for Mental Retardation, Washington, DC.
- Ajduković, Dean (ur.) (1995), *Programi psihosocijalne pomoći prognoj i izbjegloj djeci*, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- ASHA, (2004). *Definicija jezičkog razvoja*.
- Baković, Šučko i sar. (2011) *Vodič za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama*, Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore.
- Beader, Milena (ur.) (2000) *Prvi koraci: priručnik o odgoju i obrazovanju za ljudska prava*. Zagreb: Amnesty International Hrvatske.
- Begić., Amira (2009), "Inkluzivna kultura, praksa i didaktičko-metodički postupci u radu sadjecom sa posebnim potrebama", članak preuzet s interneta, mart 2009.
- Hatibović, Ćimeta, Hadžialagić, Merima, Smailagić, Vahida (2008), *Djeca s posebnim potrebama*, Centar inovaciju i edukaciju, Tuzla.
- Kevkler, Marija (2010), *Odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama*, South East European Education.
- Kavkler, Marija (2005.), *Odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama*, Ljubljana.
- Maleš, Dubravka, Stričević, Ivanka (ur.) (2003), *Mi poznajemo i živimo svoja prava: priručnik za odgoj i obrazovanje o pravima djeteta u osnovnoj školi*, Zagreb: Školska knjiga.
- NASEN (The National Association for Special Educational Needs) (1999), *Policy document on inclusion*. Tamworth.
- Paravina, Emil (1999), *Ostvarivanje prava djeteta*, Zagreb: Savez društava Naša djeca Hrvatske.
- Pezo, Ana (2011), "Škola i ostvarivanje prava djeteta", *Pravno-pedagoški priručnik: za osnovne i srednje škole* (ur. Boris Drandić, Nenad Zekanović, Stjepan Staničić), Zagreb: Znamen, 252-262.
- Redžović, Alma (2011), *Inkluzija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- Salihović Nevzeta, Duranović Mirela, i sar. (2007), *Detekcija i identifikacija djece s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama na Tuzlanskom kantonu*, Defektologija 13(1):1-10.
- Službene novine Federacije BiH*, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 60/02, 18/03, 63/03
- Suzić, Nenad (2008), *Uvod u inkluziju*, Banja Luka: XBS.
- Staničić, Vladimir (1985), *Djeca s teškoćama u razvoju u redovnoj osnovnoj školi*. Zagreb : SIZ odgoja i obrazovanja.
- Šarić, Edina, Mehmedinović, Senad (2011), *Interdisciplinarni pristup u konceptu socijalne inkluzije i profesionalne rehabilitacije djece i mladih*. II međunarodna naučno-stručna konferencija "Interdisciplinarni pristup razvoja modela profesionalne rehabilitacije. Tuzla : Centar za edukaciju i profesionalnu rehabilitaciju. UNESCO, (1994) Saopćenje iz Salamanke, usvojeno na Svjetskoj konferenciji o obrazovanju dece sa posebnim potrebama u Salamanki, Španija.
- Uzelac, Maja (2000), *Za svemire: radionice miroljubivog rješavanja sukoba za osnovnu i srednju školu*, Zagreb: Mali korak.
- Uzelac, Maja (1994), *Budimo prijatelji: priručnik odgoja za nenasilje i suradnju: pedagoške radionice za djecu od 6 do 14 godina*, Zagreb: Slon.
- Uzelac, Maja (1997), *Za damire i nemire – vrata prema nenasilju; priručnik miroljubivog rješavanja problema u školi i ublažavanja trauma*, Zagreb: Mali korak.
- "Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Tuzlanskog kantona": *Službene novine Tuzlanskog kantona*; broj: 13/99., 10/00 i 14/02) (čl. 48-52).
- Žepić, Milan (1961) *Latinsko-hrvatsko-srpski rječnik*, Zagreb, Školska knjiga.
- Žizak, Antonija (ur.) (2009), *Izazovi grupnog rada s djecom, mladima i odraslima u riziku*, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

دعم الأطفال الذين يعانون من صعوبات دراسية في المدارس النظامية

دامير بابايتش، ميرساد جيدوفيتش،
ألفيس خوجيتش، رامز يولديتش

يعتبر الاندماج مفهوماً جديداً نسبياً في نظام التدريس العصري في المدارس، وقد ظهر نتيجة للحاجة إلى إدراج الأطفال ذوي الاحتياجات الخاصة في العملية التعليمية النظامية. إن المواقف من الأطفال الذين يعانون من مشاكل في النمو، ومن جميع أشكال الأقليات، ليست وراثية، بل هي مواقف مكتسبة ناجمة عن الأفكار المسبقة والجهل. وتغيير المواقف والآراء عملية معقدة طويلة الأمد، تستند في معظمها على الخبرة والتجربة.

إن الهدف من هذه الدراسة هو تحديد العدد اللازم من المتخصصين في التعامل مع ذوي الاحتياجات الخاصة في المدارس النظامية في المناطق التابعة لبلديتي توزلا وسريبرينيك.

وقد شملت الدراسة ٢١ مدرسة ابتدائية في بلدية توزلا و ٨ مدارس في بلدية سريبرينيك. وتشكلت الفئة المستهدفة في الدراسة من مدراء المدارس الابتدائية. تم تقسيم العينة المختبرة إلى عينتين فرعيتين، تكونت العينة الفرعية الأولى من مدراء المدارس الابتدائية التي توظف اختصاصيين في العاهات، بينما تشكلت العينة الثانية من مدراء المدارس الابتدائية التي لا توظف مثل هؤلاء الاختصاصيين. وقد تم وضع استبيان لهذه الدراسة بعنوان: «دعم الأطفال ذوي الاحتياجات الخاصة في المدارس الابتدائية».

وبناء على النتائج التي تم الحصول عليها تبين أن ٤ مدارس فقط من أصل ٢٠ توظف اختصاصيين في العاهات أي ٢٠٪، بينما ٦١ مدرسة أو ٨٠٪ لا يوجد فيها اختصاصيون في العاهات. إن النجاح في تربية وتعليم الأطفال ذوي الاحتياجات الخاصة يقتضي توظيف اختصاصيين في العاهات، وهذا يعني ضرورة تقديم دعم تخصصي للأطفال لمساعدتهم على التمكن من المقررات الدراسية.

الكلمات الرئيسية: الاندماج، خبير في التعليم وإعادة التأهيل، ذوو الصعوبة في التعليم، التربية، التعليم.

SUPPORTING CHILDREN WITH LEARNING DIFFICULTIES IN REGULAR SCHOOLS

Damir Babajić, Mirsad Djedović,
Elvis Hodžić, Ramiz Joldić

Inclusion as a relatively new concept in organising contemporary class and school, in general, has risen out of the need to include children with learning difficulties in regular school classroom. Attitudes towards children with developmental difficulties, as in general, attitudes towards all the minority groups are not inborn but are acquired, amongst other things, through prejudices and ignorance of the others. Changing of attitudes is a complex and time taking process that is by large based on the experience.

The aim of this research was to define the number of expert assistants (defectologists) in regular schools within the municipalities of Tuzla and Srebrenik.

The research included 12 primary schools of Tuzla municipality and 8 schools in Srebrenik municipality. Test specimens were directors of primary schools. Test specimens were divided into two sub-specimens. First sub-specimen were directors of those schools that have engaged defectologists, whereas other sub-specimen were directors of schools that have not employed defectologists. For this survey we have designed questionnaire titled: "support to the children with special needs in primary schools".

On the bases of collected data we concluded that in 20 primary schools in municipalities of Tuzla and Srebrenik only 4 or 20% defectologists are engaged, whereas in remaining 16 or 80% schools have no defectologist. For a successful upbringing and education of children with special needs engagement of expert assistants, i.e., defectologists is essential and it is crucial in offering an expert support to the children in overcoming the difficulties in learning.

Key words: inclusion, educator-rehabilitator, with difficulties in learning, upbringing and education.

Vjersko-prosvjetni rad i obrazovni proces u džamijama na području BiH, odvijao se kroz nekoliko različitih oblika. Hutba (govor) koji se održava petkom obavezni je dio džuma-namaza i *vaz* (opće neobavezno predavanje) bili su najčešći oblici prosvjeđivanja. U Bosni i Hercegovini decenijama se njegovala, čuvala i prakticirala forma hutbe i vaza kao najrasprostranjenija i legitimna forma vjersko-prosvjetnog rada. U ovom broju donosimo hutbu: Izet ef. Čamdžića i vaz muderrisa Kasim ef. Dobrače, održan u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu, 1976. godine.

Hutba

MUSLIMAN NE VLADA, ON SLUŽI*

UDK 28-475.5(042)

Izet Čamdžić

U ličnosti poslanika Muhammeda, a.s., sjedinjeno je poslanstvo i liderstvo. Poslanstvo se s njim završilo. Lidera poslije sebe nije oporučio. Ostavio je ashabima, ummetu svom je ostavio, da vladara biraju sami. Legitimitet, vladar ima samo ako i podršku naroda ima. Ashabi su između više kandidata izabrali Ebu Bekra. Neke poslanikove postupke i neke riječi Kur'anske, čitali su kao išarete da Ebu Bekra za halifu biraju. Govorili su, ako je u mihrabu mijenjao Poslanika i ako je u Kur'anu spomenut kao jedan od dvojice, onda je moguće, čak poželjno, da ga za vladara izaberemo.

Kada su ga izabrali, on r.a. traži najširu podršku. Traži mišljenje i podršku i onih koji nisu prisustvovali izboru. Ebu Bekr želi biti uvjeren da ima mandat naroda. Nije mu dovoljno to što su ga izabrali uglednici i starješine. Traži mišljenje svih, jer on je vladar svima.

Poslanik je Ebu Bekru odgovorjatelj. Odgojio ga je tako da je njegov iman

veći i jači od imana ummeta. Na jednu stranu stavite iman Ebu Bekrov, a na drugu ostalih ljudi. Pretegnut će Ebu Bekrov. Ovakav, poslanikovom rukom vođen, primjer je svima do dana sudnjega.

On r.a. svoje imenovanje uvjetuje: "Pokoravajte mi se, dok se ja pokoravam Bogu". On ne traži poslušnost i pokornost onda kad skrene s pravog puta. Nepokornost Bogu je ne biti savjestan na preuzetom poslu. Nepokornost Bogu je ne biti svjestan emaneta povjerenog. Nepokornost Bogu je zagaziti u grijeh kakav je korupcija, kakav je zapošljavanje bez jasnih kriterija a po podobnosti, političkoj ili rodbinskoj. Nepokornost Bogu je ne voditi brigu o potrebama ljudi, a brinuti se samo o sebi i sebi bliskim partijskim i interesnim prijateljima. Kad prestanem činiti ono što je dobro, kad iskoračim sa ispravne staze, kad budete svjedočili moju nepokornost Bogu, oduzmite mi mandat, poručio je Ebu Bekr svojim suvremenicima, a poruku šalje i svima do sudnjega dana.

Narod ima pravo da povjeri mandat, a pravo mu je i da mandat

oduzme. Vladar je zaposlenik naroda. Narod ga je izabrao kako bi obavljao dužnosti koje proizlaze iz povjerene mu službe. Kada su u toku Ebu Bekrove vladavine ljudi vidjeli da se on r.a. nastavio baviti svojim privatnim poslom kako bi zaradio za život i ne uzima od države plaću, primorali su ga da plaću prihvati, jednaku onoj koju ima prosječan musliman, ni imućan ni siromašan. Izdržavajući se sam, odbijajući plaću iz državne kase u slučaju Ebu Bekra, trpili su poslovi zajednice i države.

Ebu Bekr nije dopustio da bude talac elite, plemstva i posebnih interesnih grupa. Rekao je: "Slabi među vama u mene je jak, dok mu ne osiguram ono što mu pripada. A jaki među vama u mene je slab, dok od njega ne uzmem ono što mu je dužnost dati". Ove halifine riječi trebaju biti vodilja svakom kome smo emanet povjerali kako bismo svi živeći u pravdi i socijalnoj sigurnosti, živjeli dunjalučku sreću.

Iz Ebu Bekrova primjera, i primjera pravednih halifa, vidimo da vladati bukvalno znači, narodu služiti. Biti na vlasti, znači ne uživati nikakve

* Osnov za hutbu preuzet iz knjige *Čitanje muslimanskog uma*, autor Hasan Hathout, str. 78.79.

privilegije, već preuzeti odgovornost i istu do kraja nositi. Vladati, to nije put ka bogatstvu. To je put na kojem se služeći narodu stiže dobro koje će biti blagodat velika na Ahiretu. Pravedan vladar će u hlad kad drugog hlada ne bude bilo. Koliko je važno biti pravedan vladar, govori činjenica da je među sedam osoba, uživalaca tog posebnog ahiretskog hlada, prvi spomenut, upravo vladar pravedni.

Vladati znači žrtvovati se za opće dobro. Ebu Bekr, Omer, Osman, Alija i drugi naši prvaci nisu primorani funkcije se prihvatiti. To su učinili želeći služiti na Božijem putu. Niko ni danas nije natjeran biti ni načelnik, ni poslanik u parlamentu, ni premijer, ni ministar, ni... Svi se

za to dobrovoljno jave i svesrdno za tu poziciju bore. Islam, vlast definira kao služenje općem dobru. Ko nije spreman kao musliman biti na vlasti, ko nije spreman biti na stazi Ebu Bekrovoj neka uopće ne kreće putem ka funkciji. Sebe će tako zaštititi od dunjalučke neugodnosti i ahiretske kazne, a društvo, zajednicu i ummet će zaštititi od nepravde i nereda.

Nered i bezvlašće za muslimane nikad nisu opcija. Poslanika, ashabi nisu u kabur spustili prije nego su, halifu izabrali. Ne smije narod biti bez vođe, država bez vladara. Znati ko je za šta odgovoran je toliko važno da je prihvatljivije imati nepravedna vladara, vladara

nasilnika, nego bezvlašće. Hazreti Alija je govorio: "Vladar nasilnik je bolji od anarhije".

Insistirati na pravednoj i odgovornoj vlasti, zahtjev je naše vjere i dužnost muslimanu. Insistirati na neredu i bezvlašću neprihvatljivo je za muslimana. Zahtijevati da vlast, vrati mandat a nemati način i ne znati put kako doći do druge legitimne vlasti, ne znati kako ostati u okvirima Ustava i zakona, avantura je na koju se muslimani ne odlučuju. Poslanik nije oporučio nasljednika, ali jeste ashabe podučio koliko je važno imati organiziranu i funkcionalnu državu.

Uzvišeni Bože, pomози nas u svakom hairli poslu. Amin!

Vaz

POLITIČKI I PROSVJETNI RAZVOJ EVROPE I O SADAKI*

UDK 28-475.5(042)

Kasim Dobrača

Draga braćo. Vjera islam je vjera razboritosti, realnosti i umjerenosti. To je veoma važna stvar. Jer, razboritost, realnost i umjerenost su uvjeti za pravilnu orijentaciju pojedinca i ljudske zajednice. Zapravo

* (Begova džamija, Sarajevo, 23. 9. 1976. godine)
(Iz knjige Kasim Dobrača – Vazovi II, (2012). Sarajevo, priredio Ferid Dautović.)

to su islamski principi koji su potrebni u svim praktičnim i duhovnim ljudskim aktivnostima. Bez tih principa, ako bi se čovjek prepustio sam sebi, zasigurno bi težio krajnostima i pretjeranostima. Krajnosti čovjeka uvijek vode daleko od istine i realnosti. Zato islam preporučuje umjerenost i zlatnu sredinu. Živi primjeri iz ljudske realnosti najbolje objašnjavaju šta su to krajnosti na jednoj, a šta je to razboritost i umjerenost

na drugoj strani. U pitanju vjere čovjek je u svojoj prošlosti često puta zapadao u razne krajnosti. Same krajnosti se često dodiruju, ali se često znaju i sukobljavati. Ljudi su u prošlosti mnogo vjerovali u razne zablude, u prirodne sile i prirodna tjelesa, u životinje, pa su ponekad vjerovali i u čovjeka kao Božanstvo. Sve te krajnosti i nastranosti u vjerovanju čovjeka udaljuju od istine. Pored ovih krajnosti postoje nastranosti i kod

vjernika koji slijede pravu Božiju vjeru. Takve nastranosti često puta nastaju iz konzervativizma i vjerskog fanatizma. Kao što može biti konzervativizma i fanatizma u vjeri što se štetno odražava na čovjeka i na njegovu religioznost, isto tako može biti pretjeranosti u liberalizmu, u previše slobodnom shvatanju i tumačenju vjere. Konzervativizam i fanatizam u vjeri doveo je do pojave klerikalizma i klerika koji su sebi rezervisali posebno mjesto u društvu i pod svoju vlast stavili ljudska mišljenja, slobodu mišljenja, kontrolu nad naučnim napretkom. Tako je prihvaćena praksa da se odobravalo sve ono što se slagalo sa shvatanjem klerikalnih krugova, a sve što se kosilo sa njihovim shvatanjem i mišljenjem, to se osuđivalo i sprječavalo. U religiji koja je vladala u Evropi, kao i u religijama Srednjeg vijeka, postojale su dogme koje slobodan ljudski razum nije mogao prihvatiti. Kao što je naprimjer dogma trojstva. Ta dogma smatra Isa, a.s., Mesiju Božanstvom, a jedna druga dogma propovijeda učenje i vjerovanje da je Boga rodila žena. Uslijed takvih shvatanja o religiji odnos između raznih religija i njihovih sljedbenika najčešće se zasnivao na mržnji i isključivosti. Pored svega toga, socijalni poredak u Evropi bio je dugo vremena nazadan i nanosio je štetu širokim narodnim slojevima. To je bio feudalni poredak kojeg je kasnije naslijedio kapitalizam u kome sva imovina i bogatstvo pripadaju malom sloju bogatih. U dijeljenju bogatstva sa bogatašima u Evropi je često puta učestvovala i crkva i njeni krugovi. Narod je radio za interese malog broja bogatih ljudi i za interese crkve. To je bila krajnost koja je imala štetan odraz na život ljudi i na poredak zajednice. U takvim okolnostima svaki naučni i socijalni napredak bio je nezamisliv; moralo je doći do sukoba između konzervativnih snaga i novih snaga, nosilaca stvarnog napretka i progresa. Dok je crkva u Srednjem vijeku imala punu vlast u svim domenima

života, dotle u novom vijeku stasaju nove, napredne snage na tlu Evrope. Te snage pronalaze polje na kojem se osjećaju slobodno. Počinju se baviti naukom i istraživanjem prirode. I koliko god je u novije vrijeme čovjek u Evropi napredovao u naučnom pogledu i pribavljao sebi slobodu, toliko se udaljavao od crkve i vjere. Ovaj sukob sa vjerom i sa crkvom na tlu Evrope naročito se pojačavao u 17. i 18. stoljeću. Sve do kraja 19. stoljeća, nekada jače, nekada slabije, trajao je taj sukob između vjere i takozvanih naprednih snaga. Prvi zahtjevi ovog sukoba išli su uglavnom zatim da ograniče uticaj vjere i crkve i da osiguraju više slobode ljudskoj misli i misliocima. U početku ovog sukoba nije iskazivana namjera da se vjera potpuno isključi iz života. To sve trajalo je do 19. stoljeća kada se pojavio jedan poseban pokret, takozvani historijski materijalizam. Ovaj pokret je smatrao da vjera uopće nije potrebna ljudima i da vjeru na svaki mogući način treba ukloniti iz društva. U 20. vijeku javljaju se i prve države i zajednice koje su zasnovane na toj ideji. Pokret počinje širiti propagandu za uklanjanje vjere iz škola i društva, za napuštanje vjerovanja u Boga. Najzad su se pojavile parole koje zagovaraju da je vjera ropstvo i opijum za čovjeka i da čovjeka treba osloboditi tog opijuma. Uslijed toga, pojavili su se pokreti i zajednice, društveni sistemi i organizacije koji su zaista počivali na nevjerstvu, koji su se organizovali i uređivali život bez najmanjeg uticaja vjere. Šta se dogodilo nakon toga? I tu se pojavila pretjeranost, u više pravaca. Prvo, samo stanovište i propaganda da vjeru treba ukloniti iz društva i da treba napustiti vjerovanje u Vječnog i Svemoćnog Boga, Stvoritelja svijeta, to samo po sebi predstavlja krajnost. To je suprotno onoj ranijoj krajnosti o vjerovanju u sve i svašta. Zatim, ovaj pokret koji u klasičnom smislu odbacuje vjeru i sam je izgradio političku i ideološku hijerarhiju koja je slična hijerarhiji klerika kod crkve. Metode

kojima su se materijalistički pokreti u svijetu služili imale su za posljedicu pritisak i ograničavanje ljudske slobode, slično kao što su postojala ograničavanja i pritisak od strane crkve u Srednjem vijeku. U nekim zemljama koje je uzeo pod svoju vlast materijalistički pokret je pokrenuo otvoreni napad na ljudska prava. Zabilježeni su slučajevi da se u zemljama pod dominacijom materijalističkog sistema brisao svaki trag religiozne pripadnosti ljudi. To se naročito čini sa muslimanima u nekim zemljama. Muslimani se tamo ne usuđuju da izraze svoja vjerska osjećanja, naročito ako obavljaju poslove u privrednoj, državnoj ili prosvjetnoj službi. U tim zemljama muslimani se boje izvršiti obrezivanje svoje muške djece, premda je to kao što je opće poznato, u medicini vrlo važna higijenska mjera. Iz svega toga očito je da su neki socijalistički i materijalistički pokreti zapali u fanatizam i konzervativizam sličan religioznom fanatizmu i konzervativizmu. Pokazalo se da nije samo religija opijum. Religija, naime, može biti opijum ako se pogrešno shvati. Ako se pristupa religiji sa krajnjim fanatizmom, onda ona postaje opijum. Međutim, to nije osobina samo religije! Svaka ideologija na svijetu može biti i postati opijum. Ako jednoj ideologiji, ma kakva ona bila, ljudi pristupaju sa fanatizmom i zanosom, ako slijedeći svoju ideologiju ne paze i ne poštuju nikakva pravila, onda je sigurno ta ideologija postala opijum za njene sljedbenike. Nas ovdje interesuje kakav je stav islam imali u njegovom učenju nastranosti i krajnosti zbog kojih ljudi pate i zbog kojih se sukobljavaju? Islamski principi najbolje nam osvjetljavaju ovo pitanje. Vjerovanje u Allaha i poimanje Boga u islamu je prava sredina među krajnostima i pretjeranostima; između stare idolatrije, po kojoj se priroda smatrala Božanstvom i između ateizma koji nije počeo postojanje Boga uopće. Allah, Bog, po islamskom učenju je Vječno i Svemoćno biće koje opstoji samo

o sebi, koje nije rođeno i koje nije ničem u svijetu slično. Najbolji pojam o Bogu pruža nam kratko sure koje skoro svaki musliman zna napamet. To je sura *Ihlas* u kojoj Allah, dž.š., kaže: **Reci Muhamede ljudima. On, Allah je jedan, Allah je onaj koji sve održava, nije rodio, niti je rođen. Ništa i niko nije njegova slika i prilika.** To znači da savršenstvo pripada samo i jedino Allahu džellešānuhu. Svi ljudi pred Njim su jednaki i na zemlji nema božanskih ljudi, svetih ljudi, niti božanskih nepogrešivih zajednica, niti božanske nepogrešive vlasti. Vlast u islamu i po islamskom učenju je ljudska vlast koja može pogriješiti. Zato, nikakva vlast po islamu nema apsolutno pravo raspolaganja sa ljudima kao da su oni predmeti. To znači da se u islamu niko ne može toliko uzdići da dostigne stepen Božanstva. U islamu ne postoje skupine ljudi koje su božanske i svete na jednoj strani, i skupine običnih smrtnika, ljudi koji su poniženi na drugoj strani, pa da između te dvije skupine dođe do sukoba i borbe za vlast kao što se to dogodilo u Evropi. Pobožnost u islamu pripada samo Bogu. Nikome se ne smije i ne može klanjati osim Svevišnjem Bogu, Stvoritelju svijeta. Nema u islamu posrednika između Boga i čovjeka, nema kajanja, nema ispovijedanja grijeha ni pred kim, osim pred Svevišnjim Stvoriteljem svijeta. Božiji poslanici, islamska ulema, hodže, učitelji samo su Božiji robovi, ljudi kao i svi drugi. To nam naročito ukazuje i objašnjava Kelime-i-šehadet, izraz našeg svjedočanstva vjere u Boga, gdje se i za Božijeg poslanika kaže da je Božiji rob. *Vjerujem, iskazujem da je Muhamed Alejhisselam samo Božiji rob i njegov Poslanik*, riječi su prvog islamskog šarta. Zato nema svetaca u islamu koji imaju neke posebne nadmoći da upravljaju prirodom i silama prirode. Islamski poziv da se odbaci idolatrija, da se ne obožava priroda, da se ne klanja čovjek čovjeku – to je zapravo poziv da se čovjek oslobodi od poniženja i da se ostvari puna i prava ljudska jednakost. Svaka

suprotna i drukčija orijentacija u poimanju vjere i Boga je zabluda i krajnost koja udaljava od pravog puta. U tom smislu je i ajet kojeg sam u početku proučio, a koji je upućen prvenstveno kršćanima, a onda preko njih i pripadnicima svih drugih vjera i ideologija: **Reci Muhamede, o sljedbenici Svete Knjige ne pretjerujte, ne idite u krajnost u vašoj vjeri i u vašim ideologijama mimo okvira istine i nemojte slijediti sklonosti ljudi koji su od ranije zalutali i koji su zaveli mnoge u zabludu i koji su zaista skrenuli sa pravoga puta, nego prihvatite se i držite se umjerenosti i razboritosti. Ne srljajte u krajnost.** Nemojte dakle govoriti da je Isa Božiji sin i da je Bog! Nemojte govoriti da postoje tri Boga u jednom i jedan u trojici! Značajan je jedan drugi kur'anski ajet upućen sljedbenicima Svetog pisma i svim ljudima, a u kome se kaže: **Reci im Muhamede. O sljedbenici Svete knjige, dodite da praktično usvojimo princip jednako prihvatljiv i jednako velik i uzvišen i za nas i za vas. Klanjajmo se samo Allahu i ne pripisujmo Mu druga, te da mi ljudi ne smatramo i ne uzimamo jedni druge za božanstva umjesto Stvoritelja svijeta. Ako oni ne prihvate taj princip, recite im: Budite svjedoci da mi i dalje ostajemo muslimani, ostajemo poklonici toga uzvišenog principa.** Ovim se ljudi pozivaju da zajednički čuvaju ljudsko dostojanstvo i ljudski ugled, da odbace obožavanje prirode, obožavanje materije, obožavanje čovjeka i svega onog što je čovjek svojim djelom i svojim rukama stvorio, kao što su moćne mašine, razne društvene tvorevine, ljudske ustanove, društveni poredak, država, razne partije itd. Nemojte to obožavati i uzimati za božanstva i bogove, nego se samo klanjajte Istinitom, Vječnom Stvoritelju svijeta. Prema tome, vlast se po islamskom učenju zasniva na međuljudskom dogovoru kao što je izričito u Kur'anu rečeno Alejhisselamu: **Dogovaraj se Poslaniče sa ljudima, dogovaraj se sa vjernicima.** Na drugom mjestu u Kur'anu prilikom isticanja osobina i svojstava

vjernika, kaže se: **probleme međusobno rješavaju dogovorom.** Ovakvom parlamentarnošću pokušava se sačuvati jednakost među ljudima i ljudsko dostojanstvo, odbacujući metode uzurpiranja i nasilnog otmiranja vlasti ljudima. U socijalnom pogledu islam kao vrstu pobožnosti propisuje međusobno potpomaganje. U tu svrhu su propisana islamska davanja kao što su razne vrste sadake, zekjata, razne druge pomoći siromašnim ljudima ili za sve vjerske potrebe Islamske zajednice, a naročito za vjersko prosvjećivanje. Ponekad se čini da su ova potraživanja mnogobrojna i da prelaze granicu umjerenosti. Međutim, kad ljudi troše svoje imetke u štetne, beskorisne svrhe kao što je duhan, alkohol, kockanje, onda oni u tome ne vide nikakvo rasipništvo. Kad bi ljudi samo raspolovili svoje izdatke koje daju u te beskorisne ili štetne svrhe, mnogo toga vrijednog bi se ostvarilo. Islamsko učenje priznaje privatno vlasništvo, ali korištenje imetka je opća i javna stvar. Svako ko je potreban i u materijalnoj oskudici ima pravo da se koristi imetkom zajednice ili imetkom čovjeka kojeg on ima i previše. U Časnom Kur'anu o davanju priloga za opće potrebe postoji i jedan naročiti ajet: **Unjihovom, muslimanskom imetku ima svoje pravo onaj koji traži pomoć i čedni siromah koji ne prosi.** Prema ovom ajetu, mnogi islamski učenjaci su rekli da bi jedan siromašan čovjek, prisiljen glađu ili glađu svoje porodice, imao pravo bez pitanja uzeti jedan dio imetka koliko mu je potrebno za preživljavanje od nekog imućnog u islamskoj zajednici. U tom slučaju, prema tome čovjeku, ne bi se mogao primijeniti zakonski propis o kažnjavanju koji se odnosi na krađu. To su u najgrubljim crtama neki socijalni principi islamskog učenja. Što se tiče odnosa između sljedbenika raznih religija u islamu su ti odnosi postavljeni na najsavršeniji i najmudriji način. Tu su na primjer kur'anske riječi: **U vjeri ne**

smije biti nasilja, niko se prisilom, prisilnim mjerama ne smije priversti u vjeru, pa ni u islam. U drugom ajetu Allah, dž.š., traži da se vjernicima islama objasni ta islamsku tolerancija: *Da je tvoj Stvoritelj htio svi bi ljudi na Zemlji vjerovali, svi bi bili jedne prave vjere.* (Alejhissellamu se kaže: *Zar bi ti prisilio ljude da budu vjernici, kad je Svemoćni Allah dozvolio različitost vjera i ideologija.* Zatim Kur'an predočava još jedan princip tolerancije: *Vama vaša vjera, a meni moja.* U pogledu pripadnika raznih vjera u islamskim zemljama primjenjuje se pravilo iz hadisa Božijeg Poslanika Muhammeda, a.s. U tom hadisu se kaže: *Oni imaju prava kao i mi, te dužnosti i odgovornost pred zakonom kao i mi.* Islam je izbrisao sve razne plemenske razlike između ljudi i ljude ne procjenjuje po rasi i boji kože. Muhammed, a.s., kaže: *Arap nema prednosti nad nearapom, niti bijelac nad crncem, osim po bogobojaznosti i po plemenitosti duše.* Svi ovi islamski principi su, ustvari, principi umjerenosti i razboritosti. Ovi principi dostojni su i vrijedni da se na njima uredi ljudsko društvo, ljudska zajednica, pa da u njoj zavlada istinski mir, sloga, zadovoljstvo i međusobno povjerenje među ljudima. Na osnovu ovakvih principa islam ima sjajnu perspektivu i budućnost. Kada se ljudska zajednica uopće, uključujući u nju i muslimanske narode toliko kulturno i duhovno uzdigne iznad sadašnjeg nivoa, onda će tek dokučiti i shvatiti veličinu islama i veličinu ovih njegovih principa. Ljudi će tek tada postati sposobni da ponesu emanete islama i da na njegovim principima srede i uredi svoj život. Mjesec ramazan sa svojim postom ojačao je u nama sposobnost da uredimo svoj život po ovakvim islamskim principima i mi imamo puno osnova da se ne udaljimo od naše vjere i poslije ramazana. Mjesec ramazan na svom rastanku sa nama preporučuje i ostavlja nam svoje savjete. I kad osluhnemo kao da čujemo savjete koje je Alejhissellam ostavio vjernicima

islama. Ramazan nam ovom prilikom preporučuje ovaj hadis: *Blago onom ko bude upućen i sebe usmjeri na put islama, koji imadne toliko imetka koliko mu je potrebno za normalan život i bude time zadovoljan. Kome Allah hoće da učini veliko dobro dadne mu i omogući mu da se dobro uputi u svoju vjeru islam.* Najzad, na rastanku sa ramazanom Allahov mjesec nam nudi i ostavlja još jedan zlatni savjet. To je onaj savjet koji je Muhamed, sallallahu alejhi vesellem, dao jednom svom savremeniku i učeniku na njegovo traženje pred polazak na put. Kada je Božiji Poslanik jednom prilikom u džamiji u Medini tumačio uzvišenu vjeru islam, priđe mu jedan čvjek i zamoli ga da mu podari neku opskrbu za put. Resululah mu reče: *Neka te dragi Bog opskrbi i neka ti dadne takvaluk bogobojaznost.* Čovjek na to reče: *Daj mi još nešto.* Vidite čovjek se sprema na put i traži od Pejgambera opskrbu. Moglo bi se pomisliti u prvi mah da traži nešto novaca za putni trošak. Pejgamber ga je shvatio i znao je da ima pred sobom čovjeka vjernika kod koga je duhovna hrana glavna opskrba. Pejgamber mu reče: *Neka te Allah opskrbi takvalukom – bogobojaznošću.* Čovjek zatim ustrajava da dobije još nešto od Poslanika. Alejhissellam mu kaže: *Neka ti Allah, dž.š., oprost i tvoje grijeha koje si možda počinio i koje ćeš eventualno počinuti.* Na ponovno traženje čovjeka da mu Poslanik nešto da pred polazak na put, hazreti Pejgamber mu kaže: *Neka ti Svemoćni Bog olakša da činiš dobra djela gdje god bio i kud se god kretao.* Kako veličanstvene želje i kakva opskrba! Ovim svojim riječima Alejhissellam hoće da kaže da nastojimo da se čuvanjem od grijeha opskrbimo takvalukom, bogobojaznošću i da molimo Allaha, dž.š., da nam u tom pomogne. Zatim nas savjetuje da se za svoje grijeha iskreno kajemo i molimo Boga da nam oprost i da nastojimo činiti dobra djela kuda god se krećemo. Ovo je zaista najljepši savjet koji se može dati čovjeku, koji se može pružiti čovjeku za njegovu

duhovnu i moralnu orijentaciju na životnom putu. A ko to od nas nije putnik na ovom svijetu? Svi smo putnici na svom životnom putu! Samo što se ne brinemo u dovoljnoj mjeri za ovakvu vrstu opskrbe. Jer, mi najčešće kad se spremamo na put stavimo u svoju putničku torbu hljeb i meso, voće i slatkiše. Zaboravljamo ovu drugu duhovnu opskrbu, zaboravljamo da smo putnici, i da putujemo i onda kad sjedimo kod kuće. Jesmo li spremni primiti ovakvu opskrbu?

Resulullah alejhis-salatu ves-selam nudi ovu duhovnu opskrbu svome savremeniku putniku. Ovaj Pejgamberov putnik zapravo simboliše svakoga muslimana i muslimanku. Ramazan nam nudi ovu duhovnu opskrbu koju je hazreti Pejgamber ponudio svome savremeniku. Imamo li kakvu torbu, da u nju stavimo ovu duhovnu opskrbu i da je ponesemo sa sobom? Mi često nosimo tašnu, naročito naše sestre. Šta se u tim njihovim i našim tašnama nalazi? Najčešće su ispunjene kojekakvim dunjalučkim prtljagom i kozmetičkim priborom, pa tu nema mjesta za opskrbu koju nam nudi ramazan. Trebalo bi da svi znamo da je ova duhovna opskrba, pored svoje velike važnosti, u isto vrijeme i jedna vrsta kozmetike. To je prava duhovna kozmetika koja uljepšava dušu i srce čovjeka i koja im daje puni i pravi sjaj. Ovu duhovnu kozmetiku treba imati svaki musliman i muslimanka. Za apotekarsku kozmetiku dajemo skupe pare, a ovu kozmetiku nam potpuno besplatno nudi hazreti Pejgamber i ramazan. Mjesto i tašna u kojoj se ova kozmetika pohranjuje i čuva treba da bude naša svijest, duša i srce, a sastav kozmetike kao što vidimo je takvaluk, čuvanje od grijeha, kajanje za grijeha i dobra dijela. U sve to je uvrštena i dova Allahu, dž.š., za pomoć. Daj Bože da ovaj zlatni savjet Pejgamberov, a.s., i ovu duhovnu opskrbu koju nam ramazan nudi i ostavlja prihvatimo i tako steknemo najbolju duhovnu orijentaciju na svom životnom putu.

الموجز

خطبة الجمعة وموعظة

خطبة الجمعة – المسلم لا يحكم بل يخدم: عزت تشامجيتش.

الموعظة – تطور أوروبا السياسي والتعليمي. حديث عن الصدقة: قاسم دوبراتشا.

كان الإرشاد والتعليم الديني في المساجد يتخذ أشكالاً مختلفة. وكانت خطب الجمعة والمواعظ من أكثر أشكال الإرشاد والتعليم. وكانت خطب الجمعة والمواعظ في البوسنة والمهرسك تحتل مكانة مرموقة وتحظى باهتمام خاص، باعتبارها الصيغة المشروعة الأوسع انتشاراً للإرشاد الديني. ونقدم في هذا العدد خطبة الجمعة للشيخ عزت تشامجيتش، وموعظة للشيخ قاسم دوبراتشا ألقاها في مسجد الغازي خسرو بك في سراييفو سنة ٦٧٩١.

Summary

HUTBA VAZ

Hutba – A Muslim does not rule, he serves: Izet Čamdžić
Vaz – political and educational development of Europe and
about the sadaqa: Kasim Dobrača

Religious-educational process was carried out in a number of different forms. *Hutba* (speech) that takes place on Friday and is obligatory as a part of *juma-salah* and *vaz* (general, non-obligatory lecture) were the most common forms of education. These two forms were preserved and practiced in Bosnia and Herzegovina for decades as most popular and legitimate forms of religious education.

In this issue we bring *hutba* by Izet ef. Čamdžić and *vaz* of Kasim ef. Dobrača, delivered in the Gazi Husref-bey's mosque in Sarajevo in the year 1976.

Prof. Kasim Trnka:

RS NIJE KONSTITUTIVNI ELEMENT BIH I NEMA PRAVO DA JEDNOSTRANO ODLUČUJE O SUDBINI BOSNE I HERCEGOVINE

Profesor Kasim Trnka rođen je u Sarajevu 1939. godine. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Godinama je predavao na pravnim fakultetima u Mostaru, Bihaću, Zagrebu, Splitu i Banja Luci. Tokom rata bio je savjetnik za ustavno pravo te učestvovao u procesu zaključivanja Vašingtonskog i Dejtonskog sporazuma. Bio je sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Ustavnog suda Federacija Bosne i Hercegovine.

Razgovarao: Hikmet KARČIĆ

UDK 323:342(497.6)(047.53)

SAŽETAK: U ovom intervju prof. Kasim Trnka, jedan od najboljih poznavalaca ustavnog prava u našoj zemlji, za naš časopis govori o situaciji na Krimu; protestima u Bosni i Hercegovini; reformi Ustava FBiH; institucionalnoj diskriminaciji u RS te o tužbi Republike Hrvatske za genocid pred Međunarodnim Sudom pravde u Hagu.

Početak godine obilježili su protesti i neredi u gradovima Federacije. Vidljivo je da je trenutno ustavno uređenje BiH, a naročito Federacije, potrebno izmijeniti. Šta je rješenje, ukoliko uopće postoji? Bili ste i član posljednog projekta Američke ambasade-Ekspertne komisije za reformu Ustava Federacije, pa bih Vas zamolio da nam pojasnite suštinu i tog projekta.

Protesti građana Bosne i Hercegovine su, nažalost, ostali locirani na užem dijelu Federacije i pokazalo se da politički vrhovi različitih stranaka još uvijek imaju mogućnost da manipuliraju svojim građanima. Predstavnici političkih stranaka iz

Republike Srpske (RS) i teritorija sa većinski hrvatskom populacijom uspjeli su svojim građanima nametnuti stav da su protesti, ustvari međubošnjački sukob, te da se to njima ne tiče. Protesti su im predstavljeni kao pokušaj da se mijenja ustavno uređenje Bosne i Hercegovine, da se ukidaju entiteti, da se napravi unitarna država, mada se uopće ne može govoriti o tome. Budući da te političke ekipe imaju pod kontrolom svoje medije, te da su praktično "poklopile" institucije javne vlasti, iskoristili su uticaj i svom biračkom tijelu uputile poruku da se ne upuštaju u takve proteste jer, oni, eto, kao

vode u promjene ustavnog uređenja i Federacije i Bosne i Hercegovine. Zapravo se radi o činjenici da je kriza u cijeloj Bosni i Hercegovini dostigla takav nivo da su se u jednom trenutku zaista morali pobuniti građani i insistirati, prije svega, na socijalnim zahtjevima. Nažalost, pokazalo se da su političke elite uspjele u Federaciji ipak neutralizirati te građanske procese, što možemo zaključiti iz sve manjeg broja onih koji se okupljaju na protestima. Nadao sam se će protesti biti iskra koja će zapaliti jedan plamen, jer postoji očigledna kriza u socijalnom, ekonomskom, političkom i svakom drugom smislu. Mislio sam

sam da je probuđena energija najšireg kruga građana koji do sada u političkom sistemu nisu imali šanse da izraze vlastite interese, jer je politička oligarhija bila daleko od interesa i pozicija obećanih građanima. Ovo je bilo prvi put da se događa neposredna demokratija. Ne sjećamo se poslije referenduma 1992. da smo imali ikakav referendum o bilo čemu. Nismo nikad imali ozbiljne zborove građana, narodne inicijative, peticije ili bilo koje druge oblike u kojima će doći do izražaja glas naroda. Vjerovao sam da će ovi događaji pokrenuti tok stvari i da će to imati vrlo pozitivno djelovanje na predstojeće izbore. Međutim, politička oligarhija se pokazala vrlo sposobnom da taktizira ovim procesima. Čak i sindikat spava mrtvim snom, sindikat koji je, prema mom mišljenju, trebao biti na čelu te socijalne pobune, da artikulira zahtjeve, da čak i organizuje te javne proteste i preuzme odgovornost da u njima ne dođu do izražaja neki ekstremni elementi. Iz svega je očigledno da političkom sistemu Bosne i Hercegovine i Federacije nedostaje ona demokratska energija koja proizlazi iz izjašnjavanja građana.

Kada govorimo o stanju u Federaciji Bosne i Hercegovine uopće i reformi Ustava, u javnom diskursu skoro da postoji opća saglasnost o tome da je Federacija najslabiji dio ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine. Međutim, ukoliko je

to tačno, to bi značilo da su pozicija građana, socijalna pozicija i uvjeti života u Federaciji gori nego u RS-u. RS nema kantona, a tamo ništa nije bolja situacija običnog čovjeka u odnosu na Federaciju. Naprotiv, može se govoriti o mnogim elementima gdje je čak i lošija. Bilo kako bilo, pošlo se od pozicije da se treba reformisati ustavno rješenje Federacije. Američka administracija je ocijenila da se treba krenuti drugačijim putem nego što se do sada išlo. U svim ranijim pokušajima međunarodna zajednica je činila krupne greške, jer je razgovarala samo sa političkim liderima, a ne kroz institucije. Drugo, ona nema nikakvog kontakta sa širim krugom javnosti, sa akademskom zajednicom i nevladinim sektorom pa se očigledno nije mogao postići nikakav značajniji rezultat, iako je bilo dobrih rješenja. Rukovođeni time, američka administracija je sada odlučila da pozove grupu ljudi koji se stručno bave problematikom ustavnog uređenja, te da oni obave konsultacije sa najširim krugom civilnog društva, akademske zajednice i institucija vlasti i da ponude rješenja kojima će se u parlamentarnoj proceduri pokušati unaprijediti ustavno uređenje Federacije. Odmah na početku, američki ambasador u Bosni i Hercegovini koji je projekt predstavio javnosti, kazao je da nije riječ o američkom projektu, nego o "domaćem proizvodu", te da Amerikanci ne

daju nikakve upute osim što smatraju da treći entitet nije opcija, da ne bi trebalo ići na dalje podjele unutar Federacije i da je primarni cilj da se Federacija učini efikasnom i racionalnijom. Također, naglašeno je da se moraju ponuditi rješenja koja bi u postojećoj konstelaciji političkih odnosa ipak mogla dobiti kakvu takvu podršku u Parlamentu Federacije BiH. I zaista, ta grupa ljudi je bila izbalansirana i njoj su bili ljudi usko iz struke, a vođeno je računa i o spolnoj i regionalnoj zastupljenosti. Grupa je pokrenula široke konsultacije širom Federacije i održano je skoro stotinu sastanaka, na osnovu kojih je napravljena set od 188 preporuka, koje su upućene u parlamentarnu proceduru da bi dobile normativni oblik. Kako bi se izradio potpuno novi tekst Ustava. Razloga za novi tekst Ustava je više, a jedan od njih je što je postojeći Ustav pravljen 1994. godine, prije svega za potrebe zaustavljanja sukoba Armije BiH i Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Drugi razlog je što je Ustav rađen na anglo-američkom konceptu, a Bosna i Hercegovina u stvari živi tradiciju Evrope i evropskog kontinentalnog prava, gdje je pristup ustavu potpuno drugačiji nego u američkoj pravnoj školi.

U novi tekst ustava je uneseno dosta inovacija. Definirali smo pozicije Federacije u odnosu na državu na način da smo definirali poziciju Bosne i Hercegovine, a onda deduktivno izveli poziciju Federacije BiH. Država Bosna i Hercegovina bi po tom konceptu trebalo da bude demokratska i suverena, zasnovana na vladavini prava, poštovanju ljudske slobode i prava na izbalansiranoj nacionalnoj ravnopravnosti, pri čemu bi se vodilo računa ne samo o nacionalnoj ravnopravnosti tri konstitutivna naroda, nego i onih koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda, kako bi se izbjegao pojam "ostalih" koji sada figurira u ustavnom uređenju, a koji je prilično pežorativan u odnosu na one koji se ne izjašnjavaju kao konstitutivni narodi. Dali smo početnu definiciju Federacije, pri čemu smo, za razliku

od Washingtona i Daytona, gdje je na prvom mjestu pozicija konstitutivnih naroda, onda se spominju ostali, a tek na trećem mjestu građani, pošli od definicije da je Federacija entitet u kome se ostvaruje vlast građana i ravnopravnost tri konstitutivna naroda i onih koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda. Dakle, to je otvorilo jedan bitno drugačiji konceptualni pristup i nastojali smo da konsekventno izvedemo čitavu strukturu organizacije Federacije. Vodili smo računa da prvo koncept ljudskih sloboda i prava obogatimo sa stanovišta novih saznanja u teoriji i komparativnoj ustavnoj praksi o ljudskim slobodama i pravima. Uveli smo i neka nova prava koja, doduše, figuriraju Temeljnoj povelji od ljudskim pravima Evropske unije (EU). Ali i samoj Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Recimo, pravo na dobru vlast, onda spolna ili nediskriminacija po bilo kojem drugom osnovu, zatim zabrana zastarivanja ratnih zločina, ratnog profiterstva, organizovanog kriminala i tako dalje, što bi imalo velik značaj, ne samo za Federaciju, nego i za cijelu BiH. Posebnu pažnju posvetili smo mehanizmima za ostvarivanje tih ljudskih sloboda i prava.

Drugo pitanje koje nam se postavilo je kako postići konzistentni model organizacije Federacije. Naš model jeste u principu podjela vlasti, ali ne možete ga svrstati ni u parlamentarni ni u predsjednički ni polupredsjednički sistem. Naprimjer, institucija predsjednika Federacije: predsjednik i dva potpredsjednika se biraju indirektno, dakle u Parlamentu Federacije BiH. Drugim riječima, nemaju izborni legitimitet, odnosno, imaju neposredni izborni legitimitet, a po Ustavu su im vrlo široka ovlaštenja, što je potpuni nonsens u ustavnom sistemu drugih zemalja. Predsjednik u dogovoru sa potpredsjednicima formira vladu, može razriješiti i Vladu i pojedine ministre, čak i raspustiti Parlament. Oba doma Parlamenta može da raspusti, a sam je praktično nedodirljiv, jer, iako postoji teorijska mogućnost

da se predsjednik smijeni, to je vrlo teška procedura u Parlamentu i sa Ustavnim sudom Federacije. Tako da u stvari imate jednu instituciju koja nema dovoljno legitimiteta, ima ogromne nadležnosti, a sama je nedodirljiva. Naravno, to je proizvodilo vrlo loše efekte u funkcioniranju sistema i jasno je bilo iz prakse koliko se puta ušlo u neke blokade, baš zbog toga što predsjednik Federacije ili nije bio u stanju da donese ili je manipulisao sa donošenjem nekih odluka.

Iskustvo je pokazalo da vladavina prava nije bila dovoljno osigurana u dosadašnjem sistemu Federacije i zato je posebna pažnja u novom ustavu posvećena nezavisnom pravosuđu, odnosno osiguravanju principa nezavisnog pravosuđa i definiranja nadležnosti i efektivno funkcioniranje Ustavnog suda Federacije. Ustavni sud Federacije u svakoj drugoj državi, odnosno entitetu, na neki način je garant vladavine prava, a kod nas je bio instrument u rukama politike, bar kad se tiče procesa imenovanja, razrješenja. Političari, kao što se pokazalo, mogli su manipulirati neizborom sudija ili traženjem njima podobnih. Podsjetit ću,

“U novi tekst ustava je uneseno dosta inovacija(...) Država Bosna i Hercegovina bi po tom konceptu trebalo da bude demokratska i suverena, zasnovana na vladavini prava, poštovanju ljudske slobode i prava na izbalansiranoj nacionalnoj ravnopravnosti, pri čemu bi se vodilo računa ne samo o nacionalnoj ravnopravnosti tri konstitutivna naroda, nego i onih koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda, kako bi se izbjegao pojam “ostalih” koji sada figurira u ustavnom uređenju, a koji je prilično pežorativan u odnosu na one koji se ne izjašnjavaju kao konstitutivni narodi.”

prije pet godina za troje sudija je istekao mandat i vlast nije bila u stanju da kompletira Sud, i ne samo Sud koji odlučuje o ustavnosti i drugim pitanjima, nego i Vijeće za zaštitu vitalnih interesa, što govori da je to tačka blokade u parlamentarnom odlučivanju koju su neke stranke vrlo vješto koristile.

Napravili smo mehanizme po kojima više ne može doći do situacije da nema sudija u Ustavnom sudu i, što je vrlo važno, proširili kompetencije Suda i uvećali njegovu poziciju takve institucije koja je, između ostalog, odgovorna za kontrolu ustavnosti, zakonitosti i rješavanje sukoba između institucija.

Jedan od rezultata protesta su tzv. plenumi građana. Da li nam možete objasniti šta je to plenum i da li to tijelo ima legitimitet u donošenju odluka?

Rekao sam već da naš sistem nije poznavao iskazivanje volje naroda. Pošto nismo imali nikakvih drugih oblika neposrednog odlučivanja, onda su se ti pokazali kao dobar ventil da se izrazi volja građana. Ali, naravno, pri tome treba imati u vidu da plenum ili bilo koji drugi oblik takvog izjašnjavanja, ne može preuzeti kompetencije institucija vlasti, jer su uvjetno pozicionirani. Dakle, plenum može biti jedan od oblika demokratskog pritiska na institucije javne vlasti da rade ono što treba da rade. Naravno, to je u osnovi pozicija nevladinog sektora,

jer je on oblik demokratske kontrole vlasti. Stepem demokracije jednog društva, između ostalog, vidi se po tome koliko je nevladin sektor organiziran i uspješan da može profilirati interese građana ili pojedinih segmenata društva. Institucije vlasti su te koje su dobile povjerenje građana na izborima i koje moraju

ostvarivati svoju poziciju, ali moraju imati osjetljivost i za impulse koji dolaze na ovaj način. Drugo je pitanje koje zaslužuje jednu temeljitiju analizu, a to je zašto se ti plenumi nisu jasnije precizirali? Ja sam nekim forumima prisustvovao i tu ljudi govore o svemu i svačemu. Dakle, nema usmjerenosti na neki problem, pa da se nude konkretna rješenja. Onda se ističu zahtjevi koji su objektivno nerealni, umjesto da se istaknu na početku oni zahtjevi koji se u tom trenutku mogu ostvariti. Dakle, ovo ostaje

takve zahtjeve, vlast na svaki način pokušava da ih neutralizira i sudeći prema dosadašnjem toku stvari, uspjeli su u tome. Zahtjevi su se raspršili, mnogi od njih su nerealni, a vrijeme ide i političke stranke i akteri javne vlasti su izbjegli javnu odgovornost i dobili dovoljno prostora da sada po staroj matrici ulaze u predizbornu trku. A stara matrica, generirana iz samog Dejtonskog sporazuma, omogućava samo nacionalno profiliranje političkih programa. I onda imate konkurenciju nacionalnih progra-

motivira da ostanu na tom konceptu. Potrebno je da se afirmiraju vrijednosti koje se tiču svih građana Bosne i Hercegovine. Nažalost, mi zapravo i nemamo političare koji su državnici po definiciji, koji strateški misle u budućnost. Uglavnom je riječ o sitnim dnevno-političkim interesima, ili od izbora do izbora. Bosna i Hercegovina je u svojoj historiji izgradila te zajedničke vrijednosti, samo ih je trebalo negovati. Multinacionalnost nije nikad bila prepreka suživotu i toleranciji u Bosni i Hercegovini. Kultura tolerancije i suživota razvijana je vijekovima, a nakon rata, etničkih progona i genocida, posebno kod određenih političkih snaga koje ne žele Bosnu i Hercegovinu, razvija se nacionalna konfrontacija i tako razara tradicionalno tkivo Bosne i Hercegovine. Ustavno uređenje se mora revolucionarno izmijeniti ili ga se bar mora početi transformirati u pravcu postizanja optimalnu ravnotežu između onoga što ujedinjuje sve građane i onoga što predstavlja nacionalni identitet u svim onim bitnim karakteristikama. Kako pokrenuti stvari?. Bosna i Hercegovina danas vidim na raskrsnici i imamo dvije opcije. Prva je prihvatiti zahtjeve evropskih integracija koje objektivno znače podizanje kvaliteta života i demokratičnosti u jednom društvu i mislim da bi proces pregovaranja bio mnogo značajniji nego samo članstvo u Evropskoj uniji, jer bi se pregovaranjem polako ispunjavali unutrašnji odnosi i prilagođavali evropskim kriterijima. Ne bude li se to postiglo, a to mora biti rezultat i domaćih političkih snaga i predstavnika međunarodne zajednice koji ne mogu izbjeći odgovornost za stanje u Bosni i Hercegovini, onda na slijedi drugi scenario u kojem će Bosna i Hercegovina zaostavanjem međunacionalnih razlika i suprotnosti postati sigurnosni problem. Onda će, bojim se, biti kasno da međunarodna zajednica interveniše i pomogne demokratske snage u Bosni i Hercegovini.

“RS nema nikakvih ingerencija, ona ni po čemu nije konstitutivni element Bosne i Hercegovine. Nisu entiteti stvorili Bosnu i Hercegovinu, nego je obrnuto, što izričito piše u Prvom članu i prvoj rečenici Ustava Bosne i Hercegovine: da je Bosna i Hercegovina izvršila unutrašnju transformaciju svog uređenja i da se od unitarne države prihvata postojanje dva entiteta unutar svoje države.”

jedan fenomen koji se pojavio, ali koji zaslužuje ozbiljnu artikulaciju. Prema mom mišljenju, iz ovog prije svega pouku moraju izvući nevladine organizacije o tome na koji način profilirati demokratski pritisak na institucije javne vlasti, jer, nije dobro da se volja građana osjeti samo svake četvrte godine. U takvoj situaciji vlast zapravo ima potpuno dovoljno vremena da se osamostali, tako da kažem, i da ne pokazuje nikakvu osjetljivost na probleme građana i da se dogodi, nažalost, da veliki broj funkcionera u javnoj vlasti ne radi za javni, nego za vlastiti interes.

Procesuiranje kriminala, korupcije, pljačkaških privatizacija itd. su zahtjevi s plenuma. Zašto se još uvijek ne poduzimaju nikakvi konkretni i efikasni koraci?

Građani su s pravom ukazali na najozbiljnije probleme u našem društvu. To znači da je veliki broj aktera te javne vlasti zapravo bio involviran u korupciju i organizovani kriminal. Kada plenum postavi

ma i provjerenu matricu preizbornih kampanja. Jedan broj političara iz tih ekipa tvrdi kako je ta nacija ugrožena, kako su oni drugi krivi i onda se u glavnom fokusira na mobilizaciju vlastitog nacionalnog korpusa za određenu političku opciju. Može se egzaktno dokazati od Dejtona do danas da se u političkoj javnosti, medijima, pa čak i u građanskom društvu, vrlo malo govori o stvarima koje integriraju Bosnu i Hercegovinu, o nečemu što je zajedničko. Malo je stranaka u izbornom sistemu koje ističu kandidate “transnacionalnog značaja”, da biraju kandidata koji će biti prihvatljiv i drugoj i trećoj nacionalnoj grupi. Otprilike svako insistira na nacionalnog viteza svog naroda i tako vrše homogenizaciju i normalizaciju na te nacionalne programe. To proizlazi iz ustavnog koncepta Bosne i Hercegovine, gdje je konstitutivnim narodima data rezervisana pozicija u vlasti i gdje je u pojedinom nacionalnom korpusu bez konkurencije unaprijed osiguran dio vlasti. To ih

U prilog tvrdnjama da Bosna i Hercegovina može postati sigurnosni problem idu izjave nekih srpskih analitičara koji tvrde da je situacija sa RS i sa Krimom identična i da RS treba da traži više autonomije i da se otcijepi?

Ti političari su to počeli pričati još kad je Kosovo dobilo nezavisnost. I onda su, emotivno vezani za to da je Kosovo sastavni dio Srbije, kazali da, ako može Kosovo, zašto se RS ne bi mogla otcijepiti. Naravno, ima i drugih primjera, kao što je Škotska, Baskija, Flandrija ili Valonija, ali svaki pojedinačni primjer je na svoj način specifičan. Ako gledamo samo ova dva primjera, Krim i Bosnu i Hercegovinu, to nema apsolutno nikakve sličnosti. Prvo, Dejtonski sporazum je međunarodni ugovor u kojem su sve relevantne svjetske sile, uključujući i susjedne zemlje koje su duboko bile involvirane u sukobe u Bosni i Hercegovini, preuzele međunarodnu obavezu da će poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. Potvrdili su činjenicu da su građani Bosne i Hercegovine na referendumu 1992. godine odlučili o suverenitetu i teritorijalnom integritetu svoje zemlje. Iz tih činjenica treba izvući zaključak da ne može dio Bosne i Hercegovine odlučivati o suverenitetu i integritetu cijele države. Teorijski govoreći, ako treba o tome odlučiti, treba da odluče svi građani Bosne i Hercegovine. S druge strane Krim je, iako je kroz historiju bio dio i Rusije, Sovjetskog saveza i on je u kontekstu dok su svi bili u sastavu Sovjetskog saveza jednom političkom odlukom bio priključen Ukrajini. Ali, treba podsjetiti da je u trenutku kada se raspadao Sovjetski savez, kada je Ukrajina posjedovala nuklearno naoružanje, u Budimpešti zaključen međunarodni ugovor u kome su se SAD, Rusija i Evropska unija (EU) se usaglasile da Ukrajina odustane od nuklearnog naoružanja, a da joj zauzvrat potpisnici tog ugovora garantuju teritorijalni integritet i suverenitet. Prema tome, Rusija u najmanju ruku krši taj međunarodni ugovor i time međunarodno pravo, a

s druge strane, gomilanjem onoliko vojnog potencijala u Ukrajini dovedi u sumnju rezultate krimskog referenduma. Iako možemo nagađati da bi se jedan veliki dio populacije koja govori ruski jezik možda i htio priključiti Rusiji, ali ako se taj proces nastavi, onda je pitanje važe li ikakva pravila međunarodnog prava? A jedno od temeljnih pravila međunarodnog prava istaknuto i Helsinškom poveljom, koja je osnova i EU i međunarodnog poretka, jeste da su granice u međunarodnom pravu priznate i da se ne mogu silom mijenjati, osim naravno, dogovorom zainteresovanih strana.

RS nema nikakvih ingerencija, ona ni po čemu nije konstitutivni element Bosne i Hercegovine. Nisu entiteti stvorili Bosnu i Hercegovinu, nego je obrnuto, što izričito piše u Prvom članu i prvoj rečenici Ustava Bosne i Hercegovine: da je Bosna i Hercegovina izvršila unutrašnju transformaciju svog uređenja i da se od unitarne države prihvata postojanje dva entiteta unutar svoje države. Gledajući po tekstu Ustava, Bosna i Hercegovina je prihvatila postojanje entiteta, a nisu entiteti stvorili Bosnu i Hercegovinu. Prema tome, otpada onaj razlog kojeg su imale sve bivše republike države nasljednice Jugoslavije. Imale su potpuni legitimitet da traže osamostaljivanje, jer su u stvari bili konstitutivni elementi Jugoslavenske federacije. RS

nije konstitutivni element Bosne i Hercegovine i nema ni pravo da jednostrano odlučuje o sudbini Bosne i Hercegovine. Tradicionalni princip koji je dosta kontroverzan i u međunarodnom pravu a i nauci, o pravu naroda o samoopredjeljenju, na koji se neki političari iz RS pozivaju, jednostavno ne stoji. Pravo naroda na samoopredjeljenje je uvedeno u trenutku kada je počeo proces dekolonijalizacije i kada je bivšim kolonijama trebalo pravno omogućiti da ostvare državnu nezavisnost. Ta komparacija sa RS nikako nije u redu, pogotovo što se u našoj političkoj praksi često izjednačava pojam konstitutivni narod sa pojmom suverenost. Mnogi političari, neki iz neznanja, a neki sa očitom namjerom, govore da je njihov konstitutivni narod suveren narod. Šta to onda znači? Iza te izjave zapravo stoji zahtjev: dajte nam teritoriju i mi ćemo stvoriti jednu nacionalnu vlast, a onda naravno odlučujemo hoćemo li dalje biti u toj zajednici. To je u stvari poziv na rušenje države Bosne i Hercegovine. Zahtjev o pravu na samoopredjeljenje, srpskog naroda u ovom slučaju ne dolazi u obzir, jer pojam konstitutivni narod je uži od pojma suverenosti. On ne uključuje ni pravo na teritoriju niti pravo na jednonacionalnu vlast, a pogotovo ne pravo na otcjepljenje i samoopredjeljenje, jer konstitutivni narodi u stvari imaju

šansu da se međusobno dogovaraju i da osiguravaju ravnopravnost u međuzavisnosti jedni od drugih. Dakle, ne može se pojam konstitutivni narodi izolovano koristiti od volje druga dva konstitutivna naroda. Da zaključim, sa svih aspekata apsolutno je neuporedivo porediti pitanje Krima i Bosne i Hercegovine, odnosno RS.

“Zahtjev o pravu na samoopredjeljenje, srpskog naroda u ovom slučaju ne dolazi u obzir, jer pojam konstitutivni narod je uži od pojma suverenosti. (...) Ne može se pojam konstitutivni narodi izolovano koristiti od volje druga dva konstitutivna naroda. Da zaključim, sa svih aspekata apsolutno je neuporedivo porediti pitanje Krima i Bosne i Hercegovine, odnosno RS.”

Ustavni Sud Bosne i Hercegovine je postupajući po presudi Evropskog suda za ljudska prava počeo da ukida presude osuđenim za ratne zločine i genocid pred Sudom Bosne i Hercegovine. Time osuđenima licima se poništava presuda i bivaju pušteni na slobodu. Kako komentirate potez Ustavnog suda BiH, a naročito šutnju predstavnika Bošnjaka sudija u Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine?

Bosna i Hercegovina je potpisnica mnogih međunarodnih konvencija, u kojima se, između ostalog, nalazi stari provjereni pravni princip zabrane retroaktivnosti. Uobičajeno pravilo i u međunarodnom i u domaćem krivičnom pravu je da se novi zakon može primijeniti samo povoljnije za počinioca krivičnog djela, dakle retroaktivno primijeniti. I tu ne bi bilo ništa sporno da Ustavni sud insistirajući, kao i Evropski sud za ljudska prava da se ne može retroaktivno primjenjivati propis, nije učinio veliku grešku, kao što ju je učinilo i redovno pravosuđe koje je primjenjivalo odluku Ustavnog suda i odluku Evropskog suda za ljudska prava. U stvari, boreći se za vladavinu prava i primjenu ovoga principa zabrane retroaktivnosti, zapravo su ugrozili opći princip pristupa pravdi. I desilo se da osobe

koje su konačnim pravosnažnim presudama utvrđene kao ratni zločinci bivaju na slobodi. Dakle, to je jedan nonsens koji ruši generalniji princip od principa zabrane retroaktivnosti, da se neko ko je konačno pravosnažnom sudskom presudom označen kao ratni zločinac u stvari nalazi na slobodi. Prvo, ponižava žrtve, drugo, ugrožava opću sigurnost

u sredini u kojoj će se kretati, iako se sve to moglo izbjeći da je Ustavni sud redovnom pravosuđu dao prelazna rješenja u smislu instrukcija da na slobodu ne puštaju osobe koje su definitivno osuđene, nego da eventualno obnavljaju postupak, bez da se upuštaju u meritum stvari o ispitivanju faktičkog toka događaja koji su doveli do toga zločina. Problem je bio odmjerenje kazne i da li je kod odmjerenja kazne trebalo primijeniti kasniji ili raniji zakon. I primjenom ranijeg zakona se moglo potpuno drugačije postupiti. Dakle, da ta osoba i dalje ostane, da, da tako kažem, da služi onu pravedno dosuđenu kaznu, da se ne proizvode svi ovi negativni efekti o kojima sam govorio, a i da se postigne ova pravna konsekvenca izbjegavanja retroaktivne primjene prava. Tu se nisu dovoljno snašli ni Ustavni sud ni redovno pravosuđe. Mogli su procijeniti koliki je senzibilitet oko toga pitanja, a sada su napravili takav gest da su se na neki način narugali pravdi. Ratni zločinac, pravosnažno osuđen, a to u pravu znači da je to istina koja se više ne dovodi u pitanje, sada je na slobodi. Dakle, moralo se naći načina da se to izbjegne, a da se primijeni princip zabrane retroaktivnosti. Ja mislim da se to moglo učiniti.

Slučaj koji je obilježio prošlu godinu je i problem bošnjačke djece u Konjević Polju i drugim mjestima u RS, čiji roditelji zahtijevaju da senastava izvodi po bosanskom planu i programu. Trenutno se provodi neka vrsta privremenog rješenja. Program škole iz Sarajeva djeca pohađaju u Konjević Polju i to u objektu Islamske zajednice. Šta dalje? Koji su to pravni mehanizmi koji se mogu koristiti u slučaju institucionalne diskriminacije?

Događaji u Konjević Polju i u Vrbancima su samo vrh ledenog brijega i problem je prisutan na cijelom području Bosne i Hercegovine. Vratću se malo na priču o kad smo kao ekspertna grupa obilazili Federaciju i razgovarali o novom ustavu. Stekao sam utisak nažalost, da je svaki narod, da ne kažem čak nacionalna manjina, koji se našao u poziciji statistički manjinskog naroda u nekoj sredini, da je diskriminisan i da se većinski narod prilično bahato ponašao prema toj manjinskoj grupi. To znači, ako gledamo kulturološki, da mi zapravo još uvijek nemamo tu kulturu poštivanja drugačijeg i različitog. To je jedan od primjera. Kad bismo sad napravili cjelovitu analizu u cijeloj Bosni i Hercegovini, ustanovili bi da u velikom broju, ako ne i generalno, da je manjinska grupa u velikoj mjeri diskriminirana, da, između ostalog, nema mogućnosti da osigura očuvanje nacionalnog identiteta, koji je u suštini njegovanje vlastite kulture, tradicije, običaja, vjere i tako dalje. To praktično znači, čak i u pravnom smislu ukoliko posmatramo Evropsku okvirnu konvenciju o pravima nacionalnih manjina koja se da primijeniti na konstitutivne narode kada su u manjini na nekom području, da svaka nacionalna grupa mora imati osigurano nesmetano izražavanje vlastitog nacionalnog identiteta. U ovom slučaju, makar da imaju takozvane nacionalne predmete organizovane u redovnom sistemu nastave. Nažalost, to nije slučaj i mislim da se to pitanje mora generalno rješavati za cijelu Bosnu i Hercegovinu. Bojim se da

toga ima i na drugim stranama i da se tom problemu nije dovoljno sistemski prišlo, iako imamo jasne ustavne odredbe o tome. Prvo, da sve institucije javne vlasti na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, kad je u pitanju nacionalna struktura, moraju biti sastavljene prema popisu stanovništva iz 1991. godine. Kada bi se primijenio taj princip, kako bi izgledala vlast u Srebrenici, Foči, Višegradu ili Rogatici? Većinski dio te vlasti bio bi iz reda bošnjačke populacije, jer je takva bila struktura 1991. godine. Nažalost, genocidom i etničkim čišćenjem ta struktura je promijenjena i ustavotvorac je pokušao da ugradi instrument da se, koliko je moguće, ponište negativni efekti etničkog čišćenja i genocida. S pravnog aspekta mogu se naći i druge osnove za rješavanje tog problema, kao što je Konvencija Ujedinjenih nacija o zabrani rasne diskriminacije. Iako sam naslov nije dovoljno precizan, ne misli se samo na razlike među rasama, nego u svojim definicijama ta konvencija ide mnogo šire i tretira i druge oblike diskriminacije. Pravno, ima osnova da se u rješavanje problema školovanja bošnjačke djece u RS involvira i organizacija Ujedinjenih nacija i njeni mehanizmi. Trebalo bi na neki način animirati visokog komesara za ljudska prava da se angažuje u Bosni i Hercegovini i da se internacionalizira taj problem.

Šta mislite o ideji o formiranju privatnih škole, koje bi bile finansirane iz Federacije, koje bi napravile novi paralelan sistem školstva u RS?

Mi zapravo već imamo privatne škole, a ne znam da li su u RS realizirali mogućnosti osnivanja privatnih osnovnih i srednjih škola. RS ima masu privatnih univerziteta i fakulteta i zašto ne bi imala i srednjih škola? Ali i tada se ne rješava problem. Institucije javne vlasti u RS-u mogu tražiti da i takva privatna škola mora osigurati one standarde koji su inače neophodni u funkcioniranju obrazovnog

sistema, odnosno mogu opet insistirati da i ta škola provodi plan i program Ministarstva obrazovanja RS-a. To jeste jedno od rješenja, ali se u tom slučaju otvara niz drugih pitanja., jer je vlast odgovorna da osigura osnovno obrazovanje, bez obzira što bi te škole finansirali učenici, odnosno njihovi roditelji. U svakom slučaju treba razmišljati i o toj varijanti.

“Kad bismo sad napravili cjelovitu analizu u cijeloj Bosni i Hercegovini, ustanovili bi da u velikom broju, ako ne i generalno, da je manjinska grupa u velikoj mjeri diskriminisana, da, između ostalog, nema mogućnosti da osigura očuvanje nacionalnog identiteta, koji je u suštini njegovanje vlastite kulture, tradicije, običaja, vjere...”

Skoro je pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu počelo iznošenje argumenata u predmetu tužbe Hrvatske protiv Srbije za genocid počinjen devedesetih godina. Kakvo je Vaše mišljenje o ovom slučaju, te kakve će posljedice imati na međudržavne odnose u regiji?

Prvo treba reći da je to drugi slučaj, poslije slučaja Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, da se primjenjuje Konvencija o genocidu, o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, donesena 1948. godine, kojom je definisan zločin genocida. Treba naglasiti da pri definiranju zločina genocida treba imati u vidu dva bitna elementa. Prvo, faktičke činjenice da se vrše ubistva, progoni, izolacija pojedinih grupa i tako dalje, dakle, one faktičke zločine. A drugi element genocida je onaj psihološki, koji je obično teško na sudu dokazati, odnosno, da postoji namjera onoga ko vrši te zločine da njima eliminiira, djelomično ili potpuno uništi neku nacionalnu, etničku ili vjersku. Dakle, to je u samoj konvenciji. Nažalost, Međunarodni sud pravde je u slučaju Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore postavio vrlo visoke standarde dokazivanja ovog psihološkog

momenta postojanja zločinačke, genocidne namjere, što je za nas bilo vrlo otežavajuće, zahvaljujući tadašnjim odnosima, a možda i ulozi bivše glavne tužiteljice Karle del Ponte (Carla Del Ponte), kada su “zatamnjeni” neki ključni dokumenti iz kojih se mogla izvući ta genocidna namjera, kao što je zapisnik Savjeta za narodnu odbranu. Na kraju smo dobili presudu u

kome Srbija jeste osuđena, doduše ne za izvršioaca genocida, ali da je znala i da nije preduzela ništa da spriječi genocid i da dugo vremena nije kažnjavala počinioca zločina genocida. Vrlo često zaboravljamo ovu činjenicu i nedovoljno je javno ističemo. S druge strane, kroz presudu su evidentno dokazane sve ove faktičke radnje: involviranost vojske Srbije i Crne Gore u događajima u Bosni i Hercegovini, finansijska, kadrovska, materijalna i svaka druga pomoć. Dakle, samo je trebalo još dokazati namjeru, a to nije bilo moguće bez dokumenta koji je povučen. S obzirom na ovaj sudski standard dokazivanja namjere, bojim se da će i Srbija i Hrvatska vrlo teško dokazati zločin genocida, jer treba dokazati i namjeru i faktičke radnje koje su činili sistematski sa tom namjerom. Mislim da ovakva suđenja i ove presude, ako ništa drugo, imaju veliki značaj po tome što prave veliku evidenciju počinjenih zločina. Smatram da će Sud postupiti relativno blizu presudi koju je već donio u slučaju Bosne i Hercegovine protiv Srbije, s tim što nije mogao u našem slučaju izbjeći tu očiglednu činjenicu zločina genocida u Srebrenici, koju je već ranije utvrdio Haški tribunal.

الموجز

جمهورية صربسكا ليست كيانا مكوّنا لبوسنة والهرسك ولا يحق لها أن تقرر بمفردها مصير البوسنة والهرسك

حوار صحفي

أ. قاسم ترنكا

أجرى الحوار: حكمت كارتشيتش

الأستاذ قاسم ترنكا واحد من أفضل العارفين بالحقوق الدستورية في بلدنا، وهو في هذا الحوار مع مجلتنا يتحدث عن الأوضاع في شبه جزيرة القرم؛ والاحتجاجات في البوسنة والهرسك؛ وإصلاح دستور فدرالية البوسنة والهرسك؛ والتمييز المؤسساتي في جمهورية صربسكا؛ وعن الدعوى التي رفعتها جمهورية كرواتيا أمام محكمة العدل الدولية في لاهاي بشأن الإبادة الجماعية.

Summary

RS IS NOT CONSTITUTIVE ELEMENT OF BiH AND DOES NOT HAVE THE AUTHORITY TO MAKE ONE-SIDED DECISIONS CONCERNING THE FUTURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Interview with
Prof. Kasim Trnka
by Hikmet Karčić

In this interview prof. Kasim Trnka, one of the most eminent expert of constitutional law in our country elaborates on the topic of the situation on Krim, the protests in BiH, the reform of the Constitution of the Federation of BiH, institutional discrimination in RS and about the law suit of the Republic of Croatia in the International Court of Justice in Hague.

REISUL-ULEMA ČAUŠEVIĆ BORAC ZA LJUDSKA PRAVA

POVODOM 100. GODIŠNJICE USTOLIČENJA REISUL-ULEME
MEHMEDA DŽEMALUDDINA EF. ČAUŠEVIĆA

Amir MAHIĆ

UDK 28-732.2:929 Čaušević Dž.

SAŽETAK: Treći poglavar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ostat će zapamćen kao neumorni pregalac za napredak svoga naroda u svakom pogledu. Djelujući u jednom od najturbulentnijih perioda bošnjačke povijesti on nastoji pružiti adekvatne odgovore mnoštvu izazova s kojima se, zajedno sa svojim narodom, susreće. Između mnogobrojnih poduhvata koje je činio u želji da svome narodu pomogne jeste i borba za njihova ljudska prava. S jedne strane, zalaže se za prava muslimanima koja su neprestano dovođena u pitanje od službenih vlasti, ali ugrožavana i njihovim ličnim zastarjelim shvatanjima, dok, s druge strane, ne zapostavlja ni ostale narode kada njihova prava bivaju ugrožena. Ovim se radom vraćamo u Čauševićevo vrijeme sa željom da barem donekle prikazemo izazove s kojima se susretao i uočimo odgovore koje je nudio, a sve ovo s ciljem prezentiranja njegovog, islamom nadahnutog, angažmana na polju zaštite i borbe za ljudska prava kako muslimana tako i onih koji to nisu.

Ključne riječi: Džemaluddin Čaušević, reisul-ulema, ljudska prava, muslimani.

Uvod

Pred sami nastup Prvog svjetskog rata, 26. marta 1914. godine, svečano je u Carevoj džamiji u Sarajevu ustoličen reisul-ulema Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević.¹ Njegov životni put, ideje i realizovani projekti, među kojima je i pokretanje lista *Muallim* (Dizdarević, 2012), osiguravaju mu u dva navrata podršku hodžinske kurije za dolazak na čelo Islamske zajednice (Jahić, 2012). Očekivanja muslimana, razočaranih prohujalim neuspjesima, bit će u vremenima koja će tek uslijediti još više deprimirajuća, ali će harizmatičnost i krajiška hrabrost reisa Čauševića uveliko doprinijeti njihovom ublažavanju i djelimičnom

prevladavanju. "Na svaku nepravdu i nasilje nad muslimanima od strane vlasti, Čaušević je kao pravi duhovni vjerski vođa ustajao u njihovu odbranu i zaštitu" (Spahić, 2008). Tako će lik reisa Čauševića zauvijek ostati obilježen borbom i neumornim zauzimanjem za ljudska prava muslimana, ali isto tako i ostalih koji dijeliše sudbinu njegova naroda.

Za istraživanje Čauševićevog doprinosa ljudskim pravima poslužili smo se dostupnim arhivskim materijalima iz vremena ovog velikana, ali i djelima pisanim o njegovim poduhvatima i naučnim razmišljanjima. U ovom radu smo se osvrnuli na dva uočljiva segmenta borbe Džemaluddina ef. Čauševića za prava

svih ljudi s kojima je dolazio u doticaj i to iz ugla njegove posvećenosti pravima nemuslimana i muslimana. Prava muslimana ćemo posmatrati iz perspektive međusobnog muslimanskog odnosa prema samima sebi, te u kontekstu nemuslimanskog odnosa prema muslimanima.

Doprinos reisul-uleme Čauševića ljudskim pravima

Analizirajući obimnu pisanu građu o djelovanju Džemaluddina ef. Čauševića možemo da utvrdimo njegovu spremnost i angažiranost na zaštiti ljudskih prava kako muslimana tako i onih koji to nisu. Zbog navedenog smatramo bitnim razdvojiti

¹ Rodio se 28. decembra 1870. godine u Arapuši kod Bosanske Krupe. Zvanično obrazovanje je započeo u Ribića medresi u Bihaću, a zatim nastavio u Carigradu gdje završava teološke nauke i pravo. Po povratku sa

studija radi u Sarajevu na poslovima nastavnika arapskog jezika u Velikoj gimnaziji, člana Ulema-i-medžlisa, te profesora Šerijatske sudačke škole. U dva navrata, 1913. godine, biva izabran na poziciju reisul-uleme. Na toj

dužnosti ostaje do 1930. godine kada zbog neslaganja sa zvaničnom vlašću podnosi ostavku. Umire u Sarajevu 28. marta 1938. godine i biva ukopan u haremu Begove džamije uz najuglednije ličnosti bošnjačke povijesti.

ove dvije oblasti i ustanoviti koliki je stvarni doprinos ovog bošnjačkog intelektualca i neupitnog lidera u borbi za ljudska prava.

1. Prava nemuslimana

Zavisno od okolnosti, Čaušević uvijek diže svoj glas za prava obespravljenih. Nažalost, vrijeme u kome je živio bilo je ispunjeno nepravdom i nasiljem nad muslimanima, što ćemo moći vidjeti u narednim izlaganjima, ali, ipak, u rijetkim trenucima u kojima se osjećala nadmoć muslimana i moguća netrpeljivost prema drugima on staje u odbranu prava nemuslimana. Najočitiiji izraz njegove brige za prava nemuslimana u Bosni i Hercegovini biva naglašen u njegovoj, može se slobodno reći historijskoj, poruci objavljenoj 01. augusta 1914. godine u *Jeni Misbahu*, naslovljenoj "Poruka muslimanima", u kojoj on naglašava dužnost muslimana "da svome komšiji bez razlike vjere, u ovim ozbiljnim vremenima priskoče." Ova poruka je uslijedila u začecima Prvog svjetskog rata i to nakon što on saznaje da su neki muslimani razbili stakla na pravoslavnim dućanima u Sarajevu (Karić, E., Demirović, M., 2002) što on, kao prvak muslimana, najoštrije osuđuje. Nadalje, on muslimane nedvosmisleno poziva da se nemuslimanima "u pomoć priskoči" i da se u njihovu odsustvu na njihovu "čeljad pripazi". Ovo čini ukazujući na njihova prava koja u zemlji u kojoj muslimani čine većinu oni imaju. Štaviše, on ne odstaje od njihova prava na istu domovinu i zemlju, pa kaže: "Mi živimo s drugim nemuslimanskim građanima u našoj domovini, s kojima smo se izrodili i s kojima ćemo živjeti i umrijeti" (Čaušević, 1914: 3). Osvrćući se na ratne okolnosti i na prava ranjenih i zarobljenih Čaušević izdaje nalog svim muallimima koji rade s djecom u mektebima da u program mektepske nastave uvedu sadržaje o dotičnim temama. Dajući muallimima instrukcije nalaže im "Program

o obavještavanju mektepske djece o ratu i ratnim dešavanjima", u sklopu kojeg, odgovarajući na pitanje "kako valja da se držimo prema neprijateljima; a kako da postupamo s ranjenim i zarobljenim, te pobijedenim neprijateljem" kaže da "ovdje treba djeci rastumačiti, kako se nečovječno u stara vremena postupalo s ranjenicima i zarobljenicima i napomenuti im da i sada imade nekih neprijatelja koji nečovječno postupaju prema nemoćnim ranjenim i golorukim zarobljenicima, ali nama vjera zabranjuje tako postupati nego nareguje nam da budemo dobri i milosrdni prema svakom nevoljniku, pa makar to bio i najviši neprijatelj" (Arhiv GHB, 1915 : 59). Sve svoje pozivanje muslimana na poštivanja prava drugih on upotpunjuje vjerskim citatima i pobožnim opomenama upozoravajući muslimane da se trebaju "bojati Božijeg gazapa², jer nanositi drugom štetu spada među najteže gjunah³, za koje će Bog (dž.š.) na oba svijeta kazniti." (Čaušević, 1914 : 3) Sve ove proteste, kao i mnoge druge, Čaušević upućivao je zbog svog vjerskog uvjerenja u potrebu za pravima svih ljudi, a nikako zbog bilo čega drugog. Dotično nam najkonkretnije svjedoče ustrajne kritike njegova djelovanja od pojedinih muslimanskih krugova, (Filandra, 2012) dok s druge strane ni od nemuslimana, za čija se prava zalagao, ni on ni njegov narod ne zaslužiše ni najmanje simpatije već se u vremenima koja će uslijediti muslimanima odužiše na barbarski način.

2. Prava muslimana

Dotičući se obimne građe koja govori o Čauševićevom zalaganju za prava muslimana ugroženih nemuslimanskim djelovanjem, dolazimo do velikog broja informacija koje nas upućuju na veoma široku zastupljenost diskriminacije po ovom pitanju. Govoreći o pravima muslimana možemo svoja zapažanja Čauševićevog djelovanja usmjeriti u dva pravca i to:

2.1. Rad na izmjeni muslimanskih pogleda na same sebe

U ovom razmatranju želimo ukazati na napore koje je Čaušević činio da bi svoje muslimanske sunarodnjake usmjerio na poštivanje ljudskih prava koja im vjera nalaže, a koja su zapostavljena ili, često, oskrnavljena od njih samih.

Nakon dolaska sa školovanja iz Turske, bivajući član ulema-medžlisa, Čaušević se već u prvim godinama svog boravka u Bosni posvećuje jednom, naizgled ne toliko bitnom, muslimanskom pogledu na stvarnost. Naime, do tog vremena djeca su se u mektebima poučavala iz udžbenika pisanih na turskom i arapskom jeziku. Njemu je ovo zasmetalo. Ne bez razloga, već kako je i sam govorio "gdje god sam dolazio, vidio sam manjkavosti stoga što predavanja na nepoznatom jeziku ide vrlo teško." (Zapisnik 1. sjednice Islamske prosvjetne ankete, 1921). On i sam primjećuje da ovo nije vjerom propisano već ljudskim željama uspostavljeno, što on osuđuje i traži pravo svakome da na maternjem jeziku bude poučavan. Pored zagovaranja ovog veoma bitnog prava učenika, upotreba maternjeg jezika bi, prema njemu, doprinosila kraćem i efikasnijem obrazovanju djece u mektebima. Ovom izmjenom nastava bi se sa šest i više godina svela na dvije godine, te bi se dotično odrazilo na veći broj onih koji bi uspijevali upisati i okončati narodne osnovne i srednje škole. Primjenom Čauševićevih reformi u obrazovanju, a koje su se prije svega odnosile na upotrebu maternjeg jezika u nastavnom procesu, došlo je do dalekosežnih promjena (Mahinić, 1938), što je vremenom omogućilo muslimanima aktivnije učešće u društvu i ostvarenje mnogih prava koja su usljed neobrazovanosti gubili.

Drugo pitanje koje je obuzimalo muslimanske mase je tzv. pitanje žene. Ono se posebno ticalo njena prava na obrazovanje i rad. Naime,

² Turska riječ, znači: srdžba, bijes, gnjev.

³ Turska riječ, znači: grijeh.

konzervativni učenjaci njegova vremena držali su se uvjerenja da žena muslimanka ne smije da otkrije svoje lice ni radi školovanja, a ni zbog posla. Ovakav odnos prema ženi doveo je do situacije u kojoj su “u vrijeme Austro-Ugarske, a naročito u vrijeme Kraljevine Jugoslavije” “najveći dio Bošnjanki tog vremena, zbog toga što su poštovale običaj pokrivanja lica, ostajale kod kuće i najčešće nisu nikada ovladale latinicom ili ćirilicom, niti su ponijele jednu od diploma.” (Karić, E., Demirović, M., 2002 : 44) Čauševićeva borba za prava žena u pogledu obrazovanja ide u dva pravca. On se zalaže za osnivanje škola gdje će se sačuvati dostojanstvo žene muslimanke, ali u njegovo vrijeme ovaj proces ne biva ni najmanje lahak. S druge strane, on se bori za promjenu stava prema obrazovanju žena do mjere da izjednačava obavezu školovanja muške i ženske djece. (Novi Behar, 1928 : 11) Po pitanju prava žene na rad, on ne samo da nepokolebljivo govori u prilog islamskog mišljenja da je ženi dozvoljen rad otkrivena lica, za što navodi šerijatske argumente, te mnoge primjere iz islamskog svijeta (Isto : 18), već se u toku Prvog svjetskog rata zalaže za zapošljavanje muslimanki čiji su muževi ili na bojnopolju ili su poginuli u toku rata.

2.2. Borba protiv obespravljenosti muslimana od nemuslimana

Samo dva mjeseca po stupanju na dužnost reisul-uleme, Džemaluddin Čaušević se sa svojim sunarodnjacima susreće s Prvim svjetskim ratom. Od tada počinju najveće agonije muslimana širom Bosne i Hercegovine koje će trajati tokom cijelog Čauševićevog reisovanja. Dotično će činiti njegov rad otežanim, a njegovu borbu za prava muslimana svakodnevnom. Bez obzira što u toku rata Čaušević staje u zaštitu prava pravoslavaca i ostalih nemuslimana, najveće poteškoće njegov narod će, po uspostavljanju

Kraljevine SHS i njene vlasti u Bosni, pretrpjeti od onih čija je on prava branio, a koji na poslijetku neće mariti za prava muslimana.

2.2.1. Ugrožavanje muslimanskih života, časti i imetka

Prva i najznačajnija ugrožavanja prava muslimana su se ticala prava na život, čast i imetak. Tako ćemo, analizirajući službenu arhivsku građu reisa Čauševića, utvrditi da njegova službena prepiska, zarad borbe za prava muslimana u pogledu navedenog, sa srpskim vlastima i generalima započinje pred samo okončanje Prvog svjetskog rata.

Čaušević se u svom prvom dopisu ove naravi obraća vojvodi Srpske vojske, Stepi Stepanoviću, gdje reaguje na pritužbu sedamdesetogodišnjeg imama Derviša ef. Ajanovića iz Prače, kotar Rogatica, koji je zbog nemogućnosti da plati ogromne namete koji su mu određeni za izdržavanje srpskih vojnika molio da mu se namet smanji, ali ga je poručnik u zatvor zatvorio i dva puta naložio da bude bičevan (Arhiv GHB, 1918 : 2061/18). Ovaj prvi zabilježeni akt upućen vojvodi Stepanoviću, nažalost, neće biti i posljednji koji je upućen njemu, ali i drugima, u cilju borbe za prava obespravljenih muslimana u Kraljevini SHS. Pored bespravnog zatvaranja, u službenim prepiskama reisul-uleme Čauševića evidentirane su i pritužbe zbog ubistava muslimana, nedozvoljavanja klanjanja dženaze ubijenom muslimanu, (Isto : 2127) pljačke kuća i imetaka, (Isto : 2123) otimanja oružja, stoke i ostalih vrijednosti, (Isto : 2125/18) napadi, paljenja i skrnavljenja džamija, (Isto : Zapisnik muf-tijskog ureda u Sarajevu) preotimanja zemljišnih posjeda, (Imamović, 1997 : 491) te svih oblika maltretiranja muslimanskih pojedinaca i grupa (Karić, E. i Demirović, M., 2002 : 354-404). Njegovu ogorčenost, zbog ugrožavanja prava

muslimana, najbolje ocrtava intervju kojeg je dao novinaru Charlesu Rivetu za francuski list *Le Temps* 01. aprila 1919. godine pod naslovom: “Mi smo ipak Slaveni, ali pravoslavci odbijaju da nas prihvate kao takve” (Isto : 271). Reis Čaušević iznosi svoje ogorčenje govoreći već tada o “hiljadu ubijenih muškaraca, 76 spaljenih žena, 270 uništenih i opljačkanih sela” (Isto), ali i o postupcima vlasti koja muslimanima uopće ne želi da pomogne. U intervjuu po prvi put ističe i nepoštivanje prava muslimana na učešće u vlasti. Tako se ne ustručava reći da “od kad su Srbi ovdje gazde, više nas nigdje ne pozivaju na neke političke sastanke, na neka vijećanja i odlučivanja. Do sada smo uvijek imali svugdje naše predstavnike proporcionalno broju u ukupnom stanovništvu zemlje. Načelnik Sarajeva je uvijek bio musliman.” (Isto : 272). Dočim, u beznađu koje je snašlo njegov narod, vodi se mišlju koja njegovo razmišljanje o političkoj participaciji muslimana stavlja u drugi plan i završava intervju riječima koje ocrtavaju veličinu patnje i agonije u kojoj su se nalazili njegovi sunarodnjaci kad kaže: “Još i možemo trpjeti nepravdu i da mogu vladati bez nas, ali zaboga, neka barem poštuju naše živote, našu čast i naš imetak. Tražimo li možda više?” (Isto : 273) U pogledu traženja prava za muslimane reisul-ulema Čaušević cijelo vrijeme provedeno na čelu Islamske zajednice provodi neumorno pišući vlastima i protestirajući protiv mnogih zločina koje su vlasti prešutno odobravale.⁴

2.2.2. Nametanje pravoslavnih svetkovina muslimanima

Drugi segment Čauševićeva zalažanja za prava muslimana odnosi se na borbu protiv prisiljavanja stanovništva, a posebno muslimanske djece u školama, da obilježavaju svetkovine drugih vjera. Ovakav odnos službene srpske politike uveliko je doprinio

⁴ Poznat je ostao i protest Čauševića protiv pokolja Bošnjaka u Šahovi-

ćima u Crnoj Gori, 10. septembra 1924. godine, kada je ubijeno šesto

muškaraca, žena i djece.

isključivanju muslimana iz javnog života i neškolovanju muslimanske mladeži usljed roditeljskog neodobravanja proslavljanja tuđih blagdana. Nesagledivo loše posljedice ovakvog odnosa vlasti su utjecale na neumornu ustrajnost Čauševića u pogledu pokušaja da se dotična praksa ukloni iz javnoga života, a posebice da se izbaci iz škola.

Nastojanje srpskih vlasti da nametnu obilježavanje Svetog Save svim učenicima u školama pod izgovorom da se radi o kulturnom, a ne vjerskom činu, bilo je zastupljeno u svim, pa čak i čisto muslimanskim sredinama.⁵ Nametanju vjerskih obreda i svetkovina muslimanskim učenicima u školama reisul-ulema Čaušević posvećuje veliku pažnju. Tako se tokom čitavog svog upravljanja Islamskom zajednicom u okvirima Kraljevine SHS obraća vlastima i traži ukidanje ove diskriminirajuće prakse u školama. Pri kraju svog reisovanja, obraćajući se i samom kralju, on kaže: "Jedanaest godina kako tražim, od pojedinih predstavnika državne vlasti, da se muslimanima, a naročito muslimanskoj školskoj mladeži ne natura ono što po jasnim propisima Islamske Vjere ne mogu i ne smiju činiti" (Karić, E. i Demirović, M., 2002 : 316), ali sve reakcije upućene svih ovih godina ostaju bez odgovora i rješenja ovog problema.

2.2.3. Oduzimanje autonomije

Islamskoj zajednici

Čauševićeva borba za očuvanje autonomije Islamske zajednice je, također, bila njegova cjeloživotna misija. Ustrajavanje na neovisnosti, barem u osnovi, Islamske zajednice od

tadašnje političke vlasti je bilo skoro nemoguće djelo. Dočim, mudrost u vođenju zajednice, oplemenjena hrabrošću i odlučnošću reisul-uleme Čauševića, nije dozvoljavala naglo i potpuno preuzimanje Islamske zajednice pod direktnu upravu vlasti. Međutim, najveće iskušenje i prepreka koja se našla pred neumornim i neustrašivim reisul-ulemom bilo je uvođenje Šestojanuarske diktature kralja Aleksandra nakon koje su uslijedili koraci ka ukidanju muslimanske vjerske i vakufsko-meairfske autonomije. Cilj je bio Islamsku zajednicu dovesti pod kontrolu Ministarstva pravde, te dovesti lojalne ljude beogradskim vlastima na rukovodeća mjesta, a sve s ciljem da bi se tim putem ostvario potpun utjecaj na muslimane. Tako je vlada ministra Srškića predložila nacrt Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, čijem se donošenju Čaušević oštro suprotstavio (Imamović, 1997 : 509). On je ustrajno zahtijevao da se organi Islamske zajednice i dalje biraju kao ranije, te da se vjerske zajednice jednako tretiraju, a ne da se favorizuje Srpska pravoslavna crkva. Tada kralju postavlja uvjet ili da se zakon poništi ili da se on razriješiti dužnosti. Vlast i dalje pokušava kompromitovati neiskvarenu ličnost Čauševića njegovim imenovanjem za reisul-ulemu cijele Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Beogradu.⁶ On dotično odbija, pa i po cijenu da ga uopće ne penzionišu. Na kraju je konačno penzionisan⁷, a vlast dovodi sebi podobne ljude koji dalje nastavljaju da vode Islamsku zajednicu. Na mjesto reisul-uleme dolazi hafiz Ibrahim ef. Maglajlić.⁸ Međutim, hrabrost i

odlučnost Čauševića u neprihvatanju ucjena budi kod narednih generacija muslimana ponos koji im je itekako bio potreban u vremenima koja uslijediše, a koja im i dalje osiguravaše neravno pravan položaj.

Zaključak

Prostore Bosne su od davnih vremena krasili ljudi susretljive prirode i dobronamjernog odnosa spram svih ljudi. Ovu vrlo narav bosanskog čovjeka dodatno oplemeni časno islamsko učenje koje do današnjih dana osigura kontinuitet dobronamjernih insana. Početkom XX. stoljeća, plejadu plemenitih Bošnjana najznačajnije obilježi poglavar muslimana, reisul-ulema Džemaluddin Čaušević koji, bez obzira na mnogobrojne poteškoće kroz koje je sa svojim narodom prolazio, ustrajno, cijeli svoj život, teži pravdi za sve ljude. Na tom putu se ne obazire na mnoštvo osporavanja koja dolaze sa svih strana. Nerazumijevanje dolazi i od samih muslimana, posebice kruga bošnjačke konzervativne uleme. S druge strane, u okolnostima Prvog svjetskog rata, te vladavine Kraljevine SHS muslimani bivaju svakodnevnih žrtve svih oblika nasilja. Štaviše, on ustaje u odbranu prava i nemuslimana kada je to potrebno. Dočim, njegovo dobročinstvo ostaje uglavnom osporavano od njegovih neistomišljenika. Međutim, obični svijet, napaćen mnoštvom zuluma toga vremena, vrednuje njegov lik i djelo, te ga do današnjih dana ovjekovječuje u svjetlu koje mu i pripada.

Na kraju, kad se usredotočimo na mnoštvo pisanih svjedočanstava koja su ostala vječito zapisana u

⁵ Zvući nevjerojatnim slučaj kćeri reisul-uleme Čauševića koja je prisiljena u jednoj od sarajevskih škola recitirati pjesme tzv. "Svetom Savi".

⁶ 26.3.1930. godine Čaušević je kraljevim ukazom postavljen za reisul-ulemu.

⁷ Penzionisan je 6. 4. 1930. godine.

⁸ Rodio se u Banja Luci 1861. godine. Školovao se u rodnom gradu, te u Carigradu. Bio je upravitelj banjalučke

Fejzija medrese i ruždije, te tuzlanski i banjalučki muftija. Penzionisan je 1929. godine. Bio je aktivan i u političkom životu tako da je jedan od osnivača stranke JMO, te njen prvi predsjednik. 1920. godine je na izborima izabran za narodnog poslanika Ustavotvorne skupštine. Nakon raskola u stranci, 1922. godine, i gubitka podrške osniva novu stranku nazvanu JMNO, te biva

izabran za njenog predsjednika. Stranka na prvim narednim izborima, nasuprot JMO, doživljava potpuni fijasko i biva ugašena. Imenovan je za reisul-ulemu u junu 1930. godine i biva ustoličen u Beogradu. Nakon promjene vlasti u Beogradu, u martu 1936. godine je ponovo penzionisan. Umro je u Banja Luci 1936. godine, te je pokopan u haremu Gazanferija džamije.

historiji, a koja se tiču neumornog nastojanja Mehmeda Džemaluddina ef. Čauševića za ostvarenje pravde prema svim ljudima, bez obzira na vjeru, spol, naciju, stranu u ratu i slično, možemo s ponosom i bez

dvojbe kazati da se u liku ovog velikana baštini duh istinskog borca za ljudska prava svih ljudi kakvog nije bilo u ta teška vremena ni kod jednog drugog naroda na ovim balkanskim prostorima. Ova njegova

vrlina, koja je inspirisana islamskim učenjem, uz sve ostale koje je baštini, daje nam za pravo da njegov cjeloživotni nadimak Džemaluddin, tj. Ljepotan vjere, prihvatimo kao najmjerodavnije ime ovog velikana.

Izvori i literatura

- Čaušević, Dž. (1914): "Poruka muslimanima", Jeni Misbah, august, 3-6.
- Čaušević, Dž. (1928): "Polemika Čaušević – Merhemić", Novi Behar, 19, 9-14.
- Dizdarević, S. (2012): 'Muallim' Intelektualni vakuf reisa Čauševića, Novi Muallim, XIII, 50, 4-8.
- Duraković, N. (1993): Prokletstvo Muslimana, Ljubljana: DELO.
- Filandra, Š. (2012): Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu, Zagreb: Synopsis.
- Imamović, M. (1997): Historija Bošnjaka, Sarajevo: Preporod
- Jahić, A. (2012): "O imenovanju Džemaluddina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine", Prilozi, Vol. 41, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 59-78.
- Karić, E. i Demirović, M. (2002): Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator, tom 1, Sarajevo: Ljiljan.
- Karić, E. (2004): Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH XX stoljeća, Sarajevo: El-Kalem.
- Mahinić, A. (1938): "Lik i djelo velikog merhuma", Glasnik IVZ Kraljevine Jugoslavije, broj 4, april, 30-36.
- Spahić, M. (2008): Povijest islama, Sarajevo: Bemust
- Traljić, M. (1994): Istaknuti Bošnjaci, Zagreb: Međunarodna zajednica za pomoć muslimanima.
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, Čaušević, broj 59; Čaušević, Dž.: "Nalog svim upravama mektebi ibtidaije", 02. novembar 1915., str.6. (Arhiv GHB)
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, Čaušević, broj 2061/18, 27. novembar 1918., (Arhiv GHB)
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, broj 2127, Slučaj Mehmeda Pavice iz Rogatice, 08. decembar 1918., (Arhiv GHB)
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, broj 2123, 08. decembar 1918., (Arhiv GHB)
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, 2125/18, 10. decembar 1918., (Arhiv GHB)
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, Zapisnik muftijskog ureda u Sarajevu, 08. decembar 1918. (Arhiv GHB)
- Zapisnik 1. sjednice Islamske prosvjetne ankete održane 19.07. 1921. godine, str. 2, (Arhiv GHB)

الموجز

رئيس العلماء محمد جمال الدين تشاوشيفيتش – مناضل من أجل حقوق الإنسان

بمناسبة مرور 100 عام على تنصيب الشيخ محمد جمال الدين تشاوشيفيتش رئيسا للعلماء

عامر ماهيتش

سيبقى ثالث رؤساء المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك محفوظا في الذاكرة مناضلا من أجل تقدم شعبه في كل الجوانب. عاش وعمل في واحدة من أكثر حقب التاريخ البوسناتي تقريبا، وسعى لتقديم الإجابات الملائمة عن الكثير من التحديات التي كان تواجهه سويا مع أبناء شعبه، ومن ذلك نضاله من أجل ضمان حقوقهم الإنسانية، فمن جهة كان يناضل من أجل حقوق المسلمين المهضومة على الدوام من قبل السلطات الرسمية، والمهددة أيضا من المسلمين أنفسهم بسبب مفاهيمهم القديمة، ومن جهة ثانية لم ينس الشعوب الأخرى عندما كانت حقوقها تهضم. وفي هذا البحث نرجع إلى عصر الشيخ تشاوشيفيتش رغبة منا في تسليط الضوء، ولو جزئيا، على التحديات التي كان تواجهه والتعرف على الإجابات التي قدمها، وهذا كله من أجل عرض نشاطه المستلهم من الإسلام في مجال حماية حقوق الإنسان والنضال من أجلها، سواء للمسلمين أو لغيرهم.

Summary

REISUL-‘ULEMA ČAUŠEVIĆ – FIGHTER FOR HUMAN RIGHTS

AT THE OCCASION OF 100TH ANNIVERSARY OF INSTALLING REISUL-‘ULEMA MEHMED DŽEMALUDDINA EF. ČAUŠEVIĆ

Amir Mahić

Third head of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina will be remembered as an unflagging fighter for the betterment of his people in all the aspects. Working in one of the most turbulent periods of Bosniaks history, he tried to give adequate answers to various challenges that were facing him and his people. Amongst many projects that he initiated with the intention to help his people was the fight for human rights. In one hand he fought for the rights of Muslims that were constantly challenged by the authorities, but were also endangered by their own obsolete beliefs, in the other hand, he never neglected people of other confessions whenever their rights were threatened. This article takes us back to the time of reis Čaušević with a desire to, at least to some extent shed the light upon challenges he faced and the answers he offered therein, and all with the aim of presenting his, with Islamic teaching inspired, engagement in the field of protection of human rights of Muslims and non-Muslims likewise.

VRIJEDAN RUKOPIS KUR'ANA U DŽAMIJI MEHMED-BEGA STOČANINA U GORNJEM VAKUFU

Adis SULTANOVIĆ

UDK 28-23

SAŽETAK: U ovom radu ćemo prezentirati rukopisni primjerak Kur'ana koji se nalazi u džamiji Mehmed-bega Stočanina u Gornjem Vakufu. Riječ je o rukopisnom primjerku Kur'ana koji se odlikuje sa kožnim poveзом, preklopom, modrosive boje, veličine 27 × 19, i debljine 6 cm. Tekst je kompletan, ispisan crnom i crvenom tintom, u trinaest redova, na debelom papiru svijetlo smeđe boje i to na 261-oj foliji, koje nisu numerirane. Prepisan je veoma lijepim nashi pismom. Tekst je hareketiziran kojim su po tri retka, prvi, srednji i posljednji na svakoj stranici ispisani krupnim slovima, dok su ostali sitnim pismom ispisani crnom tintom. Prema završnoj bilješci ovaj prijepis je star oko 487 hidžretskih, odnosno, 473 godine po gregorijanskom računanju vremena. Prepisivač je bio anonimni kaligraf. Za potrebe muslimana, darovao ga je zaslužni Gornjevakufljanin Nazif ef. Bajraktarević.

Ključne riječi: Gornji Vakuf, Kur'an, mushaf, rukopis, kaligrafija, prepisivač

Uvod

Džamija Mehmed-bega Stočanina u Gornjem Vakufu baštini izuzetno vrijedan pisani kulturno-historijski spomenik od značaja ne samo za

Nazif ef. Bajraktarević, vakif Kur'ana

bosansko-hercegovačku kulturnu baštinu već i šire. Riječ je o rukopisnom primjerku Kur'ana koji mnogim elementima prepisa i uveza zavređuje punu pažnju naše javnosti, zbog čega smo ga odlučili detaljnije predstaviti u ovom radu.

S pravom možemo reći da je Kur'an najviše prepisivano djelo, bilo u kompletu zvanom *mushaf*, bilo u dijelovima zvanim *džuzovi*, bilo u poglavljima *surama*, bilo u dijelovima zajedno sa molitvama – *dovama*, bilo u *ajetima*, sentencama koje su zapisivane ne samo u rukopisima već i na *levhama*. Zbog njegove važnosti kao svete knjige muslimana, njegovom tekstu se prilazilo s posebnim pijetetom. (Ždralović, 1988 : 168)

Za razliku od ostalih rukopisa, mushafi su redovno pisani čitkim i vokaliziranim *nashī* pismom, najčešće rukom iskusnih prepisivača, a u

pojednim slučajevima i vrhunskih kaligrafa svoga vremena. Prepisivač kur'anskog teksta, je pored posjedovanja stručne spreme i za to odgovarajuće diplome, morao voditi računa o tome da svaka riječ bude prepisana tačno, čitko i pod abdestom. Isto pravilo važno je i za iluminatore, *mudžellite* (knjigovesce), učiće i sve druge kojima je mushaf dolazio do ruke. Briga o mushafu se ogledala posebno u tome da se uvijek držao na najodabranijem mjestu u kući i da se prema njegovim prepisivačima i učićima gajilo najveće poštovanje. (Popara, 2014) Takav brižan odnos prema mushafu posebno, prisutan je i danas kod našeg naroda.

Opis rukopisa

Rukopis koji ovdje želimo predstaviti odlikuje se kožnim poveзом, s preklopom (*miklab*), modrosive boje,

veličine 27 × 19, i debljine 6 cm. Veće dimenzije prijepisa u više slučajeva, pa i u ovom, imaju svoju i povijesnu pozadinu.

Po predaji vezanoj za halifu Omera, r.a., nije bilo poželjno pisati tekst Kur'ana sitnim slovima. Predaja govori o tome da je Omer upitao nekoga čovjeka: "Šta je ovo?", a ovaj mu je odgovorio da je to kompletan tekst Kur'ana, nanizan sitno kao biser. Na to je Omer, s puno obzirivosti, rekao: "Uvećavajte Allahovu knjigu!" (Ždralović, 1988 : 168) Često se susreću primjerci mushafa koji su iluminirani, što je slučaj i sa našim primjerkom. Na povezu se, na sredini prve korice, jasno uočava ornament u obliku rascvjetale ruže penjačice. Na zadnjoj korici je, također, utisnuta rozeta u obliku medaljona s floralnim motivima.

Tekst rukopisnog Kur'ana je kompletan, ispisan crnom i crvenom tintom, u trinaest redova, na debelom papiru svijetlo smeđe boje i to na 261 foliji, koje nisu numerirane. Prepisan je veoma lijepim *nashī* pismom. Tekst je hareketiziran kojim su po tri retka, prvi, srednji i posljednji na svakoj stranici ispisan krupnim slovima, dok su ostali sitnim pismom ispisan crnom tintom.

Napomenimo da je tekst oivičen debelom crvenom linijom. Oznake za pravilno čitanje Kur'ana su pisane crvenom tintom. Završeci ajeta su označeni crvenom tintom u obliku ispunjenih krugova, te nazivi sura i oznake stajanja. Dalje, oznake za *sedždu*, *hizb*, *ašere* i broj *džuzua* su također lijepo ispisan *nashī* pismom crvenom tintom izvan obruba.

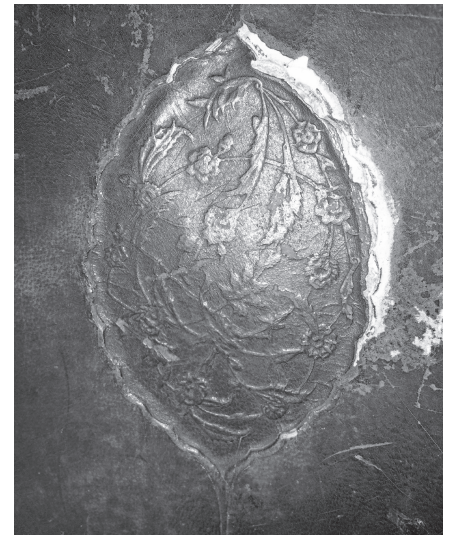
Tačke su označene u vidu triju zareza okrenutih prema gore tako da svaka tačka izgleda kao neki cvijet. Rađene su crvenom tintom. (Štulanović, 1971 : 31)

Papir je na određenim mjestima oštećen pa naknadno dosta nevjšto restauriran. Na papiru nismo primijetili vodeni znak.

Na kraju nas je interesovao još jedan važan detalj, a to je prepisivač djela. Na osnovu teksta i stila pisanja znamo da se radi o vrsnom kaligrafu

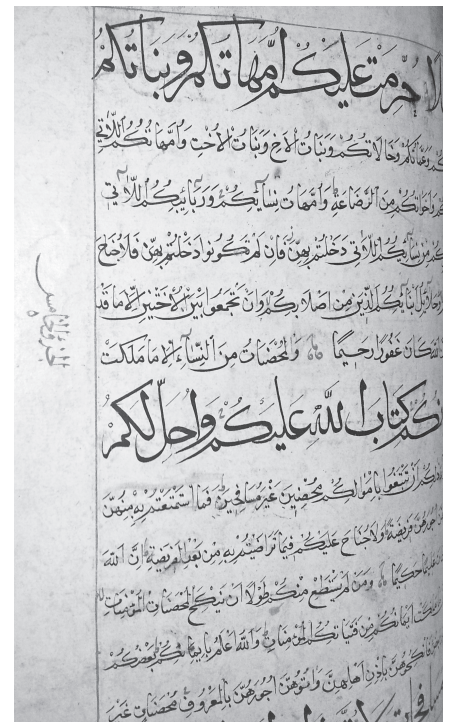
Izgled prednje korice mushafa

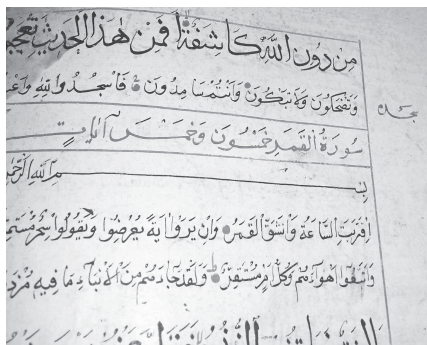
Zadnja korica logo sa tulipanom, kadifom i ružom

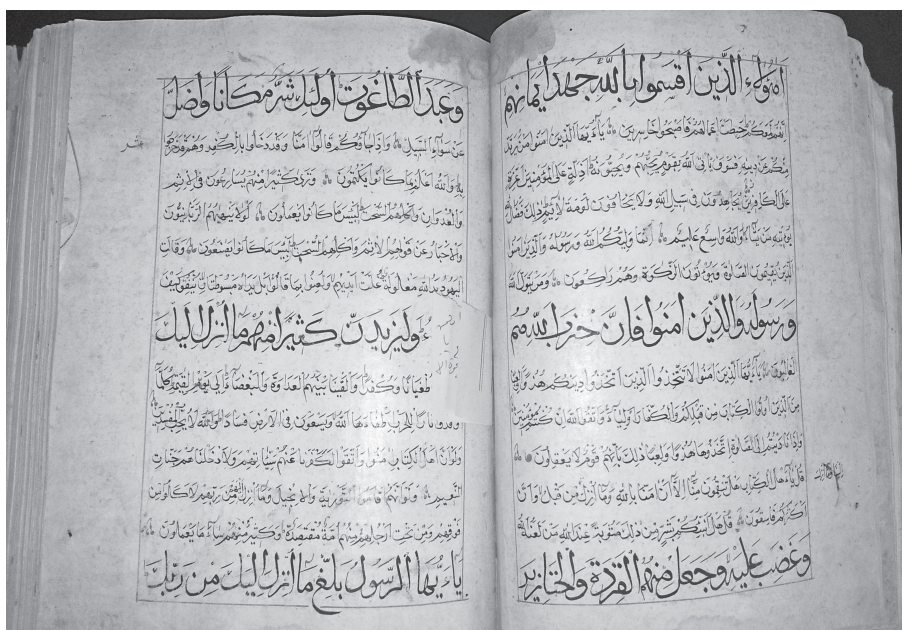
Primjer sure El-Fatiba

Primjer džuz

Primjer Sedžda

Primjer rasporeda ajeta u mushafu

koji je imao iskustvo u kaligrafskom zapisivanju. Pri analizi kaligrafskih zapisa potrebno je imati na umu da je upravo kaligrafija najplemenitija od svih vizuelnih umjetnosti islama, a pisanje Kur'ana je sveta umjetnost par excellence. (Burckhardt, 2007 : 151)

Na kraju mushafa, na 261-oj foliji u donjem dijelu stranice na arapskom jeziku nalazi se kratka bilješka, u kojoj nije navedeno ime prepisivača, već je prepisivač označen kao "Fulan ibn fulan" (anonimni kaligraf), koji je završio svoj časni posao polovinom mjeseca rebi-ul-evvela, u subotu u vremenu praskozorja. Na kraju bilješke dodatno je napisan broj "948.", aludirajući, vjerovatno, na hidžretsku

godinu prijepisa. Prema ovoj bilješci prijepis ovog mushafa završen je u drugoj dekadi mjeseca rebiul-evvela 948 / polovinom jula 1541. što znači da je star oko 487 hidžretskih odnosno 473 godine po gregorijanskom računanju vremena. Ovakva formulacija navođenja imena prepisivača je dosta rijetka u rukopisima. Prepisivači, iz skromnosti, ili nisu nikako navodili svoje ime ili su to činili napominjući da to rade zaradi postizanja Allahovog zadovoljstva i molbu čitaocima da ih spomenu u svojim dovama. U nastavku se nalazi hatmenska dova ispisana crnom tintom i skromnijeg je rukopisa. Na posljednjoj zaštitnoj foliji nalazi se

hadisi-kudsi, ispisani plavom tintom, koji govori o vrijednosti učenja Kur'ana, sa datumom prijepisa: juli 1951. u Konjicu.

Za potrebe muslimana, darovao ga je zaslužni Gornjevakufljanin Nazif ef. Bajraktarević koji je rođen 1840., a umro je 1935. u 97-oj godini života. U knjizi *Gornji Vakuf u prošlosti* (Haračić, 2014 : 255) se navodi da je bio zemljoposjednik i otac istaknutog bosanskohercegovačkog orijentaliste Bajraktarević Sulejmana.

Na kraju zaključimo da je rukopis dobro očuvan s obzirom na vrijeme prijepisa čemu je, vjerovatno, doprinijela i činjenica da je već jedanput restauriran.

Literatura

Burckhardt, Titus, (2007). *Sveta umjetnost na istoku i zapadu*, Sarajevo: Tugra, Haračić, Hajrudin, A., (2014). *Gornji Vakuf u prošlosti*, (Monografski prikaz života i rada Bošnjaka do II svjetskog rata), Sarajevo, izdavač: Džematski Medžlis Gornji Vakuf;

Štulanović, Omer, (1971). "Uloga džamije Mehmed-bega stočanina u formiranju Gornjeg Vakufa", Sarajevo: Odbor islamske zajednice u Gornjem Vakufu, IKP "Svjetlost"; Ždralović, Muhamed, (1988). *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u*

arabičkim rukopisima, knj. I, Sarajevo: Svjetlost;

Popara, Haso, *Mushaf Derviš-paše Čengića*, <http://www.ghb.ba/index.php/onama/57-iz-rukopisnog-blaga/83-mushaf-dervi-pae-angi>, (Stranici pristupljeno 25.04.2014.)

الموجز

مخطوطة ثمينة للقرآن الكريم في مسجد محمد بك ستوتشانين في

غورني وقف

آديس سلطانوفيتش

نعرض في هذا المقال مخطوطة للقرآن الكريم موجودة في مسجد محمد بك ستوتشانين في غورني وقف. وهي مخطوطة مجلدة بالجلد لونها رمادي غامق، وحجمها ٩١×٧٢ سم. نصها كامل مكتوب بالحبر الأسود والأحمر في ثلاثة عشر سطرا، على ورق سميك لونه بني فاتح في ١٦٢ صفحة غير مرقمة. المخطوطة منسوخة بخط النسخ الجميل جدا. والنص مضبوط بالحركات، وثلاثة أسطر فيه هي الأول والمتوسط والأخير من كل صفحة مكتوبة بحروف كبيرة، بينما كتبت باقي السطور بحروف صغيرة بالحبر الأسود. وبحسب الملاحظة الحتمية فإن هذه المخطوطة عمرها حوالي ٧٨٤ سنة قمرية، أي ٣٧٤ سنة شمسية. ناسخ هذا المصحف غير معروف، وقد أوقفه الشيخ نظيف بيرقاريفيتش لصالح مسلمي دوني وقف.

الكلمات الرئيسية: غورني وقف، القرآن الكريم، المصحف، المخطوطة، الخط، الناسخ.

Summary

VALUABLE MANUSCRIPT OF THE QUR'AN IN MEHMED-BEG STOČANIN MOSQUE IN GORNJI VAKUF

Adis Sulatnović

In this article we present the manuscript of the Qur'an that has been preserved in Mehmed-beg Stočanin mosque in Gornji Vakuf. It is a manuscript sample of the Qur'an with leather cover with overlapping extension, grey-ish blue colour, of 27 x 19 size, 6 c thick. The text is complete, written in black and red ink on thick paper light brown colour of 261 folio and not enumerated. It is written in very beautiful nashi calligraphy. The text is written with vowels of which three lines, the first, the middle and the last on each page are written in enlarged font and others in small calligraphic letters in black colour. Last notes on the manuscript show that it is about 487 (according to Hijra) years old, or 473 years according to the Gregorian calendar. It was written by an anonymous calligrapher. It was a gift bestowed, for the needs of Muslims, by Nazif ef. Bajraktarević from Gornji Vakuf.

Key words: Gornji Vakuf, Qur'an, mushaf, manuscript, calligraphy

HADŽI DŽAFEROVA – LIPANJSKA DŽAMIJA U GRAČANICI

Dženan HASIĆ

UDK 726.2(497.6 Gračanica)

SAŽETAK: U radu se govori o gračaničkoj Hadži Dažeforovoj džamiji koja je podignuta voljom čovjeka čije ime i danas nosi. No, džamija je poznatija pod imenom Lipanjska džamija. To ime je dobila, najvjerojatnije, zbog lipovog stabla koje je bilo u blizini džamije. Po tom stablu i čitavo naselje je dobilo naziv *Lipa*. Koje godine je izgrađena džamija nije poznato, niti je poznato ko je taj hadži Džafer koji je podigao džamiju. Moguće da je riječ o bogatijem čovjeku jer je u to doba obavljanje hadža bilo odraz bogatstva. Džamija je doživjela nekoliko obnova, a temeljito je obnovljena 1908. Te godine je bila sagrađena nanovo u starom izgledu. Prvobitna džamija, zbog dotrajalosti, srušena je 1934/1935. godine, da bi na njenom mjestu bila podignuta sadašnja džamija s drvenom munarom. Današnji izgled džamija duguje spomenutoj obnovi.

Ključne riječi: Gračanica, Lipanjska džamija, nacionalni spomenik

Uvod

Gračanica¹ je općina koja se nalazi na sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Pripada Tuzlanskom kantonu i centar je istoimene općine. Zahvata najveći dio rijeke Spreče u njenom toku kao i dio planine Trebave. Graniči s općinama Gradačac na sjeveru, Srebrenik na istoku te Lukavac na jugoistoku. Granične općine s južne i zapadne strane su Bosansko Petrovo Selo i Doboj Istok. Općina je do rata 1992-1995. pokrivala površinu od 387 km², da bi joj nakon Dejtonskog sporazuma pripala teritorija od 219 km². Na ovom području, prema saopćenju Federalnog zavoda za statistiku iz 2012. godine, živi 52.426 stanovnika.

Gračanica od osnivanja Gračaničkog kadiluka do 19. stoljeća

Gračanički kadiluk je osnovan 1572. godine, te je bio u sastavu Zvorničkog sandžaka. Gračanica se razvila u kasabu iz jednog rudarskog sela gdje se kopala željezna ruda i talilo željezo i kao takvo spadalo je u carski has. Status kasabe dobila je nešto prije 1548 (Ramić, 2009 : 91-97). Nakon Karlovačkog mira, iz vojno-strateških razloga formiraju se kapetanije, a područja Sokola i Gračanice ulaze u sastav Gradačacke kapetanije. (Isto : 96) Zanimljivo je to da je već do 1533. pola kuća u Gračanici prihvatilo islam. Taj broj je rastao do 1548., ali je do 1604. usporeno širenje islama zbog doseljavanja

vlaha (stočara), ali i uključivanjem muslimanskih kuća u sastav kasabe Gračanica, koja je u međuvremenu osnovana. Naziv sela Gračanica je opstao u popisima uporedo s istoimenom kasabom. Kasaba je izrasla iz jednog dijela sela u kojem je prevladalo muslimansko stanovništvo koje je formiralo urbano jezgro, preko vjerskih objekata, mahala i pazarnog dana. Godine 1548. u toj kasabi zabilježene su tri mahale i jedan džemat nemuslimana. Godine 1604. kasaba je imala osam muslimanskih mahala (Mulić, 2001 : 22-31). Gračanica će na početku 17. stoljeća, sa osam mahala, utvrdom-palankom, rudnikom i čaršijom biti jedan od najznačajnijih gradova Bosanskog ejaleta (Djedović, 2005 : 112-127). Svoj ubrzan razvoj Gračanica nastavlja i do kraja 17.

¹ Prema Hamdiji Kreševljakoviću naziv Gračanica potiče od stare slavenske riječi gražd (grad). U početku se nazivala Graždanica, zatim Gradčanica, da bi danas bilo Gračanica. Najstarije

značenje ove riječi je ograđen prostor. Prema spomenutom autoru svako naselje po imenu Gračanica nalazi se u blizini nekog srednjovjekovnog grada, obično na udaljenosti pola ili sahat hoda. Najbliže

srednjovjekovno naselje u blizini današnje Gračanice je tvrđava Soko, tako je i nastao naziv naselja Gračanica. (Tihjić, E., Hamzić, O. i Mujezinović I., 1988 : 13; podnožna napomena br. 1.).

stoljeća ima 11-12 džamija, petnaestak mahala, brojne obrazovno-kulturne objekte, obrazovane službenike i javne djelatnike, uz posebnosti poput vašara i značajnog broja vinograda (Isto : 117). U 18. stoljeću Gračanica posjeduje najmanje jedanaest muslimanskih bogomolja i jednu medresu (Handžić, 2001 : 31-34). Na početku 18. stoljeća javlja se nova generacija vakifa sa svojim zadužbinama, a među njima za sada najpoznatiji u ovom kraju Ahmed-paša Budimlija². U taj vakuf spadaju džamija, mekteb, sahat-kula, hamam, te objekti, zemljišni posjed i gotov novac kojim su izdržavali osnovu vakufa (Tihčić, E., Hamzić, O. i Mujezinović I., 1988 : 72). Tokom 19. stoljeća Gračanica se širi na jug niz rijeku Sokolušu (Isto: 38), a formiraju se i nove mahale između kojih i Hadži Džaferova mahala sa džamijom (Isto).

Hadži Džaferova, Lipanjska džamija – kratak historijat

U narodu se zadržalo predanje da je Lipanjsku (Hadži Džaferovu, Lipa) džamiju sagradio izvjesni Hadži Džafer i da je kod nje zasadio lipu pod kojom su ljudi boravili u hladu, čekajući namaz. Kasnije je to postalo mjesto stalnog okupljanja ljudi nazvano "pod Lipom". Tako je bilo sve dok se lipa nije osušila. Poznato je da je drvo lipe prisutno pred skoro svakom džamijom i da ima snažan simbolički značaj u religiji. Pretpostavlja se da je po toj lipi cijela mahala koja se razvila oko džamije dobila ime. Uz džamiju se nalazi harem u kojem su pretežno nišani novije dobi i petnaestak nišana od kojih su neki iz perioda osnivanja džamije. Devet od četrnaest nišana ima natpise, a na jednom od njih u kamen je uklesan natpis:

...*Husejn, imam. Godina 1151.*
(1738/39).

Koje godine je izgrađena džamija nije poznato, niti je poznato ko je

taj hadži Džafer koji je podigao džamiju. Moguće da je riječ o bogatijem čovjeku jer je u to doba obavljanje hadža bilo odraz bogatstva (Kurtović, 2011.). Džamija je doživjela nekoliko obnova, a temeljito je obnovljena 1908. Te godine je bila sagrađena nanovo u starom izgledu (Isto). Prvobitna je džamija zbog dotrajalosti srušena 1934/1935. Godine, da bi na njenom mjestu bila podignuta sadašnja džamija s drvenom munarom (Odluka i obrazloženje KONS BiH, 2011). Današnji izgled džamija duguje spomenutoj obnovi. Na čelu odbora koji je vodio obnovu bio je čuveni gračanički kadija hzf. Ibrahim ef. Mehinagić (Kurtović, 2011). Karakteristika ove džamije jeste da ona ne posjeduje vakufnamu (Hamzić, 1998 : 25). Džamija se prvi put spominje krajem 18. stoljeća u *sidžillu* gračaničkog kadije, tačnije 1790-ih godina (Kurtović, 2011). Džamija je sagrađena blizu raskrsnice u mahali Lipa i bila je sagrađena bondruk konstrukcijom sa ispunom od ćerpiča. Dimenzije džamije su iznosile 5 x 4 ili 6 x 4 metara s niskim drvenim šišetom (tavanicom) i malom drvenom munarom. U džamiji se klanjala džuma i bajram-namaz. U narodu se zadržalo predanje da je džamiju sagradio izvjesni hadži Džafer i da je kod džamije zasadio lipu pod kojom su ljudi boravili u hladu, čekajući namaz. Kasnije je to postalo mjesto stalnog okupljanja ljudi nazvano "pod Lipom". Običaj je bio da se za

Hadži Džaferova, Lipanjska džamija

Kurban-bajram "prinose" kurbani pod tom lipom. Tako je bilo sve dok se lipa nije osušila. Neki smatraju da je po toj lipi cijela mahala koja se razvila oko džamije dobila ime (Isto). Džamija je zbog dotrajalosti srušena 1934-1935. godine, da bi na njenom mjestu bila podignuta nova džamija s drvenom munarom, koja također ima bondruk konstrukciju, ali sa ispunom od cigle (Isto). Drvena munara s otvorenom galerijom ima oblik kamene munare. Pretpostavka je da se ovakav tip munara počeo graditi u 19. stoljeću. Uz staru džamiju bila je i česma u koju je dovedena voda drvenim čunkovima s Drijenče za potrebe džamije i mahale. Taj vodovod je služio do 1937. godine, kada su drveni čunkovi zamijenjeni željeznim cijevima (Isto). Džamija je obnovljena i renovirana 1996. godine. Tom prilikom na zatvoreni ulazni trijem dograđena je nadstrešnica, a u unutrašnjosti navedenog trijema

² Poslije 1686. Ahmed-paša doseljava u Gračanicu. Oko 1700. godine izgradio je džamiju koja je danas poznata u

narodu pod nazivom Bijela džamija. Pored džamije izgradio je i hamam, te sahat-kulu koja je visoka 27 m.

(Tihčić, E., Hamzić, O. i Mujezinović I., 1988 : 37)

Hadži Džaferova džamija – mihrab

Hadži Džaferova džamija – minber

izvršena je dogradnja pregradnog zida koji onemogućuje pristup stepeništu koje vodi ka mahfilu.³

Opis džamije

Ova džamija pripada tipu jedno-prostornih džamija s drvenom muna-rom s ulaznim trijemom. Objekt ima pravougaonu osnovu vanjskih dimenzija 6,60 × 8,58 metara. S obje strane od ulaza nalazi se po jedan prozorski otvor dimenzija cca 1,07 × 2,10 m. Centralni molitveni prostor je dimenzija cca 6,30 × 6,00 m, a visina, mjerena od poda do tavanice, iznosi cca 4,87 m metara. U jugoistočnom zidu nalazi se mihrab, čija niša ima dimenzije cca 89 × 272 × 45 cm (širina /visina/dubina). Jednostavne je izvedbe i ukrašen samo pravougaonim okvirom dimenzija cca 163 × 272 cm, koji iz ravni zida izlazi za cca 30 cm. Na vrhu okvira nalazi se drvena ukrasna lajsna svijetloplave boje⁴. Desno od mihraba nalazi se drveni minber, jednostavne izvedbe s profilacijom na bočnoj strani i ispod kupe (dimenzija cca 80 × 265 × 50 cm / širina × dužina × visina do kupe minbera). Minber

ima deset stepenika. Iznad podija su izvedena četiri stuba na čijem vrhu se nalazi kupa s alemom. Bočne strane su zatvorene daskom. Minber je obojen u svijetloplavu boju. Osmougaona munara je drvena, s otvorenom galerijom i ima sve elemente kamene munare. Munara je obložena pocinčanim limom. Ukupna visina munare iznosi cca 15 metara, a visina do galerije (šerefe) cca 10 metara, mjereno od kote poda centralnog molitvenog prostora, gdje se nalazi podnožje munare. Blago se sužava prema vrhu. Ulaz u muna-ru se nalazi u zatvorenom trijemu. Osmougaoni oblik munare nije vidljiv u centralnom molitvenom prostoru jer je stepenište munare obloženo talpama. Talpe su obojene u svijetloplavu boju. Dimenzije munare u centralnom molitvenom prostoru su cca 1,45 × 1,45 metara. Džamija je izvedena bondruk konstrukcijom sa ispunom od cigle. Debljina zidova iznosi cca 15 cm. U enterijeru na zidovima pogrešno⁵ su ispisana imena: na mihrabu – Allah Svevišnji i Muhammed, mir s njim; na jugoistočnom zidu – Omer i Husejn, Bog bio zadovoljan s njima; na jugozapadnom zidu – Ebu Bekir

i Ali, Bog bio zadovoljan s njima; i na sjeveroistočnom zidu – Hasan i Osman, Bog bio zadovoljan s njima. (Odluka i obrazloženje KONS BiH, 2011) Ova džamija je svojim položajem bila izložena granatama agresora. Agresorski zločinci često su gađali džamiju, ali je Uzvišeni Allah dao da nijedna granata ne padne na sami objekat, iako je nebrojeno granata palo u harem, te su tim prilikama granate padale i na kuće u okolici harema. Od mnogih gelera devastirana je fasada džamije i mnogi okolni nišani na mezarima.

Proglašenje Hadži Džaferove (Lipanjke) džamije nacionalnim spomenikom

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 21. do 24. novembra 2011. godine u Sarajevu, u sastavu Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović,

³ Uz peticiju za proglašenje Lipanjske džamije u Gračanici koju je Centar za islamsku arhitekturu Sarajevu podnio 10. 02. 2003. godine Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika dostavljen je karton objekta koji je dio "Registra džamija

u BiH" u kojem se navodi da je popravka džamije urađena 1996. godine. (Odluka I obrazloženje KONS BiH, 2011)

⁴ Napominjemo da ova džamija nije okrenuta tačno prema jugoistoku, već je više zakrenuta istoku.

⁵ Kada se kaže pogrešno, u ovom slučaju se misli da nisu napisana ustaljenim redoslijedom, a ne da u levhama postoji greška jezičke ili druge naravi.

Dubravko Lovrenović (predsjedavajući) i Ljiljana Ševo donijela je odluku da se spomenuta džamija proglašena Nacionalnim spomenikom. U zaključku spomenute odluke se navodi:

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom, Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

- Vremensko određenje
- Historijska vrijednost
- Umjetnička i estetska vrijednost
- Vrijednost konstrukcije
- Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)
- Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru
- Simbolička vrijednost
- Sakralna vrijednost
- Vežanost za rituale ili obrede

- Značaj za identitet grupe ljudi
- Ambijentalna vrijednost
- Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline
- Značenje u strukturi i slici grada
- Objekt ili grupa objekata je dio cjeline ili područja
- Izvornost
- Materijal i sadržaj
- Namjena i upotreba
- Tradicija i tehnike
- Položaj i smještaj u prostoru
- Duh i osjećanja
- Jedinственost i reprezentativnost
- Jedinственost ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila. (Odluka i obrazloženje KONS BiH, 2011)

Zaključak

Mnogo je građevina, spomenika kulture, džamija, medresa, česmi, ili

pak ljudi u našoj prošlosti o kojima mi gotovo ništa ne znamo, ili znamo veoma površno. Svi moramo učestvovati u očuvanju naše povijesne, kulturne, civilizacijske, književne i svake druge baštine kroz pisanje o njoj, pripovijedanje mladima, jer je to naš identitet. U istinitost izreke Oswalda Spenglera da je grad nacija mogli smo se osvjedočiti tokom prethodne agresije, u toku koje smo bili svjedocima htijenja i napora da se rušenjem uništi i ovaj dio islamske baštine na području Bosne i Hercegovine, jer u gradovima su arhive, knjižnice, javne česme, mostove, džamije i brojna druga arhitektonska zdanja koja svjedoče postojanje i stabilnost neke nacije, a u slučaju agresije na Bosnu i Hercegovinu, bošnjačke nacije.

Literatura i izvori

Djedović, R., (2005). Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća. *Gračanički glasnik*, br. 20/10. Gračanica: Monos.

Handžić, A., (2001). Urbani razvoj Gračanice u 16. i 17. vijeku. *Gračanički glasnik*, 2001, br. 12/6. Gračanica: Monos.

Hamzić, O., (1998). Gračaničke džamije – historija i predanje. *Gračanički glasnik – časopis za kulturnu historiju*, br. 5. Gračanica: Monos.

Tihić, E., Hamzić, O. i Mujezinović I., (1988). *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*. Gračanica : Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a Gračanica.

Mulić, J., (2001). O razvoju gradskog naselja Gračanica u 15. i 16. vijeku, *Gračanički glasnik*, br. 12/6. Gračanica: Monos.

Ramić, E., (2009). "Upravno-pravni status kadiluka Gračanica u okviru Zvorničkog sandžaka", *Gračanički glasnik*, br. 27/14. Gračanica: Monos.

<http://www.fzs.ba/saopcenja/2012/14.2.1.pdf> Odluka KONS BIH o proglašenju dobara nacionalnim spomenicima br. 06.3-2.3-77/11-40 i obrazloženje (2011), Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Pristupljeno 02.03.2013. http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3367.

Kurtović, F., (2011). *Hadži Džaferova ili Lipanjska džamija*. Pristupljeno 3.03.2013. na <http://www.youtube.com/watch?v=ws0OGBjUMLU>.

الموجز

مسجد الحاج جعفر – ليبانيسكا
(مسجد الزيزفون) في غراتشانيتسا

جنان هاسيتش

يتحدث المقال عن مسجد الحاج جعفر – ليبانيسكا (مسجد الزيزفون) في غراتشانيتسا الذي بني بناء على رغبة الشخص الذي ما زال المسجد يحمل اسمه حتى اليوم. واشتهر هذا المسجد باسم مسجد ليبانيسكا ويعني مسجد الزيزفون، نسبة إلى شجرة الزيزفون التي كانت تقف بجواره. حتى إن الحي بأكمله سمي حي ليبا (حي شجرة الزيزفون). إن سنة بناء المسجد غير معروفة، ولا يعرف شيء عن الحاج جعفر الذي بناه. وعلى الأرجح أنه كان من أثرياء عصره، لأن استطاعة أداء الحج كانت آنذاك من علامات الثراء. تم ترميم المسجد عدة مرات، وأعيد بناؤه من الأساسات سنة ٨٠٩١ دون تغيير صورته. وفي عام ١٣٩١/٥٣٩١ هدم المسجد بسبب قدمه وأقيم مكانه المسجد الحالي بمئذنته الخشبية.

Summary

HAJJI DŽAFER'S MOSQUE –
LIPANJSKA MOSQUE IN GRAČANICA

Dženan Hasić

The article relates about Hajji Džafer's mosque in Gračanica that was built by the will of man whose name it carries even today. However, the mosque is better known by the name *Lipanjska mosque*. This name, most probably, it got due to the linden tree (lipa) that used to be nearby the mosque. By that tree the settlements also got the name *Lipa*. The year when the mosque is constructed is not known, neither is it known who was that Hajji Džafer who built the mosque. It is possible that it was some wealthy man because at that time only the rich could go for hajj. However, the mosque was reconstructed at the number of occasions, and was rebuilt from the foundations in the year 1908. Then it was newly constructed, but in its old form. The original mosque was, due to deterioration, demolished in year 1934/1935, and in its place, the mosque with the wooden minaret as we see it today was constructed.

NARAVI TRAGEDIJE U ROMANIMA NEDŽIBA MAHFUZA

Mehemed KICO

UDK 821.412.09:929 Mahfuz N.

SAŽETAK: Na osnovu opusa Nedžiba Mahfuz mogu se pouzdano utvrđivati vrste tragedije svojstvene egipatskom društvu u nedavnoj prošlosti. Pišćeve preokupacije je uvjetovalo smjenjivanje kriza svojstvenih tom društvu u vrijeme tranzicije iz kolonijalnog “zagrljaja” u postkolonijalnu samostalnost. Specifična povezanost između društvenih zbivanja i preokupacija pisaca veoma je prisutna u odnosu Nedžiba Mahfuz prema Egiptu. Pošto je rođen u Kairu i rastao u krugu sitnoburžoaskе porodice, pretežan broj romana mu je zasnovan na portretiranju pripadnika sitnoburžoaskog sloja.

Pišući romane o faraonskim vremenima, Nedžib Mahfuz je kritikovao aktuelne pojave u Egiptu. Nakon Drugoga svjetskog rata, svestrano je analizirao svakodnevni život egipatskog društva, kako naravi klasa tako i sudbine pojedinaca.

Nemilosti kriza je bilo izloženo cjelokupno egipatsko društvo, a najviše pripadnici sitnoburžoaskog sloja koji su ostajali bez posla. Oni su patnje i boli proživljavali dočekujući neprestane udarce kojima se pridružilo i izbijanje Drugoga svjetskog rata.

Najoštrij stav prema pojavama u društvu Nedžib Mahfuz je iznio u romanima čiji zaplet je gradio na odlučnosti junaka da smjelo tragaju za smislom bitisanja. U tim romanima, pisac je romansijer i filozof koji problemima prilazi naučnički precizno i kritički oštro.

Ključne riječi: ljudske slabosti, društvene krize, kolektivne nevolje, pojedinačne tragedije.

Uvod

Nakon druženja s djelima Nedžiba Mahfuz, stiče se utisak da se na osnovu njih može duboko proniknuti u tragedije koje su grupe i pojedinci proživljavali kao pripadnici egipatskog društva. Po tome bi se reklo da su preokupacije Nedžiba Mahfuz uvjetovalе složene okolnosti u kojima je društvo prolazilo veoma teške krize i lomove tokom najdramatičnijeg razdoblja svog razvoja, da bi imao ko uvjerljivo bilježiti ono što se ne zapisuje i historijskoj literaturi a iscrtava najpotpuniju

sliku o samom društvu.¹ Gledano u tom svjetlu, za Nedžiba Mahfuz se može reći da je veoma sličan realističkim francuskim piscima za koje je Lenjin jednom prigodom rekao da su Francusku opisali bolje nego historičari, budući da čitalac Francusku može upoznati iz njihovih djela bolje nego li iz historijskih priručnika (An-Naqqaš, 1995: 73).

Slična povezanost između društva i pisca može se prepoznati i u odnosu Nedžiba Mahfuz prema Egiptu, po tome što ne treba sumnjati da se događanja u Egiptu pouzdano mogu

utvrđivati i na osnovama njegovog djela. Budući da je Nedžib Mahfuz problematizovao pojave iz svoje sredine, ishodišta njegovim sklonostima da piše o tragedijama treba tražiti upravo u sredini u kojoj je živio (Qarni, 2005: 46-51).

Pošto je rođen u Kairu i rastao u sitnoburžoaskoj porodici, pretežan broj romana Nedžiba Mahfuz, pogotovo onih koji su nastali u prvome stvaralačkom razdoblju, zasnovan je na portretiranju sitnoburžoaskog sloja.

Nakon Ustanaka 1919. godine, sitnoburžoaski sloj je u Egiptu na velika vrata izašao na društvenu scenu. Upravo taj sloj je izveo Ustanak koji neki nazivaju “buntom sitne

¹ Više o romansijerskom djelu Nedžiba Mahfuz: Mehmed Kico (2006), *Pogled*

u život i djelo Nedžiba Mahfuz, Fakultet islamskih nauka – El-Kalem, Sarajevo.

gospode”, zato što on uistinu nije bio pobuna seljaka ili radnika, vrlo slabih i neorganizovanih slojeva u zatečenim prilikama.

Iako je sa stanovišta sitnoburžoaskog sloja ustanak bio donekle uspješan, neupitna manifestacija njegovoga tragičnog završetka ogleda se u teškoj ekonomskoj krizi 1930-1934. godine. Nemilosti te krize je bilo izloženo cjelokupno društvo ali, najteže posljedice su trpjeli pripadnici sitnoburžoaskog sloja u čijim redovima su mnogi ostajali bez posla.

Naime, vlada je bila primorana ugasiti mnoga radna mjesta u administraciji, a službenici su se morali odreći ranije garantovanog zalogaja. Tad je sitnoburžoaski sloj patnje i boli proživljavao dočekujući neprestane udarce kojima se pridružilo i izbijanje Drugoga svjetskog rata s pratećim nevoljama.

Prevladajući vidovi tragedije

Jedan od vidljivih oblika odigravanja tragedije, o kojima govori Nedžib Mahfuz, jeste nesnalaženje pripadnika društva koji su se nastojali uzdići u višu klasu.² Vođeni žarkom željom da dokuče bolje životne uvjete, mnogi pripadnici sitnoburžoaskog sloja su nastojali vinuti se u redove aristokratije. To uvjerljivo potvrđuje primjer Hasanejna, junaka romana *Početak i kraj (Bidayatun wa nihayatun)*, koji želi cilj ostvariti po svaku cijenu. Usljed pomanjkanja materijalnih uvjeta koji bi ga u tome podržali, Hasanejn koristi odricanje, ne samo starijeg brata koji mu pušta prednost da se dalje školuje, već i dobroćudnost najstarijeg brata, dilera drogom, a ne preza ni pred zloupotrebom sestre koja jeftino radi kao krojačica, samo da njemu ništa ne bi nedostajalo dok se školuje za oficira.³

Vodeći borbu protiv okrutnih prilika, Hasanejn se osvjedočuje u

sestrino moralno posrtanje, a i sam svoju zaruku sa čestitom djevojkom, komšinicom Behijom, prekida vođen željom da oženi kćerku jednog uglednika i bogataša, da bi tako lakše do cilja stigao ulaskom u aristokratsku klasu. Međutim, sve se ruši jer mu slučajnost otkriva da je sestra izgubila čast. Tek tada Hasanejn postaje svjestan težine odricanja braće, dobrog đaka koji je prekinuo školovanje i dilera droge kojeg juri policija. Na kraju, nije mu preostalo ništa nego da izvrši samoubistvo.

U djelu Nedžiba Mahfuz a ima i tragičara koji ne izvršavaju samoubistvo, već dokraja poročan život vode uvjereni da se tim putem mogu uzdići u viši stalež, kao što je Mahdžub Abdudadim, jedan od junaka romana *Novi Kairo (Al-Qahiratu l-ğadidatu)*, koji do ranga generalnog sekretara u kabinetu jednoga državnog ministra stiže neštedimice zalažući svoju čast, tako što ministrovu ljubavnicu zvanično ženi da bi služio kao paravan u očuvanju ljubavne veze između ministra i ljubavnice (An-Naqqaš, 1995: 76).

Primjer ovog junaka ilustruje vještinu s kakvom Nedžib Mahfuz iscrtava uvjerljivu sliku društva u kojem se vodi žestoka utakmica radi klasnog napredovanja u sklopu koje se svaki uspon plaća skupo budući da se postiže hodom “preko mrtvih”, gaženjem časti i dostojanstva.

Uz prikazane tragedije se veže neizbježna neimaština s kojom materijalno nemoćan pripadnik društva postaje ovisan o volji ekonomskih moćnika, čak i u situacijama kad nemilosrdna volja zahtijeva i sasvim neočekivan neljudski postupak. Kad se govori o takvoj vrsti nedaća, može se navesti i primjer Hamide, junakinje romana *Tijesni sokak (Az-Zuqaqu l-midaqqu)*, djevojke iz naroda, osjećajne i lijepe ali siromašne, koju, iako ne posjeduje materijalnih dobara dovoljno ni za skromno preživljavanje, osjećanja vode da srce

pokloni Abasu Hilvu, mladiću koji, slično njoj, nema sredstava dovoljno da prehranjuje sebe i nju. Sa željom da stekne sredstva neophodna za skroman zajednički početak, Abas Hilv odlučuje da se od voljene odvoji nekoliko godina, da na Sueckom kanalu služi okupatorsku vojsku. Kad se na taj težak korak odlučivao, nije ni slutio da će, kad se vrati s nešto novca, izabranica njegovog srca biti žrtva čovjeka koji ima materijalnu i društvenu moć. Abas Hilv se u to uvjerava pronalazeći je kao jeftinu igračicu u jednome noćnom baru.

Čestitosti bez materijalnih dobara u ovoj tragediji je suprotstavljena pokvarenost s materijalnim izobiljem, a to ne simbolizuje samo tragediju Hamide, već predstavlja opću tragediju društva koje pripadnicima ne pruža priliku da žive materijalno osigurani na razini ljudskog dostojanstva, već njihovu sudbinu predaje u ruke okrutnih moćnika koji, koristeći povlašten ekonomski položaj i društvene privilegije, ne odbijaju mogućnosti sladostrasnih uživanja u moralnom uništavanju ekonomski slabih.

Ovdje nije teško pogoditi da Hamida iz *Tijesnog sokaka* nije samo tipičan ženski lik, već simbol cijelog Egipta jer, njenoj tragediji je sasvim slična tragedija Egipta nakon što ga je kolonizator materijalno sasvim iscrpio.

Treći vid tragedije prema zastupljenosti u djelu Nedžiba Mahfuz a, tiče se, također, sitnoburžoaskog sloja, a to je pojava da inteligencija odbija nametnute vrijednosti, dotle da negodujući bježi od stvarnosti: iako nema snage mijenjati je, s njom se ne miri. Jedinu ishod takvih pojava je bježanje u osamu i životarenje s gotovo ugaslim emocijama, daleko od ustaljenih tokova života.

Najtipičniji proizvod takvih pojava su ljudi koji ne vode porodičan život i nikako se ne uključuju u društvene tokove. Zadovoljavaju se kretanjem

² O tragediji kao zajedničkom obilježju brojnih romana Nedžiba Mahfuz a, vidjeti: Kico (2006: 69-82).

³ Patnje koje prolaze žene opisane u romanima Nedžiba Mahfuz a najbolje je osvijetlio Tahā Wādī, (2006), *Nağīb*

Mahfuz amīru r-rivāyati l-‘arabiyyati, Dāru l-ma‘ārif, Kairo: 23-78.

po pravcima zbrkanog razmišljanja i osjećanja. Jedan od takvih likova u djelu Nedžiba Mahfuza je Kemal Abdudževad iz romana *Put između dva dvorca* (*Bayna l-qasrayni*), koji je rastao u religijskom okruženju ali je počeo vjerovati u teoriju evolucije, što ga je iznutra sasvim preokrenulo. S novim vidicima, Kemal Abdudževad je zavolio djevojku iz više klase koja mu je slična po nazorima ali, za njega ne mari buduću da želi životnog saputnika iz svoje klase. Da bi se Kemal Abdudževadu sve istinski zakomplikovalo, dovoljno je bilo to što ne prihvata, kao njegov brat Jasin, oženiti se djevojkom koju mu roditelji odaberu iako je nije ni vidio. U skladu s krilaticom "sve ili ništa", Kemal Abdudževad se odlučuje provesti život kao samac.

Mnogi Kemala Abdudževada po tome poistovjećuju s Nedžibom Mahfuzom, budući da se i on, neobičajeno za sredinu u kojoj je ponikao i isključivo u njoj živio, oženio tek sa četrdeset godina.

Lik sličan Kemal Abdudževadu je Ahmed Akif, jedan od junaka romana *Kvart Han al-Halili* (*Han al-Kalili*) koji, također, voli i pati. Iako nije sasvim prekinuo veze sa spoljnim svijetom, potvrđujući to redovnim izlascima s društvom u kafanu, u svome imaginarnom svijetu je usamljen i izgubljen zbog toga što se ne uspijeva prilagoditi vladajućim prilikama.

To nije buntovna vrsta intelektualaca koja nastoji svoje poglede nametnuti okolini. On je svjestan svoje nevolje, ali je nemoćan išta mijenjati. Uprkos tome što je svjestan svoga nezavidnog položaja, on svojom prosvjedošću ne uspijeva osigurati ni vlastiti duševni mir, već se osjeća kao odlomljena grana koja se neumitno suši. Takve osobe pisac naziva "samoizgubljenima".⁴ Takva vrsta intelektualaca je po svome mentalnom sklopu slična Hamletu koji uistinu mnogo zna ali ništa ne može činiti da bilo šta promijeni.

Drugi vidovi tragedije

Drugačija vrsta tragedije, za koju se može reći da je egzistencijalistička, jeste patnja kroz kakvu prolaze junaci djela iz druge romaneskne faze Nedžiba Mahfuza. Uz njih se veže usud otuđenja, izgubljenosti i odsječenosti od stvarnosti koja čovjeka potpuno negira. Ne samo što sredina ne mari za te tipove ličnosti, već ih ni rođena djeca ne priznaju i ne prihvataju. To potvrđuju primjeri glavnih junaka u romanima *Prepelica i jesen* (*As-Samanu wa l-karifu*) i *Lopov i psi* (*Al-Lissu wa l-kilabu*). Ni Isu iz romana *Prepelica i jesen*, niti Seida Mehra iz romana *Lopov i psi*, rođene kćerke ne priznaju kao očeve. Iako su sami sebe osudili na osamu, njih najviše zaokuplja pitanje kako svijet istrgnuti iz ništavila.

Egzistencijalistička obojenost tragedije kod Nedžiba Mahfuza se potvrđuje i čestom upotrebom izraza zastupljenih u egzistencijalističkim tekstovima, kao što su *egzil* (*manfa*), *apsurd* (*'abl*), sa značenjem kakvo u egzistencijalističkoj literaturi imaju prije nego li u svakodnevnoj jezičkoj praksi. U romanima iz tog razdoblja vidi se i interesovanje Nedžiba Mahfuza za misticizam, posebno zastupljen u romanu *Lopov i psi* u liku šejha Džunejdija, a u romanu *Prepelica i jesen* u junaku Semiru, jednako sklonima misticizmu, s kojim lakše podnose životne nedaće. Pri tome treba primijetiti da Nedžib Mahfuz misticizmu ne pridaje naročit značaj, već i njega koristi kao kontekst isticanju općeljudskih egzistencijalnih problema.

Junaci u romanima iz tog razdoblja egzistiraju izvan stvarnosti. Neprestano se sukobljavajući sa stvarnošću, oni uporno nastoje nešto mijenjati. "Kopaju i nogama i rukama" da otkriju nepoznanice. Za razliku od junaka iz ranijih romana, čiju uznemirenost su izazivala važna pojedina događanja, junaci u ovim romanima su već na samom

početku lišeni duševnog mira. Ako je uznemirenosti kod junaka iz ranijih romana bilo, radilo se o prolaznom stanju kakvo iskustveno prolazi svako ljudsko biće, izvana izazvano kao posljedica nepovoljnih okolnosti. Junaci u ranijim romanima su mahom tipa Otela koji je stabilan, odmjeran, uravnoteženog duha, a uznemirava se samo kad prima udarac izvana, koji mu Jago zadaje vješto potvarajući Dezdemonu, a to Otela dovodi do duševnog rastrojstva s kojim se odlučuje da suprugu ubije.

Sličnoga duševnog stanja je većina junaka, s izuzetkom u malom broju tipa Hasanejna iz romana *Početak i kraj*, ambicioznog mladića, privrženog svojim ambicijama koji, nakon što je postao oficir ostvarivši životni san, otkriva da mu je sestra postala prostitutka, što ga psihički lomi i navodi da sestru tjera na samoubistvo, da bi nakon toga, također, izvršio samoubistvo. To znači da junaci prvih romana Nedžiba Mahfuza u duševnom sporazumijevanju sa sobom i okolinom žive sve dok se ne suoče s udarcem izvana koji ih uzdrma ili ih sruši.

Dakle, novi junaci klicu uznemirenosti nose u sebi od samog početka, a slični su Hamletu koji je od početka ispunjen nemirom. Nedaće kroz koje oni prolaze nisu razlog njihovih patnji, već samo okolnosti u kojima postaju sasvim svjesni svojih trajnih i neprevladivih progonstava.

Junaci djela Nedžiba Mahfuza u novoj fazi su ljudi specifičnih moralnih vrijednosti, u izvjesnom smislu visokih, koje je presudno oblikovala jaka želja za razumijevanjem i spoznajom. To su pronicljive osobe koje plijene, a ne obične individue kakve se viđaju svugdje i u svako vrijeme. To nisu osobe koje pokreće uobičajena ljudska želja za napredovanjem, već ličnosti s neuobičajenim idejama. Takav je Seid Mehran iz romana *Lopov i psi*, koji je sklon razmišljanju bio i kao dijete, dok je bio sluga i sanjao da radi nešto vrijedno pažnje. I kad je krađu prihvatio kao zanimanje, on se nije kolebao niti je ikad ostavljao, već je s ponosom

⁴ Više o "samoizgubljenima" koje čini jedna cjelokupna razočarana generacija, vidjeti:

Naqqāš (an-), Rağā' (1995), *Fi ḥubbi Nağīb Mahfūz*, Dāru š-šurūqī, Kairo: 101-107.

predvodio druge kradljivce. To za njega nije obično zanimanje, već mudrost koja svoje vrijednosti potvrđuje u mogućnostima da se ukrade i od najvećih lopova. Time on, ne samo da čini osvetu svom učitelju u krađi, novinaru Reufu Alvanu, već izražava i protest vladajućim moralnim načelima, koja u društvu nekom dopuštaju da se "prežderava" dok drugima ne dopuštaju ni da dođu do nasušnog zaloga.

Dakle, to nisu obični likovi koje nemilosrdni uvjeti primoravaju na krađu, već osobe kojima su svojstveni intenzivno razmišljanje i pokretačka srdžba u razmišljanju o vidu osvete. I kad željno očekuju izlazak iz zatvora nakon izdržane kazne, oni ne pomišljaju na izbjegavanje problema i život u miru, već samo proučavaju mogućnosti izvođenja što teže osvete (An-Naqqaš, 1995: 103).

Posebne osobine karakterišu i junaka romana *Prepelica i jesen*, Isu, izvrsnog mladića, koji je za "pravog poretka", prije Revolucije 1952., imao povlašten položaj ispunjen velikim očekivanjima, a izvođenjem Revolucije je taj položaj izgubio i ne uspijeva se prilagoditi novim društvenim uvjetima. Osjećaj nespremnosti da se pomiri s novim uvjetima, u njemu evoluira do opsesije koja ga neumitno duševno razara i tjera da stalno mijenja mjesto boravka. Ništa ne prihvata da bi krizu prevladao već se, naprotiv, hvata za ono što joj može doći samo kao ulje na vatru.

Potencijalna izvrsnost, ako se tako mogu nazvati posebne osobine, svojstvena je i Sabiru, junaku romana *Put (At-Tariqu)*, privlačnome i naočitome sredovječnome muškarcu, koji ne prihvata ponude svojih niti majčinih prijateljica da mu pruže pomoć u lakšem prevladavanju samoće, već sve izričito odbija vođen željom da pronade izgubljenog oca.

To su sve likovi koji jednostavna rješenja odbijaju budući da su vođeni posebnim ciljevima kakvim ne stremi većina drugih ljudi. To su ličnosti koje ne prihvataju jednoličan život, već radije biraju trnovit put.

Dok se nepredvidivim nevoljama izlažu na tom putu, oni udovoljavaju samo svojim posebnim nara-vima koje streme teško dostižnim, najčešće fiktivnim ciljevima.

Osnovne razlike u naravima tragičara

Većina junaka iz prvog razdoblja romaneskne faze Nedžiba Mahfuz a živjela je u krugu porodice i s drugim članovima vodila dijalog. I njihove nevolje su se dešavale u sklopu porodice, a oni su ih, kao naznačene žrtve, na svoj poseban način bolnije od drugih doživljavali, jer su ih prolazili s težim unutrašnjim krizama.

Junaci romana iz drugog razdoblja su, dotle, uglavnom individualci koji se usamljeni suočavaju s cijelim svijetom, a njihove nevolje se odigravaju izvan porodičnoga kruga jer tu porodičnu zatvorenost i ne podnose. Budući da žive izvan svih vidova povezanosti s drugima, njihove tragedije su duboko lične, veoma kompleksne (Kico, 2006: 77).

Ovi junaci su najčešće bez ikakve svoje krivice prognani iz društva. Sa svijetom se suočavaju bez ičije pomoći. Pošto su lišeni stabilnih veza s drugim pripadnicima društva, osamljenost ih pretvara u žrtve stalnog nemira i unutrašnjih lomova, a to ih dalje izlaže neizbježnom stradanju. Duševne patnje kod njih gotovo uvijek prethode teškoćama koje se nezaobilazno iskazuju u vidu materijalnih gubitaka.

Djela Nedžiba Mahfuz a nastala prije Revolucije pružaju utisak o najavljivanju neupitnog pada vladajućeg poretka u svim područjima manifestovanja. Završeci romana *Novi Kairo*, *Tijesni sokak* i *Početak i kraj* pokazuju da se trošna kuća počine rušiti.

Kad se čitaju romani *Razgovori na Nilu (Larlaratun fawqa n-Nili)* i *Pansion Miramar (Miramaru)*, njihove sadržine se dimaju kao nagovještaji neumitnog pada poretka koji je iznjedrila jedna neuspjela revolucija. U *Razgovorima na Nilu*,

svi sa sebe za počinjeno ubistvo skidaju odgovornost. Sunovrat moralnih vrijednosti se ogleda jednako i na primjerima svih likova romana *Pansion Miramar*.

Krajem 1980-ih godina, također, počevši od romana *Kao u biljadu i jednoj noći (Layali alfi laylatin)* pa do romana *Dan kad je ubijen vođa (Yawmu qatli z-za'imi)*, politika otvaranja prema vanjskom svijetu, u Egiptu se pretvara u seriju slabosti koje, također, završavaju padovima.

Dakle, tri zbirke romana Nedžiba Mahfuz a iz tri različita razdoblja, svojom sadržinom najavljuju padove poretka, a njihova sržna poruka se manifestuje kao jasan navjestilac neizbježnih teškoća. Pri tome je, vjerovatno, presudan autorov filozofski stav o idealnom društvu, na temelju čijeg iznevjeravanja se unaprijed može znati da se sve kreće u susret vlastitom sunovratu.

Zaključak

Dijahronijski gledano sa stanovišta razvoja romana i evoluiranja opusa, može se primijetiti da je Nedžib Mahfuz, pišući u najranijem razdoblju romane o faraonskim vremenima, kritikovao aktuelne pojave u Egiptu i arapskom svijetu u cijelosti. Nakon okončanja Drugoga svjetskog rata, realistički je analizirao svakodnevni život egipatskog društva, naravi i sudbine klasa i pojedinaca. Iscrtavao je specifičan plan egipatskog romana u kojem postoji tijesna veza između lokaliteta i toka radnje, pružajući čitaocu utisak da mimo tog poprišta svijet i ne postoji. Na psihološkom analiziranju naravi glavnih junaka, predstavnika propalih društvenih slojeva, koristeći tehnike "romana toka svijesti", Nedžib Mahfuz se vješto kretao dubinama najskrovitijih ljudskih osjećanja.

Kao suveren portretist društva, posebno uvjerljivo se dokazao s romanima naslovljenim prema nazivima kairskih gradskih četvrti, u kojima je, kroz naravi tipičnih predstavnika, personalizovao sudbine

različiti generacija. To su mahom rodoslovni prikazi statusnih prilika u kojima sve pojedinačne sudbine ostaju u sjenci “neumitnog proticanja Vremena”.

Najoštriji stav prema pojavama u društvu Nedžib Mahfuz je iznio u romanima nastalim 1970-ih godina, čiji zaplet je gradio na odlučnosti junaka da smjelo tragaju za smislom

postojanja. Poruke iz tog razdoblja društveno su najangažovanije, a odraz su autorove statusne pozicije, kad se više nije mogao zadovoljiti samo opisivanjem pojava, već je koristio priliku i da kroz portrete junaka savjetuje kako slabosti treba otklanjati. Autor je u njima filozof jednako koliko i romansijer, jer problemima prilazi s manje emocija, izlažući svoje misli

gotovo naučnički precizno i kritičarski vrlo oštro.

Konzervativni dio teološke inteligencije ga je osuđivao zbog kritikanja ekstremizma. Sa svojim praznovjerjem i isključivošću, samo zbog nekonvencionalnog načina kritikanja mahom konvencionalnih poroka savremenoga arapskog društva, neopravdano su ga zadugo osuđivali.

Literatura

- ‘Annānī (as-), Salwā (2002), *Nağib Mahfūz – amīru r-rīwāyati l-‘arabiyyati*, Maktabatu d-dāri l-‘arabiyyati li l-kut-tābi, Kairo.
- ‘Annānī (as-), Salwā (2006), *Nağib Mahfūz – liqā’ātun wa hiwārātun*, Ad-Dāru l-mišriyyatu l-lubnāniyyatu, Kairo.
- Awad, Ramses (1989), *Introduction for The Begining and the End* (English translation of novel of Naguib Mahfouzs *Bidaya wa nihaya*), By The American University in Cairo, Fifth printing.
- Enany (al-), Rasheed (1989), *Translator’s Introduction for Respected Sir* (engleski prijevod romana *Hadratu al-muhtarām*), By The American University in Cairo, Third printing.
- Ġayṭānī, Ġamāl (1980), *Nağib Mahfūz yataḍakkaru*, Bejrut.
- Grozdanić, Suleman (1990), *Nedžib Mahfuz i njegova Trilogija*, pogovor uz prijevod Mahfuzovog romana *Bayna l-qaşrayni* (*Put između dva dvorca*), Svjetlost, Sarajevo.
- Ġūlan, Faṭḥu l-Lāh (b.g.i.), *Rūḥu l-ğībādi wa ḥaqīqatuhu fi l-islāmi*, Prijevod s turskog na arapski: Iḥsān Qāsim aş-Şāliḥī, Kairo.
- ‘Īd, Ḥusayn (2006), *Nağib Mahfūz – riḥlatu l-mawti fi adabihi*, Ad-Dāru l-mišriyyatu l-lubnāniyyatu, Kairo.
- Kico, Mehmed (2005), “Nedžib Mahfuz i odbrana književnog jezika”, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, br. 10., Sarajevo, str. 333-352.
- Kico, Mehmed (2006), *Pogled u život i djelo Nedžiba Mahfuzza*, Fakultet islamskih nauka – El-Kalem, Sarajevo.
- Mahfūz, Nağib (1997), *Waṭānī Mişru – hiwārātun ma’a Muḥammad Salmāwī*, Dāru š-şurūqī, Kairo.
- Milić, Svetlana (1990): “Povodom prevoda romana Nedžiba Mahfuzza na srpskohrvatski jezik”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXIX, Orijentalni institut, Sarajevo.
- Mursi, Saad el-Din (1989), *Introduction for Wedding Song* (English translation of novel Naguib Mahfouzs *Afrab al-qubba*), By The American University in Cairo, Fifth printing.
- Naqqāş (an-), Rağā’ (1995), *Fi ḥubbi Nağib Mahfūz*, Dāru š-şurūqī, Kairo.
- Naqqāş (an-), Rağā’ (b.g.i.), *Nağib Mahfūz*, Markazu Al-Ahrāmi li t-tarğamati wa n-naşri, Kairo.
- Şāfi’ī (aš-), Şarīf (2006), *Nağib Mahfūz fi riwāyatihī bayna l-waqi’i wa l-ibda’i*, Ad-Dāru l-mišriyyatu l-lubnāniyyatu, Kairo.
- Qarnī, ‘Izzat (2005), *Fi’lu l-ibda’i l-fanniyyi ‘inda Nağib Mahfūz*, Kairo.
- Şukrī, Ġālī (1988) *Nağib Mahfūz – Mina l-Ġamāliyyati ilā Nūbal*, Al-Haya’ tu l-‘ammatu li l-isti’lāmāti, Kairo.
- Wādī, Ṭāḥā (2006), *Nağib Mahfūz amīru r-rīwāyati l-‘arabiyyati*, Dāru l-ma’ārifi, Kairo.

الموجز

طبائع المسألة في روايات نجيب محفوظ

أ. د. محمد كيتسو

بناء على أعمال نجيب محفوظ، يمكن وبكل ثقة، تحديد أنواع المسألة التي اتسم بها المجتمع المصري في الماضي القريب. لقد تركز اهتمام الكاتب على تقليل الأزمات الخاصة بذلك المجتمع في مرحلة التحول والخروج من «أحضان» الاستعمار إلى الاستقلال. إن العلاقات النوعية بين الأحداث الاجتماعية واهتمام الكاتب، شديدة الحضور في علاقة نجيب محفوظ بمصر. ونظرا لكونه قد ولد في القاهرة ونشأ وترعرع في أسرة برجوازية صغيرة، فإن العدد الغالب من رواياته يقوم على تصوير أبناء طبقة البرجوازية الصغيرة.

Summary

THE NATURE OF TRAGEDY IN NOVELS OF NAGUIB MAHFOUZ

Mehemed Kico

On the basis of the opus of Naguib Mahfouz we can reliably establish the type of tragedy characteristic for the Egyptian society in its recent past. The author’s interest was conditioned by revolving crisis typical for that society in the time of transition from the colonial “embrace,” into postcolonial independence. Specific link between social conditions and the writer’s occupation is very evident in the relation of Naguib Mahfouz towards Egypt. Born in Cairo, raised in a bourgeois’ family, most of his novels portray the lives of middle classes.

كان نجيب محفوظ، وهو يكتب الروايات عن عصور الفراعنة، ينتقد الظواهر الراهنة في مصر. وبعد الحرب العالمية الثانية اشتغل بتحليل كافة جوانب الحياة اليومية للمجتمع المصري، سواء طبائع الطبقات أو مصائر الأفراد.

كان المجتمع المصري كله يريزح تحت وطأة الأزمات، لاسيما أبناء طبقة البرجوازية الصغيرة الذين فقدوا وظائفهم. لقد كانوا يعانون من المآسي والآلام وهم يتلقون الضربات المتكررة التي انضمت إليها الحرب العالمية الثانية. لقد أبرز نجيب محفوظ موقفه الأشد حدة من ظواهر المجتمع في الروايات التي بنى فيها الحبكة على إصرار الأبطال بأن يبحثوا بجرأة عن معنى الوجود. إن الكاتب في تلك الروايات رومانسي وفيلسوف يتعامل مع المشاكل بحدة العالم وحدة الناقد.

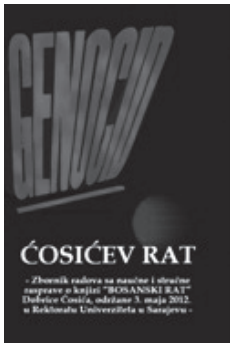
الكلمات الرئيسية: نقاط الضعف البشرية، الأزمات الاجتماعية، المصائب الجماعية، المآسي الفردية.

Through placing the theme of his novels in the time of pharaohs, Naguib Mahfouz criticised the condition of Egypt of his time. After the Second World War he gives us a thorough analysis of daily life of Egyptian society, depicting the nature of different classes and the lives of individuals likewise.

The entire Egyptian society was exposed to the severity of these crises, but most affected were the lower middle class that was left without their jobs. In pain they suffered from the event that took place in the mentioned transition period, the calamities of the Second World War had struck them as well.

The harshest criticism of the social crises Naguib Mahfouz exposes in those novels in which the plot is constructed around the hero's' determination in the search for the meaning of the existence. In these novels he was a romantic and a philosopher approaching the issues scientifically and precisely.

Key words: human weaknesses, social crisis, collective calamities, individual tragedies.

Ćosićev rat

Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi *Bosanski rat* Dobrice Ćosića održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu. (2013). Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; 612 stranica.

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, na čelu sa svojim osnivačem i direktorom te neumornim naučnim pregaocem akademikom Smailom Ćekićem, te sjajnim istraživačima ovog Instituta, već više od dvadeset godina, predano, savjesno i sa jedinstvenom energijom, proučava, istražuje i dokumentira genocid počinjen u Bosni i Hercegovini u toku minolog rata.

Institut to čini slično Simonu Wiesenthalu poznatom lovcu na nacističke, koji je čitav život posvetio dokumentiranju genocida i zadovoljavanju pravde žrtvama. Wiesenthal je dao i uvjerljiv razlog Roy Gutmanu da 1993. godine napiše svoju čuvenu knjigu o genocidu u Bosni i Hercegovini, pod nazivom *Svjedok genocida*. "Svima nama je potreban alibi kako bismo mogli reći da nismo šutjeli, da smo izvještavali ljude, da smo učinili sve kako bi javnost doznala o tome".

Rezultat tih dvodecenijskih istraživanja Sarajevskog Instituta za genocid, pored niza kapitalnih djela profesora Ćekića i drugih autora, je i organizovanje naučne i stručne rasprave o knjizi "Bosanski rat" Dobrice Ćosića, odnosno ulozi, aktivnostima, djelovanju i odgovornosti Dobrice

Ćosića, jednog od vodećih srpskih ideologa i realizatora projekta konačnog rješenja srpskog nacionalnog i državnog pitanja, pri čemu je agresija na RBiH imala ključnu ulogu, i posljedično s tim mnogobrojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, te genocida nad Bošnjacima.

Izvršeni genocid na prostoru Srebrenice u stvari je eklatantan primjer izvršenog genocida u RBiH, čiji prostor je za razliku od desetina općina, od Prijedora, Nevesinja i Foče, preko Višegrada, Brčkog i Bratunca, do Zvornika i Bjeljine, gdje je također izvršen zločin genocida, – označen i imenovan teritorijom Ujedinjenih nacija, što je dodatno stvorilo obavezu njegove zaštite, a posebno odbranu teritorije i zaštitu civilnog stanovništva na toj teritoriji. Taj izvršeni genocid nad Bošnjacima RBiH ustvari je nešto što je učinjeno na prostoru četrnaest općina istočne Bosne. Mnogi autori navode da rezultati provedenih naučnih istraživanja i onih koja su u toku potvrđuju da je zločin genocida nad Bošnjacima u RBiH na kraju dvadesetog stoljeća izvršen u svim okupiranim i gradovima u opsadi.

Sagledavajući genezu pitanja Podrinja u velikosrpskoj ideologiji, politici i praksi, istraživači genocida su zapazili da je Podrinje u cjelini sa svojih četrnaest općina i apsolutnom većinom bošnjačkog stanovništva postalo područje od ogromne strateške važnosti za velikosrpski projekt od početka devetnaestog stoljeća, posebno od tridesetih godina i Berlinskog kongresa 1878. a kao predmet aspiracija naročito naznačeno u Garašaninovoj koncepciji Načertanija da "Srbija ne sme ostati mala" i da se mora "rasprostraniti". Za vrijeme aneksione krize u Bosni i Hercegovini 1908. godine, Jovan Cvijić je razradio koncept teritorijalnog proširenje Srbije, tako što je za saglasnost Srbije da Austro-Ugarska monarhija anektira Bosnu i Hercegovinu predložio da se Srbiji ustupi Podrinje, odnosno koridor duž njene istočne granice dubine oko 50 kilometara, sa dvanaest srezova

i površinom 10 hiljada kvadratnih kilometara, završivši s konstatacijom da se "srpski problem mora riješiti silom".

U skladu sa u međuvremenu razrađenim velikodržavnim projektom od Načertanija, Srpskog kulturnog kluba, Homogene Srbije, nedovršene njihove provedbe u Prvom i Drugom svjetskom ratu, a saglasno novim smjernicama političke i intelektualne elite državnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije, posebno Miloševića i Ćosića, Skupština srpskog naroda u BiH na 16 zasjedanju u Banja Luci 12 maja 1992. godine, na prijedlog Radovana Karadžića donijela je "Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH" u šest tačaka (što je bila osnova za operacionalizaciju genocida u Bosni i Hercegovini):

1. državno razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice;
2. koridor između Semberije i Krajine;
3. uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država;
4. uspostavljanje granica na rijeka-ama Uni i Neretvi;
5. podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski i uspostavljanje na svakom od dijelova efektivne državne vlasti;
6. izlazak Republike Srpske na more (Službeni glasnik RS, 26. 11. 1993. godine).

Utvrđeno je da je za genocid posebno važno stvaranje ideologije koja služi kao vodič i kao opravdanje, jer kako je to sociolog Leo Kuper u svojoj studiji o političkoj primjeni genocida u dvadesetom stoljeću utvrdio "kada djeluju kolektivno oni (izvršioци genocida) u najmanju ruku trebaju ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje jer bez toga oni bi sebe vidjeli onakvima kakvi zaista i jesu – običnim lopovima i ubicama". Memorandum SANU, a njegov glavni inspirator, kreator i politički pokrovitelj je Dobrica Ćosić, jasno je proklamirao da raniji projekti za

Veliku Srbiju ostaju na snazi, čime je definirao taj politički program nacionalno legitimnim. U Memorandumu SANU je navedeno da je rješenje nacionalnog pitanja srpskog naroda bilo spriječeno od strane komunista krajem II svjetskog rata, a da srpski narod nije dobio svoju vlastitu državu kao ostali narodi, te da je jedino rješenje za istinsko postojanje i razvitak Srba "teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda" što se postiže ujedinjenjem svih Srba u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu, odnosno "uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo historijsko i demokratsko pravo".

Ključna komponenta memorandumskog nacionalizma je bilo beskompromisno neprijateljstvo prema muslimansko-bošnjačkom narodu koji je zbog svoje veličine i lokacije naseljenosti bio nezaobilazan pri donošenju odluke da li će ili ne Bosna i Hercegovina postati dio Velike Srbije. Znatno prije stvarnog raspada Jugoslavije utjecajne ličnosti, znatan dio intelektualne elite u Srbiji, mediji, i tzv. orijentalisti oblikovali su stereotipne slike o Muslimanima kao tuđincima, inferiornim osobama i prijatnjom svemu onome što Srbi smatraju dragocijenim. Ovakvo, kako Margaret Thatcher navodi, velikosrpsko rasističko stajalište, sažeto je u riječima nekadašnje miljenice Zapada, a danas osuđenice zbog ratnih zločina, Biljane Plavšić, kojima opisuje Bošnjake kao "genetski poremećaj na tijelu Srbije" (Times, 12.1.2001.). Također, propagandna kampanja protiv islamskog fundamentalizma, kako tada tako i danas kada god za to ima potrebe, osigurava pogodnu osnovu srpskoj političkoj eliti na kojoj ona stvara sliku ugroženosti i formira emotivnu simbolologiju, obje u funkciji sredstva za mobilizaciju i ubjeđivanje domaće i međunarodne javnosti u ispravnost srpske politike.

Mnogi autori kao što su Darko Hudelist, Vidoslav Stevanović, Dragoljub Todorović, Miodrag

Petrović, Olivera Milosavljević i drugi, u svojim istraživanjima su dokumentovali da je Dobrica Ćosić od 1968. godine kroz svoju literaturu, a poslije kroz Memorandum SANU 1986., Ustavni projekt 1998., njegovo pisanje programa Raškovićeve Srpske demokratske stranke, te lično dovođenje Radovana Karadžića na čelo SDS i stalno mentorstvo nad njegovom politikom zločina sve do 1995., kroz vršenje funkcije predsjednika krnje Jugoslavije 1992.-1993. i na druge načine, – bio glavni kreator redefinisiranog srpskog velikodravnog projekta, genocidnog za sve ne-Srbe u Jugoslaviji, a onda je nakon svega pokušao da izbriše svoje kompromitantne tragove u strahu da ne bude priveden u Hašku sudnicu. Rezultat toga je i Ćosićev spis *Bosanski rat*, kao sredstvo retuširanja istine o agresiji i genocidu u BiH, što su svojim sjajnim istraživačkim priložima dokumentovali autori i akteri održane rasprave o knjizi *Bosanski rat* Dobrice Ćosića, čemu je posvećena i ova javna promocija rezultata istraživanja na ovu temu.

Naime, kao i u slučaju svih dosadašnjih zločina genocida, uključujući i holokaust, da se kao pandan pojmu istine suprotstavlja pojam negiranja, isto se, desilo i kad je riječ o genocidu u RBiH. Jedan od tipičnih predstavnika srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse, Dobrica Ćosić, dokazano, glavni kreator projekta i prakse koji su sve to proizveli, svojim djelom *Bosanski rat* negira počinjeni genocid u Republici Bosni i Hercegovini, što je navelo istraživače genocida u ovom Zborniku da Ćosićevo djelo podvrgnu detaljnoj analizi i kritičkom proučavanju, sa svim manipulacijama, neistinama, falsifikatima i podmetanjima sadržanim u tom spisu.

U mnoštvu izvanrednih priloga ovog Zbornika o kome govorimo nalazi se i uvodna studija akademika Muhameda Filipovića "Marginalije uz jednu knjigu i uz historiju jednog pisca" u kojoj se pored ostalog navodi, da "upravo taj Ćosićev

napor da se jedan agresivni i genocidni, nelegalan i nelegitimn rat prikaže kao obično i normalno zbivanje građanskog sukoba i govori o tome kako je on svjestan stvarne istine, tj. da je svjestan da se tu radi o agresiji i genocidu, koje on nastoji svojim odnosom prema njemu i svojim svjedočanstvima o njemu, pogotovo sa tretiranjem tog rata kao da se radi o nečemu sasvim običnom i normalnom, opravdati" (s. 21). Profesor Filipović podcrtava da bi za broj žrtava Ćosićevih ideja trebala dvostruko veća knjiga da donese samo njihov popis, i da je knjiga *Bosanski rat* pokušaj implicitnog opravdanja prakse najtežih ratnih zločinaca koji su djelovali na ostvarenju njegovih ideja i bili njegovi direktni ideološki, politički i moralni sljedbenici, kao npr. Karadžić ili Koljević i sl.

Analiza akribičnih istraživanja sadržanih u priložima Zbornika autorki dr. Latinke Perović, Sonje Biserko, profesora Smaila Čekića, akademika Ivana Cvitkovića, Dragoljuba Todorovića, profesora Ismeta Dizdarevića, dr. Esada Bajtala, profesora Ismeta Grbe, Senadina Lavića, Jusufa Žige i drugih autora, zahtijevala bi novu studiju, što u ovoj prigodi nije moguće prezentirati, ali sva ova istraživanja su od izvanredne vrijednosti i značaja.

Imajući u vidu da je čuvena britanska državica Margaret Thatcher napisala (*Statecraft*, 260) da je velikosrpsko stajalište o Bošnjacima pozadina genocida u Bosni i da "svako ko želi vidjeti dokaze za tu tvrdnju, neka samo prouči duboku i potresnu knjigu profesora Normana Cigara "Genocid u Bosni"" , kvalifikujuću Cigara (zajedno sa Noelom Malcomom) kao "neprocjenjivi izvor informacija za vrijeme krize u Bosni" i neospornim autoritetom za ova pitanja, – komparirajući mogli bismo reći, imajući u vidu pred sobom priloge iz ovog Zbornika, da se radi o izvanrednim naučnim istraživanjima genocida i osvjetljavanjima konteksta njegovog nastanka, provođenja i ciljeva na prostoru ex Jugoslavije, a

posebno Bosne i Hercegovine, i da ova istraživanja predstavljaju sami vrh naučnog istraživanja o istini genocida, posebno u BiH, u najširim internacionalnim relacijama, te da je Čosićev spis *Bosanski rat*, eklatantan primjer manipulacije, historijskih konstrukcija i falsifikata, i ponovljeni čin genocida u negaciji činjenica o počinjenom genocidu nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini tokom 1992.-1995. godine.

Na kraju treba istaći da su ovaj kapitalni projekt istraživanja, njegovo štampanje, i promoviranje, imali punu potporu Rektorata Sarajevskog univerziteta, i osobno rektora Avdispahića, što služi na čast i njima i cjelokupnoj akademskoj zajednici.

Safet Halilović

Mitovi nacionalizma i demokratija

Gavrilović D., Despotović, Lj., Perica, V. i Šljukić S. (2009).

Mitovi nacionalizma i demokratija. Centar za historiju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad i Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska kamenica. Novi Sad : Grafomarketing; 152 stranice.

Ova knjiga nastala je kao plod dugogodišnjeg rada i traganja za historijskim istinama četverice autora, koji kroz koncizne tekstove prikazuju na koji način je historija zloupotrijebljena zarad nacionalističkih i vlastitih interesa. Na stotinu i pedeset stranica, autori nam žele objasniti da period koji prethodi dezintegraciji Jugoslavije jeste period

pojave nacionalizma, koji zaodjenut u političke mitove predstavlja atak na ljudske emocije, oživljavajući kod njih nacionalni ponos i budi nacionalnu svijest. Intencija ovoga djela jeste pokazati da je stvaranje mitova vođenih ideologijom najveća prepreka razumijevanju historije, te da političke vođe njima manipulišu kako bi mobilisali nezainteresovane narodne mase i opravdali svoje političke ciljeve.

Nacionalni mitovi se prvi put javljaju u evropskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama krajem 18. stoljeća, kada je pobunjenoj buržoaziji koja je vladala svijetom ekonomije, ali ne i vlasti, trebao mit koji bi obećavao stabilizaciju i legitimitet, te tako kod širih narodnih masa stvorio vjeru u novi oblik državnog uređenja. Tako su ideolozi nacionalizma, posluživši se vlastitom prošlošću, simbolima i pojmovima iz Starog i Novog Zavjeta, proizveli mitove u čiju istinitost sadašnja američka nacija nimalo ne sumnja. Na taj način su nastali mitovi o Amerikancima kao *izabranom narodu i obećanoj zemlji*, koje je Bog postavio da u zemljama nemira i ratova unose harmoniju, čime se legitimira pravo odlaska u ratove, opravdavaju sve američke ekspedicije, ubijanja i zauzimanje novih teritorija. Osim ovih, tu postoji još mnogo mitova, koje političke vođe SAD-a zloupotrebljavaju, kako bi istakli navodnu superiornost američkog naroda nad drugima u cilju opravdanja svoje gnusne politike u svijetu.

Idući stazama svojih američkih i evropskih učitelja, političke vođe u zemljama zapadnog Balkana počeli su na ostacima mračne prošlosti stvarati nacionalističke mitove, kako bi te poraze pretvorili u pobjede i preuzeli uloge historijskih junaka u borbi za nastajanjem i širenjem vlastite državne teritorije. Autori ukazuju na to da su političke vođe, izgrađujući nacionalni identitet, počeli da proizvode mitove, koji, iako predstavljaju puke izmišljotine, maštovite priče o događajima koji se nikada

nisu ni desili, jer kod Hrvata, Srba i Bošnjaka postoje oskudni povijesni korijeni na koje se nacionalistički pokreti mogu pozivati kao na svoju legitimaciju, to znači da se nacionalistička ideologija gotovo uopće ne poklapa sa stvarnošću, te mora sistematski iskrivljavati povijest kako bi opravdala sebe.

Srpske i hrvatske nacionalističke vođe su, nakon raspada SFRJ, posebnu pažnju i napore posvetili redefinisaju slike o sebi među svojim sunarodnicima i njihovog odnosa s ostalim etničkim i religijskim zajednicama. Naravno da su im u tu svrhu u prvom planu poslužili mitovi, koji su u srpsku nacionalnu svijest involvirali osjećaj superiornosti kroz mitove o *izabranosti, obećanoj zemlji*, Srbima kao *čuvarima kapija civilizovanog svijeta*, Srbima kao *nebeskom narodu*, koji je predodređen za vječno postojanje, Srbima kao *najstarijoj naciji*, koji su postojali i prije nego je Bog stvorio svijet. Ovim mitovima srpski politički establišment je slao poruku o *veličini, značaju, poštenju i junaštvu njihovih naroda, o jednoj cjelovitoj teritoriji na kojoj bi trebali njihovi narodi da zaokruže svoju nacionalnu državu do neprikosnovenosti i idealizovane slike njihovih nacionalnih vođa* (str. 13). Tako su kreatori srpske nacionalne politike kroz mit o obećanoj zemlji *izvojevali* pravo na teritoriju Bosne i Hercegovine, negirajući, prije svega, bošnjački nacionalni identitet, te na osnovu srednjovjekovnih povelja, kao i vjerske i konfesionalne pripadnosti vladara, dokazivali pravo na zemlju, što je svakako davalo legitimitet vođenju dugogodišnjih ratova na teritoriji BiH. Mit o Kosovu kao Dušanovom carstvu jeste jedan od najstarijih mitova, koji i dan-danas diktira političke odnose između Kosova i Srbije, i predstavlja neostvarenu želju svakog Srbina da povrate teritorije svojih predaka i ponovno uspostave sjajno Dušanovo carstvo.

Kao odgovor na mit o Bosni i Hercegovini kao srpskoj zemlji, s hrvatske i bošnjačke strane se pojavio

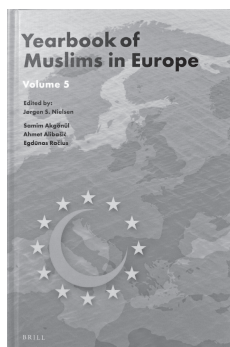
mit o granici na Drini, koja je za Hrvate predstavljala hiljadugodišnju granicu između katoličanstva i pravoslavlja, te negirala postojanje bilo kojeg drugog naroda na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slavonije, osim Hrvata. Jedan od novijih mitova, nastao u postratnom periodu, jeste mit o dijaspori i želja za duhovnim ujedinjenjem matične države i njenih članova koji žive izvan njenih granica. Političke vođe Hrvatske i Srbije su dijasporu vidjeli kao važan izvor legitimiteta političke vlasti, finansijskih sredstava za svoje političke kampanje, ali i pomoći u vojnim akcijama, te su među domaćim stanovništvom stalno naglašavali njihovu ulogu. Međutim, mit o dijaspori samo liječi kompleks inferiornosti malih naroda, poboljšava demografsku sliku u Srbiji i Hrvatskoj, te je značajan izvor novčanih prihoda i glasova na izborima.

Nacionalizam, kao što to imamo priliku vidjeti u ovoj knjizi, na osporavanje svojih teza odgovara dodatnim adutom: *ulogom žrtve*. On nudi dugu listu historijskih ponižavanja, političkih i kulturnih uzurpacija od imperijalnih sila, koje su dotičnu naciju pokušavale uništiti, zagaditi, izroditi. To se pokušavalo i još uvijek se pokušava, naravno, bez uspjeha. Koliko god da su bili grozni zločini osvajača i koliko god stoljeća da je trajalo to sistematsko istrebljivanje naroda koje je trebalo izbrisati potlačenu naciju, ona je preživjela. Uprkos varljivom prividu, mučena nacija je potajno uvijek odolijevala, sačuvala svoju suštinu, ostala uvijek vjerna svojim precima i porijeklu, te čiste duše čekala dan povratka svog otetog suvereniteta i svoje potisnute slobode.

Zajednički zaključak autora jeste da narodi u Evropi historiju ne trebaju (zlo)upotrebljavati radi širenja ideologije nacionalizma, te da za legitimaciju modernih država treba poslužiti demokratska ustavna država, pravna i socijalna država s ekološki obuzdanim privrednim rastom. Kako u Jugoslaviji, tako i u Srbiji i Hrvatskoj – i u bilo kojoj bivšoj ili

postojećoj višenacionalnoj državi – nemogući su dobri međunacionalni odnosi ako nacionalizam postane dominantna doktrina.

Zubejda Gobeljić

Godišnjak muslimana u Evropi

Yearbook of Muslims in Europe, Volume 5. 2013, Leiden : Brill. Edited by Jørgen S. Nielsen, University of Copenhagen; Samim Akgönül, Strasbourg University; Ahmet Alibašić, Faculty of Islamic Studies and Center for Advanced Studies, Sarajevo and Egdūnas Račius, Vytautas Magnus University.

Krajem 2013. godine izdavačka kuća Brill je izdala 5. tom Godišnjaka muslimana u Evropi koji pokriva podatke iz 2012. godine iz 46 zemalja Evrope, odnosno, region koji otprilike pokriva Vijeće Evrope.

Peti tom godišnjaka donosi relevantne podatke o muslimanima na engleskom jeziku po jednoj sređenoj matrici. Ovaj kompendij stalno ažuriranih podataka na jednom mjestu donosi informacije o: broju muslimanske populacije, zatim, o odnosu islama i države, o glavnim muslimanskim organizacijama, o džamijama i vjerskim objektima, o obrazovanje djece i općenito obrazovnim institucijama, o grobljima i institucijama koje brinu o ukopu mrtvih, o vjerskim službama u državnim institucijama kao što je vojska, potom, o glavnim vjerskim blagdanima, o halal hrani i uslugama usklađenim sa islamskim propisima, o kodeksima oblačenja, o izdavaštvu i medijima, o

međuvjerskim odnosima, o glavnim javnim debatama i kulturnim događajima. U ovogodišnjem izdanju uključena je i Bjelorusija, koja nije članica Vijeća Evrope, ali su izostavljene mini-države poput Vatikana, Andore, Monaka i San Marina.

Urednički tim 5. toma predvodi profesor Jørgen S. Nielsen sa Univerziteta u Kopenhagenu, a pored ovog izuzetnog poznavaoća muslimanskih zajednica u Evropi, tu su i profesori Samim Akgönül, sa Univerziteta u Strasbourgu, Ahmet Alibašić, sa Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i Egdūnas Račius, profesor bliskoistočnih i islamskih studija na Vytautas Magnus univerzitetu u Kaunasu, u Litvaniji.

Godišnjak muslimana u Evropi pored uvodnih uredničkih napomena donosi i listu osnovnih termina koji koriste muslimani ili se koriste u vezi muslimana. Sada, već u svom petom izdanju, primjetna je postepena standardizacija nekih transkripcionih rješenja, kao i koncizna i jasna objašnjenja nekih često korištenih pojmova. Godišnjak je u svojim ranijim izdanjima imao poseban dio koji je donosio naučne analize o najvažnijim pitanjima muslimana u Evropi kao i preglede najvažnijih knjiga koje su tematikom doticale islam i muslimane u Evropi, a od prošle godine je to zamijenjeno pokretanjem *Žurnala muslimana u Evropi (Journal of Muslim in Europe)*. Kao i u ranijim izdanjima Godišnjaka i ovaj iz 2013. godine donosi uvodni članak koji je vezan za najvažniji aktuelni segment istraživanja o islamu i muslimanima u Evropi. Tako 5. tom Godišnjaka kao uvodni tekst donosi studiju "Evropski islami i muslimanske Evrope: Neka razmišljanja o izučavanju savremenog islama Evrope" autora Konstantinosa Tsitselikisa, profesora na Odsjeku za balkanske, slavenske i orijentalne studije, Makedonskog univerziteta u Solunu.

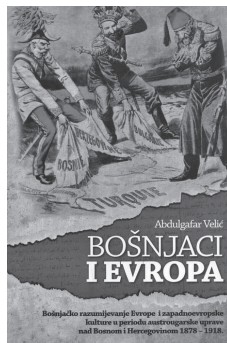
Najvažniji i najobimniji dio izdanja Godišnjaka su izvještaji za 46 zemalja koje su obuhvaćene (a koje navodimo redoslijedom u

Godišnjaku): Albanija, Armenija, Austrija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Kosovo, Latvija, Lihtenštajn, Litvanija, Luksemburg, Makedonija, Malta, Moldova, Crna Gora, Holandija, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Rusija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švicarska, Turska, Ukrajina i Velika Britanija.

Kada je u pitanju naš region važno je istaći da je izvještaj o Bosni i Hercegovini uradio Aid Smajić docent na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Izvještaj o Srbiji je napisao Srđan Barišić, postdiplomac na Odsjeku za sociologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a za Hrvatsku je autor Dino Mujadžević, istraživač koji radi pri Hrvatskom institutu za historiju u Slavonskom Brodu. Izvještaj o Sloveniji uradio je Christian Moe, doktorand historije religija sa Univerziteta u Oslu, dok je o Crnoj Gori pisala Sabina Pačariz koja se bavi istraživanjem migracija Bošnjaka iz bivših jugoslovenskih republika u Tursku na Marmara univerzitetu u Istanbulu, a o Kosovu je pisao Besa Ismaili, profesor engleskog jezika na Fakultetu islamskih nauka u Prištini. Tekst o Makedoniji je napisao Muharem Jahja istraživač na Institutu za kulturno i duhovno naslijeđe Albanaca u Skoplju.

Godišnjak muslimana u Evropi je važan izvor informacija za vladine i nevladine institucije u svijetu, za novinare i političare, kao i referentan izvor za naučnike i istraživače. Već petu godinu izlazi u izdanju renomirane svjetske izdavačke kuće "Brill" iz Leidena, lidera koji iza sebe ima više od tri stoljeća tradicije u štampanju naučnih radova. Peti tom je odštampan na 706 stranica B5 formata u tvrdom koričenju. Cijena izdanja je 192 eura i može se naručiti online na web-stranici izdavača www.brill.com.

M. Kovač

Bošnjaci i Evropa

Velić, Abdulgafar. (2013) *Bošnjaci i Evropa*. Sarajevo : Dobra knjiga; 198 stranica.

Želim večeras u ovom lijepom zambijentu Bošnjackog instituta iskazati zahvalnost na vašem prisustvu ovom jednom intelektualnom razgovoru o Bošnjacima i njihovom mjestu u Evropi. Povod ovom druženju i razgovoru je knjiga *Bošnjaci i Evropa* koju je napisao mr. Abdulgafar Velić. Ovo je ujedno i njegova magistarska radnja *Evropa u djelima Bošnjaka u periodu austrougarske uprave nad BiH 1878-1918*. koju je odbranio na FIN-u. Knjiga je objavljena u Sarajevu 2013. godine. Izdavač je Dobra knjiga. U ovoj knjizi je obrađen period Austro-Ugarske monarhije i stanje Bošnjaka u tom periodu, odnosno bošnjačko razumijevanje Evrope i zapadnoevropske kulture u periodu austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom 1878.-1918.

Abdulagafar ef. Velić je imam u Istiklal-džamiji na Otoci, jednoj od najvećih džamija u BiH. Uspješan je imam i muallim koji u ovoj godini poučava 250 naše djece u mektebu. Kao hatib iza sebe ima preko 1.000 hutbi koje je održao. Neke od hutbi je objavio u knjizi pod naslovom *Pod bosanskim kubetom*. Koautor je knjige *100 bošnjačkih imama iz perioda 1912.-2012.*, kao i knjige *Priručnik za mukabele*.

A sada vam želim kazati nešto o bošnjačkom iskustvu Evrope utemeljenom na ovoj knjizi. Poznato je da su Bošnjaci 415 godina bili pod osmanlijskom vlašću, ili u okrilju islamskog kulturno-civilizacijskog kruga. Govorili su arapski, turski, perzijski i bosanski

jezik. Nakon Berlinskog kongresa Bošnjaci dolaze pod upravu Austro-Ugarske s kojom su imali nekoliko teških ratova. Najpoznatiji otpor Austro-Ugarskoj Bošnjaci su pružili 1737. u boju pod Banjom Lukom, braneci svoj vjerski identitet i svoju domovinu i u tom boju pobijedili. 1878. također su pružili snažan otpor, ali tada nisu uspjeli. Neki ljudi, svjesni snage i moći Austro-Ugarske, nisu uopće pravili nikakav otpor, čak su sugerisali da se to ne radi. Takav je bio muftija mostarski Karabeg, koji je zbog toga ubijen od strane Bošnjaka. Kako su se borili 1878. protiv Austro-Ugarske, tako su se i 1914. borili na njihovoj strani.

Bosanski katolici pa i pravoslavci su novu vlast dočekali s velikim oduševljenjem ali i kao nacionalno oslobodjenje, priliku za emancipaciju. Bošnjaci su, pak, bili potpuno nesprenni, neorganizirani i bez bilo kakve podrške sa strane, za razliku od njihovih komšija. Osman Nuri Hadžić naglašava da je jedan od razloga stagnacije Bošnjaka neravnopravan položaj u odnosu na druga dva naroda i gubljenje svoje slobode i svog serbesluka.

"I došla godina 1878. i mnogi se razočarali. Evropske velesile dadoše mandat Austro-Ugarskoj, da zaposjedne ove krajeve, da uspostave mir i uvedu blagostanje, jednako za sve, ali i tako pioniri nove uprave dođoše sa predispozicijom kao osloboditelji za jedne, a pobjeditelji za druge. Stoga su Muslimani u prvom času već gledali u ovom događaju konac svoje slobode i svoga serbesluka, dok su drugi nemuslimanski narodi to smatrali svojim izbjavljenjem i likovali od veselja." Abdulhak, *Behar*, 1906.

Prva velika reakcija Bošnjaka na okupaciju Austro-Ugarske bila je hidžra, napuštanje svojih ognjišta i odlazak u slobodne dijelove Osmanskog carstva.

Hidžra nije bila izraz samo promjene vlasti, ili ekonomske prirode, ona je bila izraz i prozelitizma od strane katoličke crkve, pritisaka i okrutnosti nove vlasti prema svima koji su pružili otpor, te dolazak nove kulture koja donosi i nove vrijednosti. Jedan dio uleme je podržavao iseljavanje u

Tursku zbog novih društveno-političkih prilika, dok su drugi tražili da se ostane u svojoj domovini. Tuzlanski muftija Azabagić piše *Risalu o hidžri*, u kojoj život pod nemuslimanskom vlašću smatra dopuštenim za muslimane. On poziva muslimane da poštuju zahtjeve vremena, da shvate trenutnu situaciju i položaj Bošnjaka kao i drugih muslimana u svijetu. On ističe da u domovini gdje se ne prisiljava na šerijatske zabrane, razvrat, ne grdi ga se zbog njegove pobožnosti nema opravdanja za hidžru. "Prema ovome, ko god živi u domovini koja nije pod pritiskom nasilnika, koja ga ne prisiljava na šerijatom zabranjene stvari, ne prisiljava ga na razvrat, ne zlostavlja ga niti ga grdi zbog njegove bogobožnosti, a uz to on ne izbjegava vršenje raznih loših djela oprečnih šerijatu i tvrdi da namjera va učiniti hidžru na Allahovu putu, laže u svojoj tvrdnji."

Također, iako je potpisan ugovor da će suverenitet nad Bošnjacima i Bosnom imati sultan, Austro-Ugarska će na svaki način raditi da prekine bosanske veze sa sultanom. U tom smislu je bilo i formiranje samostalne Islamske zajednice koja će biti potpuno odvojena od sultana i šejhul-islama. To je, također, pokrenulo val muhadžira, jer se nisu mogli pomiriti s činjenicom da nemuslimanska vlast određuje i postavlja vjerske predstavnike. Formiranje Rijaseta bila je uvertira i prvi korak ka aneksiji BiH 1908. Formiranju Rijaseta prethodilo je jedno pismo koje je upućeno od muslimana iz Sarajeva austrougarskom caru. U pismu se ističe lojalnost novoj vlasti, ali i želji da se odreknu suvereniteta sultana. Zanimljivo je da u pismu nema potpisa ljudi koji su navedeni, što nas dovodi u sumnju čije je to zapravo pismo bilo. Nakon što je sultan 1880. godine za bosanskog muftiju postavio Ahmeda Šukri ef., bivšeg kadi askera, dolazi do velikog negodovanja Austro-Ugarske zbog toga što se nije postavio neko od domaće uleme, jer je praksa Francuske u okupacionim dijelovima sjeverne Afrike da imenuje domaću ulemu. Nakon velikog pritiska i insistiranja Austro-Ugarske,

šejhul-islam 9. februara 1882. imenuje Hilmi ef. Omerovića da rukovodi vjerskim i šerijatskim poslovima kod Bošnjaka. Svečano ustoličenje bilo je 15. decembra 1882. u sarajevskoj rezidenciji Konak. Od tog datuma Bošnjaci će imati Islamsku zajednicu odvojenu od Carigrada, čija se krovna institucija naziva Rijaset Islamske zajednice. Rijaset je bio sastavljen od četiri člana, a na njegovom vrhu je reisul-ulema. Dakle, bez obzira na negativan stav jednog broja Bošnjaka na formiranje Rijaseta, može se kazati da je to bio presudan korak ka očuvanju Bošnjaka. Može se postaviti pitanje šta bi bilo da se to nije desilo i da smo I svjetski rat dočekali bez formiranja Rijaset Islamske zajednice. Prema nekim istraživanjima, doživjeli bismo sudbinu muslimana Srbije, Rumunije, Bugarske. Formiranje Rijaset bit će veoma važan korak u emancipaciji muslimana, kao i formiranju savremene bošnjačke nacije.

U ovom periodu dogodio se jedan važan pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju koju je predvodio mostarski muftija Ali Fehmi Džabić. Naime, odvođenje maloljetne djevojčice Fate Omanović iz Bijelog Polja kod Mostara u maju 1899., rušenje džamija, uzurpacija vakufa, pretvaranje mezaristana u parkove i lokacije za nove stambene jedinice, pokrenut će nezadovoljstvo Bošnjaka. Također su zabilježena nasilna pokrštavanja djece u Travniku koju su pokrstili fratri. To su: Fata Begović, pokrštena kad je imala 13 god, Nura Brajina iz Karaule, jetim Šerif Baručija sa 12. god., Alija Salkić iz Viteza, Abdulah Vrselja i Mustafa Arnautović iz Travnika. Malo je knjiga i brošura koje iznose nepravdu i proganjanje Bošnjaka od Austro-Ugarske. Ta djela su uglavnom anonimna. Jedan takav primjer je brošura pod naslovom *Proganjanje islamskog naroda u Herceg-Bosni*, objavljena u Novom Sadu 1900.

Ovaj pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju imao je punu podršku tradicionalne uleme, zbog čega će uslijediti podrška gotovo cijelog bošnjačkog naroda. Na tragu ovog pokreta osnivaju su prve političke

organizacije kao što je *Muslimanska narodna organizacija na čijem je čelu Ali-beg Firdus*. Zatim se osniva *Muslimanska napredna stranka* u Tešnju 1908. koju vodi Ademaga Mešić. Naime, učesnici pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju postaju svjesni da zajedno s političkim pitanjima i rješenjima, rješavaju i vjerska pitanja, odnosno da bez političke nema ni vjerske slobode.

U ovom periodu dolazi do procesa evropeizacije – prilagođavanja na zapadnoevropsku kulturu, modernim evropskim standardima. Prof. Fikret Karčić kaže da se proces širenja modernih evropskih vrijednosti naziva modernizacija ili evropeizacija koju su zapadnoevropski narodi smatrali svojom kulturnom misijom i emancipacijom istočne Evrope i Balkana. "Zapadnoevropski narodi proces evropeizacije posmatrali su kao kulturnu misiju i emancipaciju istočne Evrope, Balkana kao i drugih dijelova svijeta. Kada je riječ o Bosni, za zapadnoevropske političare ona je bila divlja turska pokrajina koja s dolaskom Austro-Ugarske monarhije postaje civilizovana balkanska država."

Bošnjaci su najčešće modernizaciju i evropeizaciju izjednačavali s okupacijom i kršćanstvom. I zato se iz straha i želje da očuvaju svoj identitet, svoju vjeru, u početku austrougarske uprave, zatvaraju, getoiziraju i gotovo sve projekte nove vlasti odbacuju. Tomu je bio razlog što su se još uvijek nadali povratku osmanlijske vlasti. Uprkos velikom otporu, modernizacija i evropeizacija zahvatila je sve segmente života u Bosni pa i među Bošnjacima. Oni su prihvatili sva moderna tehnička dostignuća, štampariju, modernizaciju škole i obrazovnog sistema, šalju svoju djecu na školovanje u Beč, prihvataju mnoge druge kulturne vrijednosti koje su dolazile iz Evrope. Ipak, najveći otpor je bio u školovanju djece, modernizaciji obrazovanja i uključivanju žene u javni život. Zbog toga Austro-Ugarska 1884. osniva Mektebi-nuvab (Šerijatsku sudačku školu), zatim Daru-l-muallimin, gdje

se odgajaju nastavnici za reformirane mektebe.

Značajnu ulogu u ovom periodu imali su Dž. Čaušević, reisul-ulema, S. Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Šukrija Alagić, Seid Serdarević, Edhem Mulabdić, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak i drugi. Oni su bili istinski reformatori. Pokušali su objasniti važnost prihvatanja evropskih vrijednosti koje su omogućavale opstanak Bošnjaka na ovim prostorima, uz ljubomorno čuvanje svoje islamske tradicije i identiteta.

Bašagić se protivio zatvorenim vjerskim krugovima koji odbijaju moderno obrazovanje, pa kaže: “Ko misli da nam ne treba moderno obrazovanje ljudi taj nejma pojma o svijetu, taj ne vidi dalje od nosa.”

“Ko svoj razum znanjem ne ukraši, zaplakat će na grobu prošlosti, kad mu stanu beharati vlasi.”

Osman Nuri Hadžić, uviđajući problem našeg nazatka i zaostajanja, postavlja pitanje: šta je uzrok tomu?

“Ima ih, koji radi toga, poprijeko osuđuju naš narod, na njega svaljuju svu krivnju, da je narod, nemaran, nehajan, apatičan, da se odupire prosvjeti i napredku, te da radi toga propada. To je – budi najblaže rečeno – objeda i mi tu objedu od našeg naroda najodlučnije odbijamo. Ne narod, nego razni historijski događaji i naše današnje političko stanje i prilike uzrokovale su i uzrokuju, da smo u javnosti tako rekuć zamrli. To i ništa drugo uzrok je našem zastoju, našoj stagnaciji.”

Džemaludin Čaušević, reisul-ulema, na tragu reformatorskih ideja Abduhova, Afganije i drugih, među prvima je bio za prihvatanje evropskih vrijednosti i modernizacije. On je za školovanje naše djece, za skidanje feredža – otkrivanje lica žene, angažiranost žena u javnom životu, za moderne nauke i zanate od kojih će sav svijet imati korist.

“Nije dosta reći: treba učiti i raditi, ta naš svijet uči, radi; nego treba vaizu da najprije prouči prilike i okolnosti, pa da predlaže moderne nauke i zanate, od kojih može sav svijet imati koristi kao na primjer da

roditelji šalju djecu na visoke nauke, pa da imadnemo dosta naobraženih sinova i doktora koji će nas kalemom u ruci braniti od neprijatelja; i kao na primjer da se osnivaju zanatlijska i trgovačka udruženja i novčani zavodi.”

U knjizi je prikazana i rasprava o nošnji, oblačenju žene muslimanke, kao i nošenju šešira. Muhamed S. Serdarević predlaže srednji, islamski put kad je riječ o modernizaciji. On misli da ne valja držati sve neprijateljskim što dolazi od Evrope, ali isto tako ne valja oponašati sve, pa makar i u ime kulturnosti.

“Kako god ne valja držati se neprijateljski prema svemu što je tuđe, što je recimo evropsko, isto tako ne valja tuđince (Evropljane) slijepo oponašati u svemu, pa makar i u ime kulturnosti, jer nejma ni jednog naroda da je bez pogreške i mahana.” (Serdarević Seid, *Muallim*, 1911.).

Završit ću citatom uvaženog akademika Enesa Karića, koji u svojoj knjizi *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH u XX stoljeću* ističe da je islamsko mišljenje u XIX i XX stoljeću bilo usmjereno prema razumijevanju i prilagođavanju Evropi i evropskim civilizacijskim vrijednostima i obrascima, odnosno podređeno mnogolikim procesima prilagođavanja:

“Središnje mjesto u islamskom mišljenju bosanskih muslimana krajem XIX i tokom XX stoljeća je pitanje prilagođavanja Evropi i evropskim civilizacijskim obrascima. Stoga se s pravom može kazati da je islamsko mišljenje bosanskih muslimana podređeno mnogolikim procesima prilagođavanja. Islamski i muslimanski mislilac prilagođava i sebe i svoju vjeru, bolje kazati njeno tumačenje, novom vremenu. Tematiziranje prilagođavanja novom (evropskom za vrijeme Austro-Ugarske i euro-balkanskom u vrijeme Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, te potom socijalističke Jugoslavije) stanju stvari jeste onaj jedinstveni tonalitet koji očitavamo posvuda u novijoj bosansko-muslimanskoj i bosansko-islamskoj literaturi.”

Ferid Dautović

Dhafer Youssef: “Birds Requiem”

Nakon izuzetno uspješnih albuma “Malak” (1999), “Electric Sufi” (2002), “Abu Nawas Rhapsody” (2010) i drugih, Dhafer Youssef je svoje ljubitelje obradovao novim albumom “Birds Requiem”. Novi, markantni jedanaesti po redu album ovog umjetnika temelji se na elementima tradicionalnih sufijskih napjeva u kombinaciji s jazzom. Youssefa, koji ne zaboravljaajući svoj umjetnički identitet i posvećenost stalnom istraživanju muzičkih dubina, potraga za transcendentnim muzičkim žanrovima dovodi do klarinetiste Hüsnü Şenlendiricija i instrumentaliste na kanunu, Aytaca Doğana. Novi album, na kojem Youssef sudjeluje kao ‘udist i vokalist, okupio je značajna muzička imena. Hüsnü Şenlendirici (klarinet) i Aytaç Doğan (kanun) na albumu prate Youssefov u vokalnu dionicu. Saradnju s njima Youssef karakterizira kao “povratak korijenima”. Nils Petter Molvaer (truba), Eivind Aarset (električna gitara), Kristjan Randalu (klavir), Phil Donkin (kontrabas) i Chander Sardjoe (perkusije) doprinose stvaranju jazz atmosfere.

Dhafer Youssef je čuveni tuniski instrumentalist na ‘udu, pjevač i kompozitor. Koristeći ovaj melanholični jedanaestožični srodnik lutnje, Youssef neprestano istražuje muzičke granice meditativnog, spajajući istok i zapad, elemente vlastitog stila koji nosi i lične etno zvukove, s etno zvukovima muzičara s kojima saraduje. Zbog toga njegovu muziku ne možemo grubo ograničiti žanrovskom podjelom. Muzika Dhafera Youssefa je sasvim transcendentalna. Youssef

je rođen 1967. godine u Tunisu. U ranoj dobi je razvio interes za muziku. Svoj put ovako objašnjava: "Da sam se rodio negdje drugo u Africi, svirao bih bubnjeve; da sam rođen u Americi – saksofon; ali ja sam rođen u Tunisu i sviram 'ud." Devedesetih godina preselio je u Evropu na relaciji Pariz – Beč, gdje je ugled njega, kao umjetnika, porastao, a njegova kreativnost doživjela vrhunac. Njegov muzički izraz zamaglio je granice između world musica, jazza, te klasičnih i savremenih žanrova. No, njegovi albumi su uglavnom svrstani u jazz kategoriju. U svijet jazza ušao je s albumom "Malak" (1999).

Album "Birds Requiem" donosi jednu kompaktnu muzičku sliku koja obuhvaća jazz, a istovremeno prožima cijeli album osobitom crtom duhovnosti. Više od dvije decenije Youssef nadilazi žanrovsko ograničenje, a s modernim zvukom prkosi očekivanjima i muzičkim ograničenjima. Album "Birds Requiem" je njegov najbolji rad do sada. Ovo je album u kojem se na elegantan način spajaju jazz improvizacija i klasični arapski utjecaji. "Birds Requiem" nadilazi uobičajena ograničena uvjerenja iz svijeta muzike. Kroz spoj različitih etničkih muzičkih elemenata, Youssef otkriva cijeli jedan spektar nepredvidivih muzičkih iznenađenja. Album od 11 međusobno povezanih kompozicija, koje zajedno čine jednu svitu, za Youssefa predstavlja nastavak putovanja u muzičke dubine

koje pruža 'ud. Centralni dio albuma čine numere "Birds Canticum", "Fuga Hirundinum", "Archaic Feathers" i "Whirling Birds Ceremony". Youssef je autor svih numera, osim "Khira 'Indicium Divinum" koja se bazira na čistoj improvizaciji njegove dionice s dionicama Kristjana Randala i Nilsa Pettera Molvaera.

U decembru 2012. godine počeo je raditi na ovom albumu. Nakon snimanja u Göteborgu i Istanbulu, album je dovršio u oktobru 2013. godine. Album je objavila kuća "Okeh Records". Najnoviji album za Youssefa je osoban. On predstavlja nastavak putovanja iz djetinjstva započeto u Tunisu. "Ja mogu govoriti o tome šta se dogodilo u mom privatnom životu, o šoku i plimnom valu emocija. Možda bih mogao govoriti o mojoj percepciji muzike, o želji da dođe do granice onoga što je eventualno moguće. Preko nekih numera na albumu uspio sam unijeti lajtmotiv filmske muzike" – ističe Youssef. Opisujući album, Youssef ističe da se slušajući "Birds Requiem" ne može nikad otkriti njegova bit. "Zašto pisati o ovom albumu? Vjerujem da je muzika izvan granica i nestrpljivo čekam da ovaj album podijelim s publikom na live nastupima, tako da mogu s njima podijeliti i svoje emocije" – kazao je Youssef.

Album "Birds Requiem" pohvaljen je od mnogih kritičara. Za tu priliku pokrenuta je i nova web stranica koja donosi informacije

o albumu i turnejama. Youssef je upravo s ovim albumom započeo međunarodnu turneju na kojoj će predstaviti ovaj album. U odnosu na njegove prethodne albume, pogotovo na prethodni "Abu Nawas Rhapsody" (2010), "Birds Requiem" odlikuje mnogo manje jazza, manje formalnosti i virtuoznosti, a akcenat je stavljen na dušu muzike. Ovaj album je njegov najintimniji album do sada. Elegičnu numeru "Khira 'Indicium Divinum / Elegy for My Mother" posvetio je svojoj preminuloj majci.

Youssefova muzika, koja predstavlja divovski korak u budućnost, uglavnom je ukorijenjena u duhovnoj sufijskoj tradiciji, ali je istovremeno otvorena za jazz, rock, pa sve do elektronske muzike i spremna da je se objeručke prigripi. Slušajući "Birds Requiem", Youssefov 'ud izražava spore plesne ritmove čiji se motivi prožimaju cijelim albumom. Truba norveškog jazz trubača i kompozitora Nilsa Pettera Molvaera, u čiju se dionicu stapa i iz nje izranja poput jedne od lastavica Youssefov glas, dočarava nam daleki krajolik. Ptice i njihovi letovi kao lajtmotiv predstavljaju putovanje unutar sebe. Najdalji horizonti stapaju se u dionicu kanuna Aytaça Doğana. Ovaj prekrasan i impresivan album, na kojem je Youssefov glas, poput jedne od lastavica, sigurno će vas ispuniti prozračnošću i sjetom.

Mirsad Ovčina

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvaća članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pridonose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvatanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;
- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;

- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrsti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10000 i 40000 hiljada znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljeni kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1. / 1.1. / 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagradama), npr. (Karić, 1987) ili (Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973: 340) tvrdi ...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovnim mjestom i trima točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izraze iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What* što'. Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojčano označiti koristeći arapske brojeke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednostrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glosi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografije korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinić, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto : Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). „Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan“. *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), “Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti”, *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.

Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.